NISAB-I-FARSI

by

Dr. Syed Azhar Ali M.A., PhD.

&

Shamsul Ulema Molvi

Haji Abdul Rahman Sahab

PREMIER BOOK CO.,

NAI SARAK

DELHI-6.

از گلستانِ سعدی

حکایت

لقمان را گفتند کہ ادب از کہ آموختی۔ گفت از بے ادباں۔ ہرچہ از ایشاں در نظرم ناپسند آمد از فعل آں پرہیز کردم۔

قطعہ

نگویند از سرِ بازیچہ حرفے
کزاں پندے نگیرد صاحبِ ہوش
وگر صد بابِ حکمت پیشِ ناداں
بخوانند آیدش بازیچہ در گوش

حکمت

ہر کہ با بداں نشیند نکوئی نہ بیند
گر نشیند فرشتہ با دیو
وحشت آموزد و خیانت و ریو
از بداں جز بدی نیاموزی
نہ کند گرگ پوستین دوزی

قطعہ

وقتے بلطف گوئے و مدارا و مردمی
باشد کہ در کمندِ قبول آوری دِلے
وقتے بقہر گوئے کہ صد کوزۂ نبات
گہ گہ چناں بکار نیاید کہ حنظلے

پند

ہر آن سرّے کہ داری با دوست درمیان منہ۔ اگرچہ دوست مخلص باشد۔ چہ دانی کہ وقتے دشمن گردد و ہر گزندے کہ توانی بہ دشمن مرسان۔ باشد کہ وقتے دوست گردد۔

پند

ہر رازے کہ نہاں خواہی با کسے درمیان منہ۔ اگرچہ دوست باشد کہ مر آن دوست را نیز دوستان باشند و ہمچنیں مسلسل۔

قطعہ

خامشی بہ کہ ضمیرِ دلِ خویش
با کسے گفتن و گفتن کہ مگوئے
اے سلیم آب ز سرِ چشمہ ببند
کہ چو پُر شد نتوان بستن جوئے

فرد

سخنے در نہاں نباید گفت — کآن سخن بر ملا نشاید گفت

حکمت

خبرے کہ دانی کہ دل بیازارد — تو خاموش باش تا دیگرے برساند

فرد

بلبلا مژدۂ بہار بیار — خبرِ بد بہ بوم شوم گذار

حکمت

ہمہ کس را عقلِ خود بکمال — نماید و فرزندِ خود بجمال

قطعہ

یکے جہود و مسلمان مناظرہ کردند — چنانکہ خندہ گرفت از نزاع ایشانم
بطنز گفت مسلمان گر این قبالۂ من — درست نیست خدایا جہود میرانم
جہود گفت بتوریت میخورم سوگند — وگر خلاف بود ہمچو تو مسلمانم
گر از بسیطِ زمین عقل منعدم گردد — بخود گماں نبرد ہیچکس کہ نادانم

حکمت

ہر چہ زود بر آید دیر نپاید۔

قطعہ

خاک مشرق شنیده ام که کنند | بچهل سال کاسهٔ چینی
صد بروزے کنند در بغداد | لاجرم قیمتش همے بینی

قطعه

مُرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد
آدمی زاده ندارد خرد و عقل و تمیز
آن که ناگاه کسے گشت به چیزے نه رسید
وین به تمکین و فضیلت بگذشت از همه چیز
آبگینه همه جایابی ازان بے محل ست
لعل دشوار بدست آید ازان است عزیز

حکمت

کار به صبر بر آید و مُستعجل بسر درآید

مثنوی

بچشم خویش دیدم در بیابان | که آهسته سبق بُرد از شتابان
سمندِ بادپا از تگ فرو ماند | شتربان همچنان آهسته می راند

حکایت

پیش یکے از مشائخ کبار گله کردم که فلاں در حقِ من بفساد گواهی داده است۔ گفت بصلاحش خجل کُن۔

قطعه

تو نیکو روش باش تا بدسگال
بنقص تو گفتن نیابد مجال
چو آهنگ بربط بود مستقیم
کے از دست مطرب خورد گوشمال

حکمت

دو کس رنج بیهوده بردند وسعی بیفائده کردند یکے آن که اندوخت ونخورد و دیگر آنکه آموخت ونکرد۔

مثنوی

علم چنداں که بیشتر خوانی
چون عمل در تو نیست نادانی
نه محقق بود نه دانشمند
چار پاتے برو کتابے چند

حکمت

سه چیز بے سه چیز پائندار نماند۔ مال بے تجارت و علم بے بحث و ملک بے سیاست۔

قطعه

وقتے بلطف گوئی ومدارا و مردمی
باشد که درکمندِ قبول آوری دلے
وقتے بقهر گوئی که صد کوزه نبات
گه گه چناں بکار نیاید که حنظلے

حکمت

رحم آوردن بر بدان ستم است بر نیکان وعفو کردن از ظالمان

جور ست بر درویشان۔

بیت

خبیث را چو تعہد کُنی و بنوازی
بدولتِ تو گُنہ میکُند بانبازی

حکمت

سخن درمیان دو دشمن چنان گوئی که اگر دوست گردند شرم زده نباشی۔

ابیات

میانِ دو کس جنگ چون آتش ست
سخن چینِ بدبخت ہیزم کش ست
کنند این و آن خوش دگرباره دل
وے اندر میان کوربخت و خجل
میانِ دو کس آتش افروختن
نہ عقل ست و خود درمیان سوختن

پند

خشم بیش از حد گرفتن وحشت آرد و لطف بے وقت ہیبت ببرد۔ نہ چندان درشتی کُن که از تو سیر گردند۔ و نہ چندان نرمی که بر تو دلیر۔

ابیات

درشتی و نرمی بہم در بہ است
چو فاصد که جراح و مرہم نہ است
درشتی نگیرد خردمند بیش
نہ سُستی که نازل کند قدرِ خویش

نہ مرخویشتن را فزونی نہد نہ یکبارتن در مذلت دہد

نظم

جوانے باپدر گفت اے خردمند مرا تعلیم دہ پیرانہ یک پند
بگفتنا نیک مردی کن نہ چندان کہ گردد چیرہ گرگ تیز دندان

پند

ہر کہ نصیحت خود رائے میکند او خود بنصیحت گرے محتاج ست۔

حکمت

ہر چہ دانی کہ ہر آئینہ معلوم تو خواہد شد بپرسیدن آن تعجیل مکن کہ ہیبت سلطنت بیا نہ یان دارد۔

قطعہ

چو لقمان دید کاندر دست داؤد ہمین آہن بمعجز موم گردد
نپرسیدش چہ می سازی کہ دانست کہ بے پرسیدنش معلوم گردد

حکمت

خداوند تبارک وتعالیٰ مے بیند و مے پوشد وہمسایہ نمی بیند و مے خروشد۔

بیت

نعوذ باللہ اگر خلق غیبدان بودے کسے بحال خود از دست کس نیا سودے

حکمت

دو کس مُردند و تحسّر بُردند یکے آنکه داشت و نخورد و دیگر آنکه دانست و نکرد۔

قطعہ

کس نہ بیند بخیلِ فاضِل را | کہ نہ در عیب گُفتنش کوشد
ور کریمے دو صد گُنہ دارد | کرمش عیب ہا فروپوشد

حِکایت

پارسائے بر یکے از خداوندانِ نعمت گذر کرد کہ بندہ را دست و بالستہ عقوبت ہمی کرد۔ گفت اے پسر ہمچو تو مخلوقے را خدائے عزّ و جل اسیرِ حکمِ تو گردانیدہ است و ترا بروے فضیلت دادہ۔ شکرِ نعمتِ باری تعالےٰ بجا آرو چندیں جفا بروے میسند نباید کہ فردائے قیامت بہ از تو باشد و شرمساری بَری۔

مثنوی

بر بندہ مگیر خشم بسیار | جورش مکُن و دِلش میازار
اُورا تو بہ دہ درم خریدی | آخر نہ بقدرت آفریدی
این حُکم و غُرور و خشم تا چند | ہست از تو بزرگ تر خداوند
اے خواجۂ ارسلان و آغوش | فرماندہِ خود مکُن فراموش

حکایت

بادشاہے پسرے را بادیبے داد۔ گفت تربیتش چنان کن کہ یکے از فرزندانِ خود را۔ سالے بروسعی کرد و بجائے نرسید پسرانِ ادیب در فضل و بلاغت منتہی شدند۔ ملک دانشمند را مواخذت کرد و معاتبت فرمود کہ وعدہ خلاف کردی و وفا بجا نیاوردی۔ گفت برراے خداوند روے زمین پوشیدہ نماند کہ تربیت یکسان است ولیکن طبائع مختلف ست۔

قطعہ

گرچہ سیم و زر زسنگ آید ہمی　　در ہمہ سنگے نباشد زر و سیم

برہمہ عالم ہمے تابد سہیل　　جاے انبان میکند جائے ادیم

حکایت

جوانے خردمند از فنون فضائل حظے وافر داشت و طبعے نافر۔ چنانکہ در محافلِ دانشمندان نشستے و زبان بہ بستے پدرش گفت اے پسر تو نیز آنچہ دانی بگوے۔ گفت ترسم از آنچہ ندانم پرسند و شرمساری برم۔

قطعہ

آن شنیدی کہ صوفئے میکوفت　　زیر نعلین خویش میخے چند

آستینش گرفت سرہنگے   کہ بیا نعل بر ستورم بند

فرد

نگفتہ ندارد کسے باتو کار
ولیکن چو گفتی دلیلش بیار

حکایت

یکے از ملوک باتنے چند از خاصان در شکار گاہے زمستان از عمارت دور افتاد۔ تاشب درآمد خانہ دہقانے رادیدند۔ ملک گفت۔ شب آنجا رویم تا زحمت سرما نباشد۔ یکے از وزرا گفت۔ لائق قدرِ بلند بادشاہاں نباشد بخانہ دہقانے رکیک التجا کردن۔ ہم اینجا خیمہ بزنیم و آتش افروزیم۔ دہقان را خبر شد ما حضرے کہ داشت ترتیب کرد و بپیش آورد و زمین ببوسید وگفت۔ قدر بلندِ سلطان بدین قدر نازل نہ شدے ولیکن نخواستند کہ قدر دہقان بلند شود۔ سلطان را سخن گفتنِ او مطبوع آمد۔ شبانگہ بمنزل او نقل کردند۔ بامدادش خلعت ونعمت فرمود۔ شنیدندش کہ قدمے چند در رکابِ سلطان بود و میگفت **قطعہ**

زِ قدر و شوکتِ سلطان نگشت چیزے کم
زِ التفات بہ مہمان سرائے دہقانے

کُلاہ گوشۂ دہقان بہ آفتاب رسید
کہ سایہ بر سرش انداخت چون تو سلطانے

حکایت

حاتم طائی را گفتند از خود بزرگ ہمت تر در جہاں دیدہ یا شنیدہ۔ گفت روزے چہل شتر قربان کردہ بودم و اُمرائے عرب را دعوت نمودہ۔ ناگاہ بحاجتے بگوشۂ صحرا رفتم۔ خار کشے را دیدم پشتۂ خار فراہم آوردہ گفتمش بمہمانیِ حاتم چرا نہ روی کہ خلقے بر سماطِ آن گرد آمدہ اند؟ گفت

ہر کہ نان از عملِ خویش خورد
منّتِ حاتم طائی نہ برد

حکایت

حکیمان گفتہ اند اگر آبِ حیات فروشند۔ فِی المثل بآبروے دانا نخرد کہ مُردن بعزّت بہ از زندگانی بذلّت۔

اگر حنظل خوری از دست خوش خوئے
بہ از شیرینی از دستِ تُرش روے

حکایت

درویشے را ضرورتے پیش آمد کسے گفت فلاں نعمتے دارد کامل و کرم نفسے شامل اگر بحاجت تو واقف گردد ہمانا

در قضائے آن توقف روا ندارد. گفت ۔ من اورا ندانم ۔ گفت منت رہبری کنم ۔ دستش گرفت تا بمنزل آن شخص در آورد ۔ یکے را دید لب فروبستہ و تند نشستہ ۔ برگشت و سخن نگفت ۔ کسے گفتش چہ کردی ۔ گفت ۔ عطائے اورا بلقائے او بخشیدم

قطعہ

مبر حاجت بنزدیکِ ترشروئے　　کہ از خوئے بدش فرسودہ گردی
اگر حاجت بری نزد کسے بر　　کہ رویش بنقد آسودہ گردی

حکایت

یکے از پادشاہان پارسا را دید ۔ گفت ہیچت از ما یاد می آید گفت بلے وقتے کہ خدائے را فراموش مے کنم ۔

فرد

ہر سو دود آنکس ز درِ خویش براند
و آن کس را بخواند بدرِ کس ندواند

حکایت

یکے از بزرگان بہ محفلے اندر ہمی ستودند و در اوصافِ جمیلش مبالغت ہمی کردند ۔ سر برآورد و گفت کہ من آنم من دانم

قطعہ

شخصم بچشم عالمیان خوب منظر است
وز خبث باطنم سر خجلت نهاده پیش
طاؤس را بنقش و نگارے که هست خلق
تحسین کنند و او خجل از پاے زشت خویش

حکایت

اسکندر رومی را پرسیدند دیار مشرق و مغرب را بچه گرفتی که ملوک پیشین را خزائن و عمر و ملک و لشکر بیش ازیں بود و چنیں فتحے میسر نه شد۔ گفت بعون خداے عز و جل هر مملکتے را که بگرفتم رعیتش را نیازردم و رسوم خیرات گذشتگان باطل نه کردم و نام پادشاهان جز به نیکوئی نه بردم۔

بیت

بزرگش نخوانند اہلِ خرد   که نامِ بزرگان بزشتی برد

قطعه

این همه هیچ است چون مے بگذرد   بخت و تخت و امر و نهی و گیر و دار
نامِ نیکِ رفتگان ضائع مکن   تا بماند نامِ نیکت برقرار

لطیفه

برطاقِ ایوانِ فریدون نوشته بود

مثنوی

جہان اے برادر نماند بہ کس ‌ ‌ ‌ دل اندر جہان آفرین بند و بس
مکن تکیہ بر ملک دنیا و پشت ‌ ‌ ‌ کہ بسیار کس چون تو پرورد و کشت
چو آہنگ رفتن کند جانِ پاک ‌ ‌ ‌ چہ بر تخت مُردن چہ بر روئے خاک

حکایت

بادشاہے با غلامے عجمی در کشتی نشست و غلامِ دیگر دریا را ندیدہ بود۔ و محنتِ کشتی نیازمودہ گریہ و زاری در نہاد و لرزہ بر اندامش افتاد۔ مَلک را عیش ازو مُنغص بود کہ طبع نازک تحمّل امثال این صورت نہ بندد۔ و چارہ ندانستند۔ حکیمے در آن کشتی مَلک را گفت اگر فرمان دہی من او را بطریقے خاموش گردانم گفت غایت لُطف و کرم باشد۔ بفرمود تا غلام را بدریا انداختند چند نوبت غوطہ خورد۔ ازان پس مُویش گرفتند و پیش کشتی آوردند و بدو دست در سکّان کشتی آویختند۔ چون برآمد بگوشہ بنشست و قرار یافت۔ مَلک را عجب آمد پُرسید کہ حکمت چہ بود گفت از اوّل محنت غرق شدن ندیدہ بود و قدرِ سلامت کشتی ندانستہ و ہمچنین قدر عافیت کسے داند کہ بمصیبتے گرفتار آید۔

قطعہ

اے سیر ترا نانِ جوین خوش ننماید ‌ ‌ ‌ معشوقِ من است آنکہ بنزدیک تو زشت ست

حوران بہشتی را دوزخ بود اعراف   از دوزخیان پرس کہ اعراف بہشت است

حکایت

ہرمز را گفتند از وزیران پدر چہ خطا دیدی کہ بند فرمودی گفت گناہے معلوم نکردم ولیکن بہ یقین دانستم کہ ہیبت من در دل ایشاں بیکران است۔ و بر عہد من اعتماد کلی ندارند۔ ترسم کہ از بیم گزند خویش آہنگِ ہلاکِ من کنند۔ پس قول حکما را کار بستم کہ گفتہ اند۔ قطعہ

ازاں کز تو ترسد بترس اے حکیم   وگر با چنو صد بر آئی بجنگ
ازاں مار بر پائے راعی زند   کہ ترسد سرش را بکوبد بسنگ
نہ بینی کہ چوں گربہ عاجز شود   بر آرد بچنگال چشم پلنگ

حکایت

یکے از وزرائے معزول شدہ بحلقہ درویشاں درآمد و برکتِ صحبت ایشاں دروے سرایت کرد و جمعیت خاطرش دست داد ملک بارِ دگر با او دل خوش کرد و عمل فرمود و قبولش نیامد و گفت معزولی بہ کہ مشغولی۔ رباعی

آنانکہ بکنج عافیت بنشستند   دندانِ سگ و دہانِ مردم بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند   وز دست و زبان حرف گیراں ستند

ملک گفت ہر آئینہ بار اخر مندے کافی باید کہ تدبیر مملکت را شاید گفت۔ نشانِ خرد مندے کافی آنست کہ بچنیں کارہا تن در دہند۔

فرد

ہُمائے بر ہمہ مرغاں ازاں شرف دارد کہ استخواں خورد و جانور نیازارد

حکایت

آوردہ اند کہ نوشیروانِ عادل را در شکار گاہے صیدے کباب میکردند و نمک نبود غلامے بروستا دوانیدند تا نمک آرد۔ نوشیروان گفت۔ قیمت بستاں تا بد رسمے نگردد و دہ خراب نہ شود۔ گفتند ازیں قدر چہ خلل زاید۔ گفت بنیادِ ظلم اندر جہان اوّل اندک بودہ است و ہر کس کہ آمدہ برآن مزید کردہ تا بدین غایت رسید۔

قطعہ

اگر ز باغِ رعیّت ملک خورد سیبے برآورند غلامانِ او درخت از بیخ
بہ پنج بیضہ کہ سلطان ستم روا دارد زنند لشکریانش ہزار مرغ بسیخ

حکایت

یکے از بندگان عُمرو لیث گریختہ بود۔ کسان در عقبش برفتند و باز آوردند۔ وزیر را باوے غرضے بود۔ اشارت بکشتن کرد

تا دیگر بندگان چنین فعل نیارند۔ بندہ سر پیش عمرو لیث بر زمین نهاد و گفت :-

فرد

هر چه رود بر سرم چون تو پسندی رواست
بنده چه دعوی کند حکم خداوند راست

لیکن موجب آنکه پروردۂ نعمت این خاندانم نخواهم که در قیامت بخون من گرفتار آئی اجازت فرمائی تا وزیر را بکشتم پس آنگه بقصاص او بفرمائی خون من ریختن تا بحق کشته باشی۔ ملک را خنده گرفت وزیر را گفت چگونه مصلحت مے بینی۔ وزیر گفت اے خداوند جهان مصلحت آن مے بینم که از بهر خدا صدقه گور پدر او را آزاد کنی تا مرا نیز در بلائے نیفگند گناه از من است و قول حکیمان معتبر که گفته اند۔

قطعه

چو کردی با کلوخ انداز پیکار
سر خود را بنادانی شکستی

چو تیر انداختی بر روئے دشمن
چنان دان کاندر آماجش نشستی

حکایت

یکے از پسران هارون الرشید پیش پدر آمد خشم آلوده که مرا فلان سرهنگ زاده دشنام مادر داد۔ هارون الرشید ارکان دولت را گفت جزائے چنیں کسے چه باشد۔ یکے اشارت بکشتن کرد۔

ویکے زبان بُریدن و دیگرے بمصادرت و نفی۔ ہارون گفت۔ اے پسر کرم آنست کہ عفو کنی و اگر نتوانی تو نیز ش دشنامِ مادر دہ چندان کہ از حد نہ گذرد پس آنگہ ظلم از طرفِ تو باشد و دعوے از قبل خصم۔

قطعہ

نہ مردست آن بنزدیکِ خردمند | کہ با پیلِ دمان پیکار جوید
بلے مرد آنکس ست از روئے تحقیق | کہ چون خشم آیدش باطل نگوید

حکایت

ہارون الرشید را چون مُلکِ مصر مُسلّم شد گفتا بخلاف آن طاغی کہ بغرور مُلکِ مصر دعویٰ خدائی کرد نہ بخشم این ملک را الّا بہ خسیس ترین بندگان سیاہے داشت خصیب نام ملکِ مصر بوے ارزانی داشت۔ آوردہ اند کہ عقل و درایت او تا بجائے بود کہ طائفہ حُرّاث مصر شکایت آوردندش کہ پنبہ کاشتہ بودیم برکنارِ نیل و باران بے وقت آمد و تلف شُد۔ گفت پشم بلیسے کاشتن حلیم درویش گفت۔

مثنوی

اگر روزی بدانش برفزودے | ز نادان تنگ تر روزی نبودے
بنادان آن چنان روزی رساند | کہ دانا اندر آن حیران بماند

مثنوی

بخت و دولت بکاردانی نیست | جز بتائید آسمانی نیست
کیمیاگر بغصه مانده و رنج | ابله اندر خرابه یافته گنج
اوفتادست درجهان بسیار | بے تمیز ارجمند و عاقل خوار

حکایت

زاهدے مہمان پادشاہے بود چون بطعام بنشستند کمتر ازان خورد که ارادت او بود و چون به نماز برخاستند بیشتر ازان گرد که عادت او بود تا ظنِ صلاح در حقِ وے زیادت کنند۔

فرد

ترسم نرسی بکعبه اے اعرابی | کین ره که تو میروی بترکستان ست

چون بمقامِ خود آمد سفره خواست تا تناولے کند۔ پسرے داشت صاحبِ فراست گفت اے پدر درمجلسِ سلطان چرا طعام نخوردی گفت در نظرِ ایشان چیزے نخوردم که بکار آید گفت نماز راهم قضا کن که چیزے نکردی که بکار آید۔

قطعه

اے هنرها نهاده برکفِ دست | عیب ها برگرفته زیرِ بغل
تاچه خواهی خریدن اے مغرور | روز درماندگی ابسیم دغل

حکایت

عابدے را پادشاہے طلب کرد۔ اندیشید کہ داروے بخورم تا ضعیف شوم مگر اعتقادے کہ در حق من دارد زیادت کند۔ آوردہ اند کہ داروے قاتل بود بخورد و بمرد

قطعہ

آنکہ چون پستہ دیدمش ہمہ مغز
پوست بر پوست بود ہمچو پیاز

پارسایان روی در مخلوق
پشت بر قبلہ مے کنند نماز

فرد

چون بندہ خدائے خویش خواند
باید کہ بجز خدا نہ داند

حکایت

پادشاہے بدیدۂ استحقار در طائفۂ درویشان نظر کردے یکے از آن میان بفراست بجائے آورد و گفت اے ملک درین دُنیا بعیش از تو خوشتریم و بعیش از تو کمتریم و بمرگ برابریم و بقیامت بہتر انشاء اللہ تعالیٰ۔

مثنوی

اگر کشور خدائے کامران ست
دگر درویش حاجتمند نان ست

در آن ساعت کہ این و آن بمُردہ
نخواہند از جہان بیش از کفن بُرد

چو رحمت از مملکت بر بست خواہی ‌ ‌ ‌ گدائی بہتر است از پادشاہی

حکایت

خواہندۂ مغربی در صف بزازان حلب میگفت اے خداوندانِ نعمت اگر شمارا انصاف بودے و مارا قناعت رسمِ سوال از جہان بر خاستے۔

قطعہ

اے قناعت توانگرم گردان ‌ ‌ ‌ کہ ورائے تو ہیچ نعمت نیست

کنج صبر اختیارِ لقمان است ‌ ‌ ‌ ہر کرا صبر نیست حکمت نیست

حکایت

دو امیرزادہ در مصر بودند یکے علم آموخت و دیگرے مال اندوخت عاقبت الامر این یکے علامہ گشت و آن دیگر عزیزِ مصر شد پس این توانگر بچشمِ حقارت در فقیہ نظر کردے و گفتے من بسلطنت رسیدم و تو ہمچنان در مسکنت بماندی گفت اے برادر شکرِ نعمت باری عزّ اسمہٗ ہمچنان بر من افزون تر است کہ میراثِ پیغمبران یافتم یعنی علم و ترا میراثِ فرعون و ہامان رسید یعنی ممالکِ مصر۔

مثنوی

من آن مورم کہ در پایم بمالند ‌ ‌ ‌ نہ زنبورم کہ از دستم بنالند

کجا خود شکرِ این نعمت گذارم | کہ زورِ مردم آزاری ندارم

حکایت

بازرگانے را ہزار دینار خسارت افتاد۔ پسر را گفت کہ نباید کہ با کسے این سخن در میان نہی۔ گفت اے پدر فرمان تراست نگویم ولیکن باید کہ مرا بر فائدہ این مطلع گردانی کہ مصلحت در نہان داشتن چیست گفت تا مصیبت دو نہ شود یکے نقصانِ مایہ دُوم شماتتِ ہمسایہ۔

شعر

مگو اندہِ خویش با دشمنان | کہ لاحول گویند شادی کنان

حکایت

یکے را از وزرا پسرے کودن بود۔ پیش دانشمندے فرستاد کہ مرا این را تربیتے کن مگر عاقل شود روزگارے تعلیم کرد۔ موثر نبود۔ پیش پدرش کس فرستاد کہ این عاقل نے شود و مرا دیوانہ کرد۔

قطعہ

ہیچ صیقل نکو نداند کرد | آہنے را کہ بدگہر باشد
چون بود اصل جوہرے قابل | تربیت را درو اثر باشد

سگ بدریاے ہفتگانہ بشوئے | چونکہ تر شد پلید تر باشد
خرِ عیسیٰؑ گرش بمکہ برند | چون بیاید ہنوز خر باشد

حکایت

حکیمے پسران را پند ہمی داد کہ اے جان پدر ہنر آموزید کہ ملک و دولتِ دُنیا اعتماد را نشاید و سیم و زر در محلِ خطرست یا دُزد بیک بار ببرد یا خواجہ بتفاریق بخورد اما ہنر چشمہ ایست زائندہ و دولتے استِ پایندہ اگر ہُنرمند از دولت بیفتد غم نباشد کہ ہنر در نفس خود دولت ست۔ ہر کُجا کہ رود قدر بیند و بصدر نشیند و بے ہنر لُقمہ چیند و سختی بیند۔

شعر

سخت ست پس از جاہ تحکّم بُردن | خو کردہ بناز جورِ مردم بُردن

قطعہ

وقتے اُفتاد فتنۂ در شام | ہر کس از گوشۂ فرا رفتند
روستازادگانِ دانشمند | بوزیری پادشا رفتند
پسرانِ وزیر ناقصِ عقل | بگدائی بروستا رفتند

از اخلاق محسنی

آوردہ اند کہ روزے یکے با بزرگ حال خود باز گفت۔ التفات نہ فرمود۔ دگر بار گفت، گوش نہ کرد۔ سوم بار عرض کرد گفت۔ چند درد سر میدہی۔ گفت۔ سر توئی۔ درد کجا برم۔ آں عزیز را خوش آمد و حاجتش روا کرد۔

در خبر آمدہ کہ ہمنشینِ نیک مثل عطار است کہ اگرچہ از عطرے خود چیزے بتو ندہد۔ بارے از رائحہ او بہرہ مندی گردی و مثلِ قرینِ بد مانند کورۂ آہنگر ست کہ اگر از آتش آں نہ سوزی امّا از دود و بخارِ آں متاذّی شوی۔

مثنوی

در گذر از کورۂ آہنگراں — کاتشش و دودے رسد از ہر کراں
رو بر عطار کہ پہلوئے او — جامہ معطر شود از بوئے او

آوردہ اند کہ پرویز پسرِ خود را وصیت میکرد کہ چناں کہ تو بر رعیت حاکمے۔ عقل بر تو حاکم است۔ چوں رعایا را بفرمانبرداری می فرمائی تو ہم از فرمانِ عقل بیروں مرو۔ و در ہر کارے کہ پیش آید دراں تامل فرمائے۔ و با حاکمِ عقل مشورت نمائے۔ خصوصاً در مہمیکہ ازاں ضررے بنفسِ مرداں یا تلفے بمالِ ایشاں میرسد۔ **مثنوی**

بے تامل مباش در ہمہ حال | بگذر از طریقِ استعمال
ہر کہ دارد تانی اندر کار | تا بر مرادتِ دل رسد ناچار

در امثال حکمائے ہند مذکور است کہ مورے کمرِ جہد بستہ بود۔ از تودۂ خاکے کہ نقل آں آدمیاں را ہم بکلفت میسّر شدے ذرہ ذرہ می برد و بطرفِ دیگر مے ریختہ مرغے بر و گذر کرد۔ شخصے دید ضعیف و نحیف کہ بنشاطِ تمام دست و پائے میزد۔ و نقل کردن آں خاک جدّ ے تمام و جہدے مالا کلام بجائے مے آورد گفت اے ضعیف بنیہ و نحیف پیکر ایں چہ کار ست کہ پیش گرفتہ و ایں چہ مہم است کہ دراں خوض کردہ۔ مور گفت مرا بلیکے از قومِ خود نظرے ہست و چوں طلب وصالِ او کردم ایں شرط پیش آورد کہ اگر سرِ وصلِ ما داری قدم درنہ و ایں تودۂ خاک را ازیں رہ گذار بردار۔ حالا مستعد آں کار شدہ ام و میخواہم کہ بداں شرط اقدام نمودہ از عہدۂ عہد بیروں آیم مُرغ گفت ایں گمان کہ مے بری لقدرِ آرزوئے تو نیست و ایں گمان کہ مے کشی بقوتِ بازوئے تو نے مور گفت من عزم ایں کار کردہ ام و قدم جدّ و جہد پیش نہادہ اگر پیش برم فہو المراد و الّا معذورم خواہند داشت۔

آوردہ اند کہ حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ در زمانِ خلافتِ خود روزہا بساختن مہماتِ خلائق مشغول بودے و شب ہا بعبادت و طاعتِ خالق اشتغال نمودے۔ گفتند یا امیر چرا ایں ہمہ رنج و

محنت بر خود روامی داری۔ نہ بروز آساتشے و نہ بشب آرامشے باو فرمود کہ اگر در روز بیاسائم رعیت ضائع ماند و اگر در شب بیارامم فردائے قیامت من ضائع مانم۔ پس روز ہم مردم می سازم و شب بکارِ حق پردازم۔

آوردہ اند کہ ابن سماک بہ مجلسِ ہارون الرشید آمد۔ خلیفہ از برائے او برخاست و تعظیم کرد ابن سماک گفت اے خلیفہ تواضع تو در بادشاہی بزرگ تر است از پادشاہی۔ خلیفہ گفت سخنے نیکو گفتی زیادت کن گفت ہر کہ حق تعالیٰ اورا مال و جمال و بزرگی دہد واو در مال با بندگان خدا مواسا و احسان کند و در جمالِ خود پارسائی ورزد و در بزرگی تواضع نماید حق تعالیٰ اورا از مخلصان خود گرداند۔ ہارون رشید دوات و قلم طلبید و بدست خود ایں سخنان را بنوشت و ایں نوشتن نیز علامت تواضع خلیفہ بود۔

مثنوی

زیرکاں آزمودہ اند بسے — بر تواضع زیاں نکرد کسے
از تواضع بلند گردد نام — وز تواضع رسیدہ اند بکام
متواضع بزرگوار بود — مظہرِ لطفِ کردگار بود

و تواضع و احترام در بارۂ اشرافِ انام چوں ساداتِ عظام و علمائے اعلام و مشائخ کرام اعتبارے تمام دارد و موجب ارتفاع

لوائے دولت متواضع باشد امام محمد حسن شیبانی رحمۃ اللہ نزدیک رشید آمد۔ رشید اورا تعظیم بسیار کرد۔ چنانچہ برپائے خاست و اورا بجائے خود بنشاند و چوں برخاست چند قدم برسم مشایعت با وے برفت یکے از جملۂ خواص او گفت کہ با چنیں تواضعے کہ خلیفہ نمود مہابت خلافت نمی ماند رشید جواب داد کہ آں مہابتے کہ بتواضع زائل شود تا بودن آں اولے از وقدریکہ احترام بزرگاں بکاہد کاستہ و محو شدہ بہتر۔

فرد

قدرے کہ بہ تعظیم کساں کاستہ گردد | مردے بچناں قدر کے آراستہ گردد

آوردہ اند کہ اسمٰعیل سامانی پادشاہ خراسان و سلطان بس بساماں بود روزے عالمے بمہمے نزد وے آمد اورا تعظیم بسیار نمود و چوں مے رفت ہفت گام عقب وے برفت۔ شبانہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم در واقعہ دید کہ با او مے گوید کہ اے اسمٰعیل یکے از علمائے اُمّت مرا عزیز داشتی من از حضرت حق سبحانہٗ وتعالیٰ در خواستم تا ترا در دو جہاں عزیز دارد و تو ہفت قدم در عقب وے رفتی۔ دعا کردم تا کہ ہفت تن از نسل تو پادشاہی کنند و ہر دو دُعا در بارۂ تو مُستجاب شدہ و یکے از علامات تواضع میل کردن است بصحبت صلحائے و علمائے دین و درویشان صاحب الیقین

نہ جماعتے کہ خود را بصورتِ علمائے ربّانی ومشایخ حقانی بخلق نمایند وبطمع حطام فانی سخنانِ حق را بزیور خوشامد بیارایند۔ بلکہ بصحبت کسے باید رفت کہ کار بصحبت مردم نہ دارد وبکسے اعتقاد باید کرد کہ نخواہد کہ کسے اورا اعتقاد کُند۔

آوردہ اند ہر پیرے کہ اورا خرد نیست ہمچوں چشمہ ایست کہ آب ندارد وجوانے کہ اورا ادب نیست۔ چوں بوستانے است کہ گل ندارد ودرویشے کہ اورا معرفت نیست۔ چوں دیدہ ایست کہ نور ندارد۔ وعالمے کہ اورا تقوی نیست چوں اسپیست کہ لجام ندارد وتوانگرے کہ اوراں احسان نیست چوں درختے ست کہ میوہ ندارد وصاحب جمالے کہ اورا حیا نیست چوں طعامے ست کہ نمک ندارد۔ وسلطانے کہ اورا عدل نیست چوں ابریست کہ باران ندارد۔ وعالمگیرے کہ اورا شجاعت نیست چوں بازرگانے ست کہ مایہ ندارد۔

آوردہ اند کہ حق سبحانہٗ تعالیٰ وحی کرد بموسیٰ علیٰ نبینا و علیہ السلام کہ با اقربائے خود نیکوئی کُن۔ موسیٰ علیہ السلام گفت، الٰہی چہ کنم کہ موافق رضائے تو باشد۔ خطاب رسید کہ احسان نمائے با ایشاں اگر غائب اند بسلام ودُعا واگر حاضر اند با فقیراں بصلۂ رحم وعطا وبا توانگراں بزیارت وثنا بیت

برخویش کشادہ کن رہِ وصلتِ خویش
تا از ہمہ بیش باشی واز ہمہ بیش

در حکایت آمده که بادشاہے بر دشمن خود ظفر یافت۔ واو را اسیر کرده در معرضِ عتاب باز داشت۔ بادشاه از و پرسید که خود را چون مے بینی۔ جواب داد که خدائے چیزے دوست میدارد که آں عفو ست و تو چیزے دوست میداشتی که آں ظفر است پس چوں حضرت عزت ظفرے که تو دوست میداشتی بتو ارزانی فرموده پس عفوے که او دوست میدارد تو نیز بجائے آر۔ بادشاه ایں سخن را پسندیده و او را آزاد کرد۔

آورده اند که سبکتگیں پدر سلطان محمود در اوائل حال که ملازم سلطان سنجر بود از یک سر اسپ بیش نداشت۔ و اوقات او بغایت بعسرت میگذشت هر روز بعزم شکار بصحرا رفتے اگر صیدے بدست آمدے بداں گذرانیدے روزے آہوئے دید که با بچۂ خود در صحرا مے چرید۔ سبکتگین اسپ برانگیخت۔ آہو گریخت۔ چوں بچۂ او خرد بود۔ با مادر نتوانست گریختن۔ او را بگرفت و دست و پائش بربست و در پیش زین نهاده راهِ شهر بر گرفت آہو که بچۂ خود را گرفتار دید باز گشت و در پے مے دوید و فریاد مے کرد و مے نالید۔ سبکتگین را بر وے رحم آمد و دست و پائے آہو بچۂ را بکشاد و سر بصحرا داد۔ مادر آمد و بچۂ را در پیش گرفت و روئے با آسمان کرده

بزبان بے زبانی مناجاتے کرد

مصرعہ

آنی کہ زبانِ بے زبانان دانی

سبکتگین نسبت تہی بشہر باز آمد۔ شبانہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم را بخواب دید کہ باوے میگوید کہ اے سبکتگین بواسطۂ آں شفقت و مرحمت کہ از تو در وجود آمد و بجہت آں کرم و مہربانی کہ در حقِ آں بیچارہ زبان بستہ کردی بحضرتِ حق تعالیٰ تقرب تمام یافتی واز تو ما خوشنود شدیم وحق سبحانہٗ و تعالیٰ ترا شرفِ بادشاہی کرامت کرد۔ باید کہ بر بندگانِ خدا ہمیں نوع شفقت بجائے آوری و در بارہ رعیت خود طریق مرحمت فرو نگذاری۔

آوردہ اند کہ در عہدِ نوشیروان ظالمے ضعیفے را طپانچہ زد۔ واو پیش نوشیرواں آمدہ تظلم نمود۔ نوشیروان فرمود تا ظالم را بسیاست گاہ برند و گردن بزنند یکے از خواص گفت عجب داشتم از عدلِ ملک کہ آدمی را بدین قدر جنایت بے جان بساخت۔ نوشیروان گفت۔ غلط کردی من آدمی را نہ کشتم بلکہ سگ وگرگ را بیجان کردم و مار وکژدم را ہلاک گردانیدہ ام۔

بیت

کسے کہ پیش کرد آزار مردم | بمعنی بدترست از مار وکژدم

این خبر مشهور ست که حضرت یوسف علی نبینا علیه الصلواة والسلام در سالهائے قحط بوقت آنکه در مصر بادشاه بود هر روز ضعیف تر و نزار تر شدے۔ سبب این حال از وے پرسیدند۔ جواب ندارد۔ بعد از آنکه بسیار الحاح کردند گفت مرضے دارم نهانی۔ حکما گفتند شما مرض را تقریر فرمائید تا به معالجه مشغول شویم۔ گفت هفت سال ست که بر مسند پادشاهی متمکن شده ام و تمام اختیار رعایائے مصر بدست تصرف من باز داده اند و درین مدت نفس من در آرزوئے آنست که او را از نان جو سیر گردانم و نکرده ام گفتند این همه مشقت چرا میکشی۔ گفت موافقت محتاجان و گرسنگان مے کنم و مے ترسم که یک کس شبے در ولایت مصر گرسنه باشد و من آں شب سیر باشم مرا بقیامت گرفتاری بود۔

رباعی

اے کردہ شکم سیر از انواعِ طعام — یاد آر از اں گرسنه بے آرام

تو شب همه شب بخواب و ناله کناں — خود گو که چنیں روا بود در اسلام

گویند ملک صالح از ملک شام شبها با یک غلام بیرون آمدے و در مساجد و مقابر و مزارات بگشتے و احوال هر کس را تفحص نمودے۔ شبے در زمستان مے گشت۔ بمسجدے رسید۔ درویشے را دید که از برهنگی می لرزید۔ وے مے گفت الٰہی بادشاهان

دُنیا نعمتِ ترا سرمایۂ حظوظِ نفس و ہوا ساختہ اند و از احوالِ ضعیفان و محتاجان غافل شدہ اگر ایشاں فردائے قیامت در بہشت خواہند بود بعزّت و جلال تو قدم در بہشت نخواہم نہاد۔ ملکِ صالح ایں سخن را استماع فرمودہ۔ بمسجد در آمد وجامۂ با بدرۂ درم پیش درویش نہاد و بگریست و بگفت۔ من شنیدہ ام کہ درویشاں بادشاہان بہشت خواہند بود۔ امروز کہ با پادشاہیم با شما از در صلح در آئیم فردا کہ شما پادشاہ باشید در حضومت بر ما نکشائید و منظر حمایت از ما باز نگیرید

مثنوی

من امروز کردم در صلح باز | تو فردا بروئیم مکن در فراز
من آنکس نیم کز غرور حشم | زبیچارگان روئے درہم کشم
تو ہم با من از سر بنہ خوئی زشت | کہ تا سازگاری بود در بہشت

در تواریخ مسطور است در کرمان ملکے بود بغایت سخی و مہماندار پیوستہ در مہمان خانۂ او در کشادہ بودے وخوانِ احسان او برائے خاص و عام نہادہ وہر کہ بشہر او آمدے بر سفرۂ کرم او نان خوردے وتا در آں شہر بودے وظیفہ چاشت و راتبۂ شام از ضیافت خانۂ وے بردے وقتے عضد الدولہ لشکر کشیدہ قصد تسخیر ولایت او کرد۔ ملک طاقتِ حربِ وے

نداشت بحصار در آمد - ہر روز لشکر عضد الدولہ بدر حصار آمدندے وجنگ سخت کردندے وچوں شب شدے ملک کرمان آں مقدار طعام کہ لشکر عضد را کفایت بودے فرستادے - عضد پیغام داد - کہ روز حرب کردن وشب نان دادن چہ معنی دارد - جواب فرستاد کہ جنگ کردن اظہار مردی ست ونان دادن وظیفہ مردمی - ایشان اگرچہ دشمن اند اما غریب بشہر وولایت من انداز مروت نباشد کہ ایشاں در منزل من باشند ونان خود خورند عضد الدولہ بگریست وگفت کسے راکہ چندیں مروت باشد باوے حرب کردن بے مروتی ست لشکر باز گردانید -

فرد

مردمی کن بجائے دشمن ودوست　　　کز مروت زیاں نہ کرد کسے

آوردہ اند کہ یکے را نزد زیاد بصری آوردند - بقتل او اشارت فرمود - جلاد تیغ برکشید وخواست چشم او را بربندد بیچارہ دریائے بلا را دید در شور آمد ونہنگ اجل دہن باز کردہ - تضرع وزاری آغاز کرد - مفید نیفتاد - بہ توبہ واستغفار اعتصام نمود - سود نداشت - گفت اے امیر میان ما وشما حرمت جوار است وقرب دیار ہمسایگی را در شرع مروت ومذہب فتوت اعتبار تمام ست اگر در رعایت

جانب من تقصیرے رود۔ عیب جویان زبان طعن دراز کنند و خردہ گیران در اعتراض بکشایند کہ امیر حق ہمسایگی نگاہ نہ داشت و ہمسایگان را پامال جفا کرد۔ امیر فکر فرماید کہ خون چون من ضعیفے ریختن و خود را نشانۂ تیر ملامت کردن از ہمچو توے کہ در گلشن اخلاق تو خار آزار نرستہ و بر دامنِ انصاف تو غبار ستم نہ نشستہ بدیع و بعید ست۔

قطعہ

مرا سہل است از جان دست شستن | چہ غم گر صد چو من نابودہ گردد
چہ خواہی گفت پیش نکتہ گیران | ترا گر آستین آلودہ گردد

زیاد در فکر و درد دراز افتاد و پیک اندیشہ را باطراف و جوانب فرستاد بہیچ وجہ پے بسر کوئے آشنائی نبرد۔ گفت بیان کن تا ہمسایگی در کدام محلہ بودہ و حق جوار در کدام دیار ثابت شدہ۔ گفت خانۂ پدر من در بصرہ با خانۂ امیر ہم آستان و پدرم بیشتر وقت با ملازمان امیر ہمداستان بودہ زیاد گفت پدر ترا چہ نام بود۔ گفت اے امیر از ہول جان نام خود را فراموش کردہ ام چہ جائے نام پدر ست۔ زیاد بخندید و آن بیچارہ را بخشید۔

فرد

لئیم بنیم گنہ با ہزار عذر نہ بخشد | بیک لطیفہ کریمان ہزار جرم بہ بخشند

مثنوی

بزرگانے کہ اہلِ اقتدارند — ہمہ مسکین نواز و حق گزارند
اساسِ مکرمت بر حق شناسی ست — کہ صورت ناشناسی ناسپاسی ست

مشہورست کہ بزرگے در مجلس از یکے از خلفا بود وقت نماز تنگ شد و خلیفہ بمہمے اشتغال داشت و نماز بر خاطر او فراموش شدہ بود آں بزرگ برخاست کہ بنماز گذارد و یکے گفت چرا صبر نے کنی کہ خلیفہ بنماز برخیزد۔ گفت حکمِ خدائے را موقوف حکمِ دیگرے نباید داشت۔ گفت بنشیں کہ خلیفہ بر تو غضب خواہد کرد۔ گفت چوں برضائے خالق حاصل شود از غضبِ مخلوق چہ باک۔ خلیفہ کہ ایں بشنود آں بزرگ را بسیار بنواخت و آں معترض را از نظرِ تربیت بینداخت

قطعہ

چو دادے اختیارے آنچناں کن — کہ درویشاں ز تو آسودہ گردند
مباش آں تو رع کز دستِ جاہت — بزیر پائے غم فرسودہ گردند

نقل کردہ اند از بہرام گور کہ وقتے در ہوائے گرم بہ باغ رسید۔ پیرے کہ باغبانی کردے آنجا حاضر بود۔ گفت اے پیر

درین باغ انار هست. گفت۔ آرے۔ بہرام فرمود کہ قدحے از آب انار بیار۔ پیر برفت وفی الحال قدحے پُر از آب انار کردہ بیرون آورد و بدست بہرام داد۔ بہرام بیاشامید وگفت اے پیر سالے ازیں باغ چند حاصل مے کنی؟ گفت سہ صد دینار۔ گفت بدیوان خراج میدہی؟ گفت پادشاہ ما از درخت چیزے نمی گیرد و از زراعت عُشر میگیرد۔ بہرام با خود اندیشہ کرد کہ در مملکت من باغ بسیار است و در ہر باغے درخت بے شمار۔ اگر از حاصل باغ نیز عشر بدیوان دہند مبلغے حاصل مے شود و رعیت را چنداں زیانے نمیرسد۔ بعد ازیں بفرمایم تا خراج از محصول باغات نیز بگیرند پس باغبان را گفت قدحے دیگر از آب انار بیار۔ باغباں برفت دیس از مدتے قدحے آب آورد بہرام گفت اے پیر نوبت اول رفتی زود آمدی و ایں نوبت انتظار بسیار دادی و بیزا ہر آں آب نیاوردی۔ پیر ندانست کہ آں جواں بہرام ست گفت۔ اے جواں! گناہ از من نبود۔ از پادشاہ بود کہ دریں وقت نیت خود را تغیر دادہ و اندیشۂ ظلم فرمودہ۔ لاجرم برکت از میوہ بیروں رفتہ۔ من نوبت اول از یک انار آں ہمہ آب گرفتم۔ و دریں کرت از دہ انار آں حاصل نشد۔ بہرام ازیں سخن متاثر گشت و آں اندیشہ را از دل بیروں کرد۔ وگفت اے پیر یک بار دیگر برو۔ و مقدارے آب انار بیار۔ پیر بباغ رفت و

بزودی بیرون آمد خندان وقدحے مالامال از آب انار آورده بدستِ بہرام دادو وگفت اے سوار عجب حالیست کہ پادشاہ ما آن نیتِ ظلم را تغییر داد فی الحال اثر برکت ظاہر شد از یک انار این قدح پُر آب شُد بہرام صورتِ حال با پیر درمیان نہاد وقصۂ نیتِ خود و تغییر آنرا باز گفت وایں سخن ازان ملک دولتمند بر صفحۂ روزگار یادگار ماند تا سلاطین ازیں سخن پند پذیر شوند و نیت بر صلاح حالِ رعیت مقصود دارند۔

شعر

ہر شاہ کہ او نیتِ خود راست کُند
یا بد ز خدایے آنچہ درخواست کند

حکما فرمودہ اند کہ عدل خوب ترین فضیلتے ست وظلم زشت ترین رذیلتے و نتیجۂ عدل بقائے ملک و وسعت مملکت است و معموری خزائن وآبادانی قریٰ و مدائن و ثمرۂ ظلم زوال مملکت است وخرابیِ ممالک۔ ودر وصایائے ہوشنگ بن سیامک کہ پسر خود را فرمودہ مذکور است کہ اے پسر باید کہ آیتِ ظلم را مطموس و رایت جور را منکوس داری واز نادکِ آہ مظلومانِ ستم رسیدہ ونالۂ زار محرومانِ محنت کشیدہ بپرہیزی کہ گُفتہ اند۔

بیت

اُن چہ یک پیرزن کند بہ سحر
نہ کند یک ہزار تیر و تبر

ازنگار دانش

در دور اندیشی و آزادی از دشمنان

رای دانشلیم به بید پائے برہمن فرمود۔ کہ باز نمائے کہ ہر کہ بدام دشمنان گرفتار گردد۔ چگونہ زیست نماید برہمن گفت اگر بحیلۂ دوست گرفتن یکے از دشمناں خلاصی خود داند فرو گزاشت نہ شاید مگر اعتماد فراوان روا ندارد چنانکہ موش گربہ را۔ رائے پرسید کہ چگونہ؟

حکایت

برہمن گفت کہ در زیر درختے در سوراخے موشے بود۔ تیز ذہن، زود فہم و در نزدیکی آن درخت گربۂ نیز خانہ داشت۔ روزے صیادے دانہ کے از گوشت بر روئے دام بستہ باز کشید گربۂ حریص را بوئے گوشت گرفتار دام ساخت۔ و موش نیز در جستجوئے روزی از سوراخ بر آمد ناگاہ چشمش بر گربہ افتاد۔ نزدیک بود کہ ہوش از سر بہ رود۔ چون نیک نگریست

او را بستهٔ دام صیاد یافت شکر بجا آورد. و یک جانب را سوے
دید که در کمین او نشسته است روئے بر درخت آورد.
زاغ را دید که از بالائے درخت میل گرفتن او دارد بخود
اندیشید که مرا هیچ تدبیر درست تر ازین نیست که نزد گربه روم.
آنچنان که مرا به او احتیاج است. او نیز بمددِ من محتاج.
امید که از برکتِ راستی هردو از چنگِ اندوه خلاص شویم. پس
نزدیک گربه رفت و پرسید. چه حال داری. گفت. چه
مے پرسی که تنے دارم بستهٔ بندِ مشقت. موش گفت. اندوه
مدار. که سخنے دلپذیر دارم. گربه آرزوئے شنیدن کرد. موش
گفت. بدانکه همیشه من به غم تو شاد بوده ام اما امروز در بلا
شریک توام. خلاصِ خود را تدبیرے اندیشیده ام که خلاص
تو نیز درآن است بنگر راسو پس من در کمین نشسته و زاغ
بر درخت انتظار من مے برد هر آئینه ازین دو دشمن
جانی خلاص یابم و به اندک زمانے بند هائے ترا به گیرم.
گربه در فکر شد و چپ و راست به این سخن نگریست
موش فریاد بر کشید که اے دانا. وقت مے گزرد تو هم
به حیاتِ من خوش باش که رستگاری هر یک از ما بحیات
دیگرے وابسته است. چنانچه بکوشش کشتیبان کشتی
کنار رسد و کشتیبان به پشتِ کشتی کار کند پس گربه به دل

به صلح نهاد و پرسید که ما را چه باید کرد. موش گفت. چون
نزدِ تو آیم. باید که تعظیم بجا آری مثلِ دوستان. تا دشمنان
بی بهره باز گردند. پس بند از پای تو بر دارم. گربه قبول نمود
موش نزدیک گربه شد و گربه دلجوئی نمود و نوازشها بجا
آورد راسو و زاغ ازین حال از شکارِ موش باز گشتند. موش
شادیها نمود. و دشمنیٔ قدیمِ گربه را بخاطر آورده بآن
گرمی بندها نمی برید گربه از آنجا که دوربین بود. ترسید که موش
بند نابریده سیر خود گیرد. زبان دوستی برگشود وگفت. در
وفائی عهد کاهلی می نمائی. موش گفت. می دانم که پیمان شکنی
به بزرگان نسبت ندارد. لیکن دوستان دو قسم اند یکی آن که
بی غرض رشته دوستی استوار ساخته باشند. دوم آنکه به غرض
طرحِ دوستی اندازند گروهِ اوّل اعتماد را شاید. اما از جماعه
دوم خاطر جمع نتوان کرد تو از آن گروه هستی. من نیز دُور
اندیشی بکار برده بند ترا بگشایم وخود هم از زیانِ تو
ایمن باشم. خیالِ من آن است که بندهای ترا ببرم مگر
یک بند ترا که استوار ترینِ بندها باشد بگزارم تا آنگاه ترا
اضطرابی بهم رسد. بمن نتوانی پرداخت. پس آن نیز ببرم
گربه دانست که موش به فریب از راه نخواهد رفت. راضی
شد. موش بندها آهسته بریدن گرفت. تا آنکه بندِ استوار را

بحالِ خود گزاشت چون روز شد. صیّاد پدید آمد۔ و گربہ سراسیمہ شد۔ موش آن بند استوار را برید گربہ از بیم جان بالائے درخت رفت موش بسوراخِ خود. صیّاد ناامید برگشت. پس از زمانے موش سر از سوراخ بیرون کرد. گربہ را دید. مےخواست کہ باز در سوراخ بشود۔ گربہ آواز برکشید۔ کہ از من چرا مےترسی۔ شکر مہربانیہائے ترا بکدام زبان ادا کنم موش از آنجا کہ ہوشیار دل بود گفت ہمان بہتر. کہ در آشنائی بربندم و در گوشۂ تنہائی باشم۔ گربہ گفت۔ ہر کہ دوستے بدست آورد و بہ آسانی از دست دہد۔ دوستانِ دیگر از وے ناامید شوند موش جواب داد ہرگاہ دشمنے ذاتی باشد دوستی بغرض چہ کار آید و ہر کہ با غیر جنس خود درآمیزد بدو آن رسد کہ بدان غوک رسید۔ گربہ پرسید کہ چگونہ۔

حکایت

موش گفت کہ برلبِ چشمہ بپائے درخت موشے خانہ گرفتہ بود۔ و غوکے نیز در آن آب بسر مےنمود۔ روزے بر لبِ آب آمدہ نغمہ سرائی آغاز نہاد۔ موش بر آن آواز دلخراش از خانہ برآمدہ نشاطے میکرد۔ و سرے مےجنبانید۔ غوک با او طرحِ آشنائی افگند۔ روزے موش با غوک گفت۔ تو زیرِ آب قرار داری۔ اگر فریاد کنم۔ از شورِ غوکانِ دیگر بگوشِ تو نمے رسد۔

چارهٔ آن چیست. غوک گفت. این کار بر دلِ دانائے تو حواله است. موش گفت. چنان به خاطر آورده ام که رشتهٔ دراز پیدا کنم. یک سر آن بر پائے تو بندم. و سرِ دیگر بر پائے خویش محکم کنم. تا چون بر لبِ آب آیم. و رشته بجنبانم. از آمدنِ من آگاه شوی. و اگر تو نیز بر در خانهٔ من تشریف آوری مرا معلوم شود. آخر برین قرار داد از حالِ یک دیگر باخبر بودند روزے موش بر لبِ آب آمد تا غوک را طلب کند. ناگاه زاغ از هوا فرود آمده موش را برداشت و روئے ببالا نهاد. چون رشته استوار بود غوک نیز از خانهٔ خود آورده شد و نگونسار آویخته میرفت. مردمان فریاد برکشیدند که زاغ برخلاف عادت غوک را شکار کرده است غوک فریاد کرد که از شومے مصاحبت موش بدین بلا گرفتار شدم. موش این داستان بر گریه خواند و گفت مرا هرگز با تو اعتماد نباشد.

در پاداشِ کارها

رائے دابشلیم از بیدپائے حکیم گفت. اکنون باز گوئے حال کسے را که برائے فائدهٔ خود از زبانِ دیگران نه پرهیزد بیدپائے فرمود. که پاداشِ نیکی و بدی درهمین جهان است هر کسے هر تخمے که بکار د بسے بربباید که برآن بر دارد

ومناسبِ این مقام داستانِ شیرِ صف شکن و مردِ شیر افگن است. رائے پرسید کہ چگونہ؟

حکایت

بیدپائے حکیم گفت کہ در نواحیِ حلب بیشۂ بود۔ و در آن شیرے بر سریرِ فرمانروائی نشستہ ہموارہ بخونِ ناحق ریختن مشغول بودے. سیاہ گوشے ملازم درگاہ بود. از عاقبتِ کار اندیشید وميخواست کہ ترکِ ملازمت نماید۔ درین فکر با خود گفتگوئے داشت. ناگاہ در کنارِ بیشہ دید کہ موشے بکوششِ تمام بیخ درختے مے برید۔ و درختِ بزبانِ بے زبانی مے گفت کہ اے ستمگار چرا درپئے بنیاد انداختنِ من کوشش مے نمائی موش گوش بزاریِ او ننہادہ ہمان بریدن مشغول بود کہ ناگاہ مارے دہن کشادہ از کمین بیرون آمد و بیک دم موش را فرو برد مار از خوردنِ موش فارغ شدہ در سایۂ درخت حلقہ زدہ بود کہ خارپشتے در آمد و دُم مار را بدہان گرفتہ سر در کشید. مار از غایتِ اضطراب ہر ساعت خود را بروے مے زد تا آنکہ ہمہ تن بنوکِ خارپشت سوراخ سوراخ شد. و بعد زاری جان بداد چون مار از کار بیفتاد خارپشت سر بیرون آوردہ و آنچہ لائقِ خوردنِ خود دانست از مار بخورد و باز سر در کشید. ناگاہ

روباہے بدانجا رسید گرسنہ خارپشت را کہ لقمۂ چرب او بود بدان صورت دید۔ دانست کہ باوجود آزارِ خار از گل مقصود بوئے نتوان شنید۔ پس مکرے در کار کرد و خارپشت را بہ پشت افگند و قطرۂ چند از شاشۂ خود بر شکم او ریخت۔ خارپشت بخیال آنکہ باران است سر از درون بیرون آورد۔ سر بر آوردن ہمان بود و جستن روباہ و سرش بر کندن ہمان و آنچہ خواست از و بخورد و ہنوز روباہ از خوردن فارغ نشدہ بود کہ سگے از گوشہ در آمد و روباہ را از ہم دریدہ در گوشہ بخفت ناگاہ پلنگے پدید آمد و سگ را از ہم گذراند و ہنوز کار تمام نکردہ بود کہ صیاد رسید و خدنگ دلدوز بجانب پلنگ انداخت چنانچہ بہ پہلوے راستش در آمد و از طرف چپ بیرون رفت و صیاد بہ سنگدستی پوست از تنش بر کشید۔ درہمین زمان سوارے در رسید خواست کہ پوست از و کشیدہ بگیرد صیاد بجنگ پیش آمد۔ مرد سوار بشمشیرِ آبدار سر صیاد را جدا ساخت و پوست پلنگ را گرفتہ روے براہ آورد چند گام نرفتہ بود کہ اسپش بسر در آمد و سوار بر زمین افتاد و گردنش بشکست۔ سیاہ گوش را پندے تمام شدہ اندیشۂ جدائی از خدمتِ شیر قرار دادہ بملازمت شیر آمد و رخصت رفتن ازان بیشہ طلبید۔ شیر فرمود کہ سبب رفتن چہ چیز تواند بود۔

سیاه گوش جواب داد که اگر همتِ پادشاہانہ پیمانے کند۔ کہ ہیچ گونہ شکستن آن بخاطر نگذارد و تسلی من شود براستی و انمایم شیر او را امان داد قول بسوگندہا استوار کرد۔ سیاہ گوش گفت۔ اے ملک ہموارہ نیت تو بہ آزردن جانوران است نہ خود مے فہمی و نہ کسے داری کہ سخنانِ نصیحت آمیز با تو بگوید و ترا ازان باز دارد شیر ازیں سخن بر آشفت۔ لیکن چون عہدے تازہ بستہ بود بضرورت صبر نمود و گفت۔ چون بر تو ستمے نمے رود کنارہ کردنِ تو برائے چیست۔ سیاہ گوش گفت۔ از دو جہت۔ یکے آنکہ طاقت دیدنِ ظلم نیست و مروت نمے گذارد کہ نالۂ ستم رسیدہ ہا بشنوم۔ دوم آنکہ مبادا شومی این کار بتو رسد و من نیز بہ آتشِ تو بسوزم۔ شیر گفت۔ تو جہان را ندیدہ و تجربہ نداری شومی کارِ بد از کجا دانستہ و خوبی پاداش کارِ نیک از کہ آموختہ۔ سیاہ گوش گفت۔ برہنمونی خداداد این راز دانستہ بودم۔ لیکن امروز مکافات و پاداش را بچشم ظاہر ہم دیدم۔ پس قصۂ موش و مار و خارپشت و روباہ و سگ و پلنگ و صیاد و سوار کہ دیدہ بود باز نمود شیر از آنجا کہ غرور در سر داشت۔ نصیحت سیاہ گوش را افسانہ پنداشت چون سیاہ گوش دانست کہ افسانۂ من سودے نمے کند۔ آہستہ بگوشۂ بیرون رفت۔ شیر از غصہ درپئے جستن او روان شد

سیاه گوش خود را ورته بوتۂ خارے پنہان کرد. شیر از و درگذشت دو آہو بره دید که درآن صحرا بچرا مشغول بودند و مادر بهر بان متوجۂ حال ایشان. شیر قصد گرفتن ایشان کرده ماده آہو فریاد بر کشید. که اے ملک چشم مارا به فراق نور دیده گریان مساز شیر زاری او در گوش نه کرده آنہارا دریده بود و طعمۂ خود ساخت ماده آہو در غصّه مے دوید ناگاه بسیاه گوش رسید و آغاز ناله کرد سیاه گوش سخنان تسلّی بخش درمیان آورد و گفت غم مخور که در اندک زمانے پاداش این به شیر خواهد رسید. قضارا شیر دو بچّه داشت. درآن زمان که شیر قصد بچگانِ آہو کرده بود. صیادے بر آشیانۂ شیر بگذشت و هر دو بچّه او را بکشت و پوست کشیده با خود برد چون شیر شکار کرده بخانه رسید. بچگانِ خود را بدان گونه افتاده دید خروشے برآورد که دوان بیشه را دل بر و سوخت. در همسایگے شیر شغالے بود گوشه نشین و پرهیز گار. بعزا پرسی نزدیک شیر آمد. و گفت صبر پیش آر و زمانے دل با خود دار و گوش هوش بکشا تا سخنے چند از دفتر آلهی فرد خوانم و اندکے از بیوفائی روزگارِ بے اعتبار بیان کنم. شیر بگوش پند شنو سخنانِ او را شنید و اندکے تسلّی یافت. شغال چون دید که شیر از غفلت بر آمده در مقام شنیدن سخن است دلیر تر پیش آمد و گفت. اے ملک!

هر آغازے را آخرے قرار یافتہ است وپس هر سودے زیانے آمدہ۔ شیر گفت۔ اے دانائے روزگار هر بدی کہ مے رسد آنرا سببے خواہد بود بگو کہ این بد از کجا بہ بچگان من رسید۔ شغال گفت آن هم از تو بتو رسیدہ است۔ آنچہ صیاد تیرانداز بتو کردہ است صد مثل آن تو با دیگران کردۂ نیک مانند است قصۂ تو بہ آن هیزم فروش۔ شیر پرسید کہ چگونہ؟

حکایت

شغال گفت۔ درزمان پیشین ستمگارے بود کہ هیزم درویشان بہ ستم خریدے و بہ بہائے گران بدستِ توانگران فروختے۔ روزے هیزم درویشے گرفت و نیمہ بہا بدان فقیر داد۔ فقیر نالیدن گرفت۔ صاحبدلے رسید و زبانِ نصیحت بدان ظالم بکشاد و آن ستمگر چون نشۂ غفلت در سرے داشت روے درہم کشید و بخانۂ خود رفت۔ قضا را همان شب آتشے در انبارِ هیزم افتاد و از آنجا بخانۂ او آمد هر متاعے کہ داشت پاک بسوخت بامدادان افسوس بر مالِ خود مے کرد و مے گفت کہ این آتش از کجا در هیزم من افتاد۔ آن طالبِ رضائے الٰہی کہ دوش اورا نصیحت مے کرد گذارش افتاد و گفت اے ستمگار هنوز نمے دانی کہ آتش از دودِ دل ستم رسیدہ است۔ ظالم را

این سخن در دل گرفت واز کارِ نکوهیدۂ خود درگذشت اے بادشاه
این داستان برائے آن آوردم تا دانی که آنچه به فرزندانِ تورسیده
در پاداشِ آن است که با بچگانِ دیگران کردۂ. شیر گفت۔ اے
شغالِ دانا۔ این را روشن تر باز گوئے شغال گفت۔ عمر تو چندان
است؟ گفت۔ چهل سال؟ گفت۔ درین مدّت چه میخوردی؟ گفت از
گوشت جانوران۔ شغال گفت۔ آن جانوران که تو چندین سال از
گوشتِ ایشان غذا ساختۂ آیا پدر و مادرِ خویش نداشته اند که در غمِ این قضیۂ
جان گداز فریاد و زاری کنند۔ اگر آن روز اندیشۂ اندوه خاطر آنها نموده
از ریختنِ خون پرہیز میکردی ترا این روز پیش نمے آمد شیر را سخنانِ
شغال خوش آمد و دانست که عمر گرامی را از مستیٔ بادۂ ہم نشینی خوشامد
گویان در تباه کاری گزرانیدم۔ اکنوں که بهار جوانی بخزان پیری مبدّل
شده است رضائے الٰہی یدست آوردم پس از خوردنِ خون و گوشت
باز ایستاده بمیوه ہا قناعت کرد۔ چوں شغال دید که شیر بمیوه خوردن
در آمد داگر ہموارہ چنیں نماید آن بیشه بزوری از میوه خالی شود۔
و آنچه روزی یکساله جانوران است۔ بده روز خورده مے شود
بار دیگر پیش آمد و گفت۔ ملک بچه مشغول است؟ شیر جواب داد که بمیوۂ
خشک و تر قناعت کردہ۔ شغال گفت۔ ہمچنین است که ملک میفرماید
اما زیانِ خلق حالا بیشتر است۔ شیر گفت بچه سبب؟ شغال گفت که
اگر میوه این بیشه بخوری۔ در ده روز تمام شود۔ جانور اینکه خوراک یکساله

آن ہاست اگر از گرسنگی ہلاک شوند وبال این بر گردن تو ماند۔ زود مکافات آن بتو رسد و من مے ترسم کہ حال تو ہیچو حال آن خوک است کہ میوۂ بوزنہ را بزور گرفت۔ شیر گفت کہ چگونہ ؟

حکایت

گفت کہ وقتے بوزنہ بکنج بیشۂ قرار گرفت و در آن بیشہ چند درخت انجیر بود۔ باخود اندیشید کہ جاندار را از روزی چارہ نیست و درین بیشہ جز انجیر یافتہ نمے شود۔ اگر تمام انجیر ہا خوردہ شود در زمستان بے برگ و نوا باید بود۔ ہیچ بہ ازین نیست کہ ہر روز یک درخت انجیر افشانم و آنچہ ضرورت باشد ہر روز از ان بخورم و باقی را خشک ساختہ بگوشۂ نہم تا ہم تابستان بہ فراغت گزرد و ہم در زمستان رفاہیت باشد۔ ہمچنین چند درخت باز پیرداختہ اندکے از ان مے خورد و باقی ذخیرہ مے ساخت روزے بالائے درخت انجیر بر آمدہ بود۔ پارۂ از ان مے خورد و پارۂ رانگاہ مے داشت کہ ناگاہ خوکے از پیش صیاد جستہ خود را در آن بیشہ افگند و بہر درخت کہ مے رسید بر آن میوہ نمے دید۔ تا بپائے آن درخت آمد کہ بوزنہ بالاے آن انجیر مے چید و چون چشم بوزنہ بر خوک افتاد دلش بہ پیچید و باخود گفت کہ این بلائے سیاہ از کجا آمد خوک بوزنہ را دیدہ آداب بجا آورد و گفت مہمان توام بوزنہ نیز جوا-

مہربانہ از روئے نفاق باز داد و گفت کہ رسیدن تو بہ کلبۂ این نامراد مبارک باشد۔ اگر پیشتر از آمدنم اشارتے مے رفت۔ چندین شرمندگی نبایستے کشید و سامانِ مہمانی تو کردمے خوک گفت تکلف درمیان نگنجد۔ از راہ مے رسم۔ ہرچہ داری بیار۔ بوزنہ ناچار درخت بفشاند و خوک بمیل تمام بخورد تا بر درخت و زمین ہیچ نماند۔ روئے بہ بوزنہ آورد کہ میزبان گرامی بسیار گرسنہ ام۔ درختے دیگر بفشان۔ بوزنہ خواہی نخواہی درخت بفشاند و در اندک زمانے از میوۂ آن درخت نیز اثرے نماند۔ خوک بہ درخت دیگر اشارت کرد۔ بوزنہ گفت اے مہمانِ عزیز رسمِ مروت فرو مگذار کہ آنچہ ایثار تو کردم یک ماہہ روزی من بود۔ مرا دیگر قوت ایثار نماندہ است۔ خوک در غضب شد و گفت کہ این بیشہ مدتے در تصرف تو بودہ است۔ حالا بمن متعلق باشد۔ بوزنہ جواب داد کہ غضب کردن مناسب شانِ تو نیست کہ آزردنِ ضعیفان نتیجہ خوب ندہد۔ خوک را بدین سخن خشم زیادہ شد۔ پس بہ درخت برآمد تا بوزنہ را بزیر افگند ہنوز بر شاخ اول قرار نگرفتہ بود کہ شاخ بشکست و سرنگون افتاد و جان بداد۔ این داستان برائے آن آوردم کہ تو نیز میوۂ دیگران بزور مے خوری و چون این گروہ بمیرد وبال بہ تو رسد این چہ درویشی باشد کہ تو ہمچنان در تن پروری مشغول باشی چون شیر این سخنہا

بر لب نشیند. از خوردن میوه نیز پرہیز نمود و بر آب و گیاہ قناعت کردہ بہ گرد آوری رضائے الٰہی مشغول شد۔

در ضررِ افزون طلبیدن

رائے دابشلیم از بید پائے برہمن گفت اکنون باز گوئے ہر کہ قدم از پایۂ خود بیرون نہد و از اندازۂ خود زیادہ سری نماید حالش چون است؟ برہمن گفت اے ملک داستان آن فقیر گوشہ نشین و مہمان ہوس پیشہ مناسب این مقام ہست رائے پرسید کہ چگونہ؟

حکایت

گفت. گوشہ نشینے را مسافرے مہمان شد. آن گوشہ نشین پُرسید کہ از کجا مے آئی و کجا میروی؟ مہمان گفت. اے درویش من از فرنگم و پیشۂ من نان پختن بود. با دہقانے دوستی داشتم. روزے مرا بہ مہمانی بُرد و پرسید کہ روزگارِ تو چون مے گزرد و مایہ چند داری و فائدۂ تو چیست. گفتم. مایۂ دُکانِ من بیست خروار غلّہ است و سودے کہ مے کُنم ہمان قدر است کہ بخورشِ اہل و عیال وفا کند. دہقان گفت. من پنداشتہ بودم کہ بہ پیشۂ تو سود بسیار است. این خود غلط بود من گفتم. اے خواجہ! کارِ تو چگونہ است و مایۂ سودِ آن چیست؟ جواب داد

که کارِ ما مایهٔ اندک و سود ده چند است من در حیرت افتادم۔ دہقان گفت۔ عجب مدار که یک دانهٔ خشخاش که خُرد ترین دانه هاست چون در زمین نیکو افتد و سبز شود قریب بیست تیر مے کشد و بر سر تیر قبهٔ باشد که شمارِ دانه هائے آن را کس نداند۔ ازین جا باید دانست که سُودِ کارِ ما از حساب بیرون است چون این سخن از دہقان شنیدم سودائے سُود در سرم افتاد دکان را در بستم و به سر انجام زراعت مشغول شُدم و در محلّه که مے بودم درویشے بود بس خرد مند چون شنید مرا طلبید و گفت پیشهٔ خود مگذار و طلب افزونی مکُن — ورنه بتو آن رسد که بدان کُلنگ رسید پرسیدم که چگونه ؟

حکایت

گفت۔ گازرے کُلنگے را دید که بر کنار رودے نشسته کرم هائے خرد را از میانِ گل مے گرفت و بدان قناعت نموده به آشیانهٔ خود باز مے رفت۔ روزے باشهٔ تیز پر پیدا شد۔ و تیهوے را شکار کرده پارهٔ بخورد و رفت۔ کُلنگ با خود اندیشه کرد که این جانور با چنین جُثهٔ خرد جانورانِ بزرگ را شکار مے کند و من با چنین صورتِ کلان به مختصرے قناعت کرده ام۔ هر آئینه از پستیِ همّت باشد ترک شکار کرمان کرده منتظر شکار کبوتر

وتیہو بایستاد و گازر از دور تماشائے حال مے کرد۔ ناگاہ
کبوترے پدید آمد۔ کلنگ پریدہ قصد کبوتر کرد۔ کبوتر
پرواز نمودہ از پیش او درگذشت۔ کلنگ از عقب
او فرود آمد بر لب رود افتاد و پایش در گل بماند ہرچند کوشش
مے کرد کہ برآید پایش بیشتر فرو مے شد و پر و بالش بہ گل آلودہ
تر مے شد۔ گازر بیامد و او را گرفتہ روئے بخانہ نہاد در راہ دوستے
پیش آمدہ پرسید کہ این چیست و چون بدست افتاد؟ گازر گفت کہ
این کلنگے است کہ مے خواست کار باشہ کند خود را نیز بباد داد
غرض از آوردن این داستان آن بود تا معلوم کنی کہ ہر کس
را کار خود نباید گذاشت۔ چون حرص بر من غالب بود نصیحت را
گوش نکردم اندک سرمایہ بود او را بہ اسباب زراعت خرچ
کردم و تخم خربزہ کاشتم درین حال زندگانی بر عیال من تنگ آمد
در دکان نان پزی روز بروز آنچہ خرچ شدے پدید آمدے
و حالا تا وقتے انتظار باید کشید با خود گفتم سہو کردم کہ سخن آن
پیر دانا را گوش نہ کردم واکنون روز بروز درماندہ ام صلاح در
آن ست کہ قرض کنم و باز بر سر کار خود روم۔ پس بہ یکے از خواجگان
شہر رو آوردم۔ و جزوے دام گرفتہ بار دیگر سرانجام دکان نمودم
و یکے از خدمتگاران را بر سر آن گذاشتہ خود گاہے بصحرا
رفتمے و خبرے از زراعت گرفتمے و گاہے ببازار

آمدمے چون دُو سہ ماہ بگذشت آن خدمتگار خیانتہا کرد۔ تا در دکان از سود و مایہ چیزے نماند و آنچہ کاشتہ بودم آفت آسمانی رسید و دہ یک آنچہ خرچ شدہ بود واصل نہ شدہ کارِ من بہ بے سامانی و پریشانی کشید۔ سرگذشت را بہ آن نصیحت گو گفتم آن پیر نخندید و گفت۔ از سود و مایہ برخے بدکانِ نان وائی صرف کردی و قدرے در کار دہقانی تلف ساختی۔ دانستم کہ خطا کردم۔ اکنون کہ قرض خواہان مرا بہ تنگ آوردند و در دست چیزے نے کہ تسلّی آن ہا کردہ شود پس بشب ازان شہر بگریختم و جابجا ہراسان و ترسان مے گذشتم و لبعد از مدّتے خبر شنیدم کہ اہل و عیال من مُردند و قرض خواہانِ بساط مرا بحساب وام خود بُردند۔ من از رفتن وطن نا امید گشتم اکنون مے گردم تا بہ اہل دے برسم و چارہ خود جویم آن گوشہ نشین راستی از سخن او دریافتہ بتازہ روئی پیش آمد و گفت۔ اگرچہ غم دیدہ اما تجربہ ہم حاصل شدہ است روزے چند درین جا باش تا اندوہ از خاطر تو یک بارگی بدر رود آخر مہمان بدیدارِ میزبان خوش برآمد و میزبان مردے بود از بنی اسرائیل۔ لغتِ عبرانی موروثی نیکوتر میدانست پیوستہ باخواصِ خود بدان زبان سخن کردے مہمان فرنگی اگرچہ بزبان عبرانی دانا نہ بود اما فصاحتِ آن زبان او را خوش آمدہ

التماس آموختن نمود. آن گوشه نشین گفت که زبانِ فرنگی وزبان عبرانی از یک دیگر دُور اند. مبادا یاد نه نمائی و روزگار من ضائع شده باشد و هم اوقاتِ تو تباه شود مهمان گفت چون دِل بر محنت گمارم. براحتے برسم چنانچه آن صیّاد بواسطهٔ اندک زحمتے نعمتے کلی یافت. گوشه نشین پرسید که چگونه؟

حکایت

گفت. صیّادے به شکار مُرغ و ماهی گذراندے. روزے دام نهاده بهزار محنت سه مرغ را به نزدیکی دام آورده در کمین نشسته بود. که ناگاه آوازے عربده آمیز شنید. از ترس آنکه مرغان از شور برمند از کمین گاه بیرون آمد و طالب علمان را دیده که بحث مے کنند صیّاد هرچه زاری مے کرد. که فریاد نه کُنید. سُود نمے کرد تا آنکه بصد خونِ جگر قبُول کرد. که هر کُدام را یک یک مُرغ خواهد داد و دام در کشیده مرغان را بدست آورد. طالب علمان در پے گرفتن مرغان شدند هر چند صیاد زاری مے نمود و میگفت که سرمایهٔ زندگانی من همین مُرغان اند هرگاه ازین دو مُرغ به شما و هم اوقاتِ من چه گونه گذرد. آن طالب علمان گوش نکردند. صیاد نامراد چاره ندیده هریکے را مرغے داد و گفت. چون از من مُرغ

می گیرید- بارے ہر آنچہ بایکدیگر بحث می کردید- مرا بیاموزید شاید روزے بکار آید- ایشان گفتند کہ بحث در میراثِ خنثے میکردیم گفت خنثے چیست؟ گفتند- آنست کہ نہ مرد باشد نہ زن- صیّاد آن لفظ را یاد گرفت و بخانہ آمد- روز دیگر دام بر دریا نہاد ناگاہ ماہیئے خوبصورت کہ ہرگز بنظر نیامدہ بود در دام افتاد صیّاد باخود گفت کہ این را زندہ پیشِ پادشاہ بہ برم پس ماہی را در ظرفے انداختہ روے بدرگاہ نہاد و آن ماہی را در نظرِ شاہ آورد شاہ را خوش حالی افزود- فرمود تا ہزار دینار بہ صیاد دہند یکے از ملازمان کہ راہ سخن داشتہ آہستہ بعرضِ رسانید کہ دریا پُر از ماہی است و صیّاد بسیار اگر بہ ہر ماہی ہزار دینار دادہ شود زرِ خزینہ بدو روز وفا نہ کند- شاہ گفت اکنون بر زبان من ہزار دینار رفت خلاف چگونہ روا باشد- بعرضِ رسانید کہ حیلۂ این کار آنست کہ بگوئید کہ این ماہی نرست یا مادہ؟ اگر گوید نراست- گوئیم مادہ او را بیار تا ہزار دینار بدہیم و اگر گوید مادہ است- گوئیم کہ نر او را بیار تا این زر کہ گفتہ ام بتو بدہیم ہر آئینہ درین صورت عاجز شدہ بہ اندکے تسلّی خواہد کرد- پس شاہ روئے بہ صیّاد آوردہ پُرسید کہ این ماہی نراست یا مادہ؟ صیّاد پُر زیرک بود دریافت کہ غرض این پُرسیدن چیست؟ بعد از اندیشہ

بسیار ہمان لفظے کہ یاد گرفتہ بود درمیان آورد وگفت. این ماہی خُنثےٰ است. نہ نراست نہ مادہ. پادشاہ را این سخن خوش آمد. حکم کرد کہ ہزار دینار دیگر بہ صیاد دہند. غرض از آوردنِ این داستان آنست کہ بہ برکت اندک دانشے کہ حاصل کردہ بود مرادش حاصل شد. آن گوشہ نشین گفت. چون مبالغہ مے نمائی آنچہ توانم بیاموزم. پس در آموختن زبانِ عبرانی آغاز کرد و ہر چند سعی بیشتر مے کرد زبانش روان نمے شد روزے آن گوشہ نشین گفت مے ترسم کہ زبانِ عبرانی بدست نیاید و زبانِ فرنگی کہ مے دانی فراموش بکنی و حال تو بہ آن زاغ ماند کہ رفتار کبک مے آموخت. روشِ خود فراموش کرد مہمان گفت کہ چگونہ؟

حکایت

گفت زاغے کبکے را دید کہ مے خرامید. زاغ کبک را کمر خدمت بربستہ ترک خواب و خور گرفت. روزے کبک بہ او گفت. ترا ہموارہ گرد خود مے بینم. آرزوئے تو چیست زاغ گفت مرا آرزوئے رفتار در سر افتادہ است. مے خواہم کہ آن رفتار بیاموزم. کبک قہقہہ زد و گفت کہ این چہ خیال محال در سر گرفتہ زاغ جواب داد کہ ازین ارادہ باز نگردم. بیچارہ زمانے دراز عقب کبک رفت. رفتن

او را نتوانست فرا گرفت و رفتار خود را نیز فراموش کرد. این داستان برائے آن آوردم تا بدانی کہ سعی بیہودہ مے نمائی و از سرگذشتِ خود پند نگرفتی کہ نانوائی را بگذاشتی و بدہقانی مشغول شُدی و آخر سررشتہ ہر دو کار از دست شُد. چون بخت برگشتہ بود. سخنانِ حق گوش نکرد و بہ اندک زمانے زبانِ پدران را فراموش کرد و لغتِ عبرانی را ہم یاد نتوانست کرد۔

شرح جلوس ششم (انوشیروان عادل) بر تخت شہنشاہی ایران

شش ہزار و یک صد و بیست و چہار سال بعد از ہبوطِ آدم علیہ السّلام

نوشیروان پسر قباد است و اوّل کس است کہ (کسریٰ) لقب یافت و بہ تبع او جمیع ساسانیان را (اکاسرہ) گویند۔ و او را پدر در روزگار خویش بہ (تیمشار ساسان) کہ روش (زردشت) و (ساسان) داشت سپرد۔ تا در حضرت او از فنون حکم و دانش بہرہ شاند و (تیمشار ساسان) از پس آنکہ او را فروسیت و فراست آموخت و بذردہ سماحت و سیاست ارتقا داد۔ ہر روز خاطرش را بجر مے آزرد و در دبستان او را با ماسک نخ حکم مے فرمود۔ چنانکہ دستش از کار می شد و او را بکار ہائے سخت مبتلا مے نمود۔ آنگاہ کہ (نوشیروان) بہ تخت نشست تیمشار

ساسان بگریخت. وکسریٰ خط امان فرستاده اورا باز آورد
واز سبب آن ظلم پرسش نمود. گفت خواستم تا تو مرارت ظلم را باز
دانی و مردم زیر دست را بامور شاقه نیفگنی و تیز از آنت بکارهائے
سخت انداختم که سخت برآئی و باسختی ها زلیستن توانی کرد چنانکه گویند
دریکے از سفرهائے از سورت برودت دست لشکریان ازکار شد
و (نوشیروان) کمانِ سپاهیان را بزه کرد مع الحدیث. چون (نوشیروان)
بحد رشد وتمیز رسید و درکار رزم و بزم دانا شد روزے قباد باد
گفت. اے فرزند ترا از ملکات ملکی وخصائل پسندیده است
جز این که درحق مردم گمان بد بری وچون بادشاه را سوء ظن
باشد مردم ازو برحذر شوند وکارِ سلطنت راست نشود (نوشیروان)
عذر بخواست و این صفت را نیز از خویشتن سلب کرد و (قباد)
ولایتِ عهد بدو گذاشت و آنگاه که ازجهان برفت مردم بر (نوشیروان)
جمع آمدند وخواستند اورا برتخت کنند (کسریٰ) نخست سر برتافت
وگفت من ازین سلطنت دل گرانم. زیراکه اگر مردم را بدان
قانون که خود پسنده مے دانم برانم از آویختن وخون ریختن
گزیر نباشد وازین روے کار برمردم صعب شود واگر بدین
خوے که مردم دارند رضا دهم وایشان برخواهش خود جنبش
کنند روزگار برمن سخت رود. بهتر آنست که دامن در پیچم
وخلق را بگذارم وخود را نیز نیازارم. صنادید حضرت و

اعیان دولت گفتند ما ہرگز دست از تو باز نہ داریم وپیمان دادند
ہر از فرمان او بدر نکنند وعقاب وعتاب او را گوارا دارند و
چندان الحاح کردند کہ او مسئلت ایشان را باانجاح مقرون داشت
وتاج بر نہاد و بتخت بر نشست ونخستین گفت ما را فرمان بر تن
شما خواہد رفت نہ بر دل شما ومحض از اطوار شما خواہیم کرد نہ از
اسرار شما۔ زیرا کہ جز خدائے کس بر ضمیر مردم دانا نباشد از
اصغائے این کلمات خرد و بزرگ او را تہنیت گفتند وتحیت
فرستادند از پس آن (کسریٰ) حکم فرمود تا در (مداین) باندازہ سلطنت
او ایوانی کردند وتخت بر نہادند وتاج خسروانی او را کہ از تنقید جواہر
شاداب بس گران بود از طاق ایوان علاقہ کردند چنانکہ بر
زبر تخت بہ ایستاد بدانسان کہ چون (نوشیروان) بر تخت شدے
آن تاج بر فراز سرش جائے داشتے وحکم داد تا سی صد وشصت
تن از حکمائے عجم وسحرہ وکہنہ ومنجمین ہر روز در حضرت او حاضر
شوند تا اگر کارے صعب پیش آید برائے ورویت ایشان گذاشتہ
شود ومردے کہ او را (سائب) نام بود ودر علم فراست وقیافت
کمالی بنہایت داشت از (یمن) بحضرت او آمدہ وطن کرد ودر
انجمن پادشاہ حاضر مے گشت آنگاہ وزارت خویش را بہ (بہبود)
کہ مردی باحصافت عقل بود گذاشت و (یزدگرد) از ہمہ وبیرانش
برتری داشت و (اردشیر) مؤبد مؤبدان بود و (وزدان) را رئیسا

حجاب فرمود (بابک) که نشر او بزرگ داشت زات لشکر و عرض سپاه گماشت و مهتری پزشکان و طبیبان به (برزویه) داد و این جماعت را فرمود تا همه روزه در گرد او انجمن شوند آنگاه حکام و عمال ممالک محروسه را معین کرد مملکت فارس را که دارالملک ملوک عجم بود به (هزاربد) گذاشت ولایت کرمان را به آذرماهان تفویض فرمود و حکومت (حیره) را چنانکه مذکور شد دیگر باره به (منذر ماءالسماء) عنایت کرد. بدین گونه کار سلطنت را در است داشت آنگاه از بهر قتل مزدک) رائے زد و (زرمهر) بن (سوخرا) که در قصهٔ (قباد) بدان اشارت شده است در این اندیشه با پادشاه همداستان بود. بعد از قتل (مزدک) چنانکه در قصهٔ او مذکور شد ابواب عدل و نصفت بر گشود. چون کار مملکت را منظم کرد آتش خانها را آبادان فرمود از بهر تعمیر آن موقوفات نهاد و بر دجله جسر بست و مردم پارسا را بزرگ داشت درویشان را گرد و بمزدوری وگشاد روزی فرمان داد تا در مملکت مسکین و فقیر بنود و هر زمین را که درخور حرث و زرع بود حکم داد تا ویران نگذارند و از خانهٔ خویش زر عطا کرد تا هر خراب را از بهر زراعت و حراثت کردند و مردم پراگنده و غریب را سرمایه داده باز وطن فرستاد و در طرق و شوارع حصنها برآورد و مردم جلاوت پیشه در هر جائے بگماشت تا مسافران را از رهزنان

ایمن باشند و عقبه ها را هموار کرد و بر هر رودے جسرے بر آورد و مملکت خویش را بچهار قسم کرد ۔ ۔ ۔ پس قسم اوّل (خراسان) و (سجستان) و (کرمان) بود و قسم دوم (اصفهان) و (قم) و (آذربایجان و ارمنیه) و قسم سیم (فارس و اهواز) و قسم چهارم (عراق عرب) تا سرحد (روم) و در هر قسمے نائبے عادل و متمدے عاقل بگماشت آنگاه فرمود تا زمین را مساحت کردند و هر زراعت را باندازهٔ خراج بنهادند ۔ و درختان را بمقدار سود باز بستند و هر جفتے زمین را یک قفیز غلّه و یک درم سیم معین کردند و حکم داد که این مساحت همه ساله کنند چون زمینے آبادان شود بر خراج بیفزایند و اگر ویران شود از خراج بنیدازند و مردم را هر که از پنجاه سال افزون و از بیست سال کمتر روزگار برده باشد از خراج معاف دارند ۔ و از زنان باج طلب نکنند و آنکس که از بهر خراج است ۔ رسم باندازهٔ توانگری و غنا باج دهد چنانچه آنکس که کم دهد از شش درم اندک نه بود و آنکه افزون دهد از دوازده درم برنگذرد و جهودان و ترسایان را جزیت برنهاد پس این جمله را فرمود تا جریده کردند و در خطه بردند و خاتم برنهاد آنگاه روزے را میعاد گذاشت و از هر شهر و هر بلد بزرگان و مویدان و سران لشکر و اعیان کشور را طلب داشت چون این جمله حاضر شدند بر تخت خویش جا رے کرد و آن همه

مردم را بار داد - پس ہر کہ باید بالیستاد و آنکہ درخور بود بنشست آنگاہ (نوشیروان) خطبہ آغاز کرد و بر یزدان پاک ستائش فرستاد و پادشاہان باستان را نیکے بستود و گفت ظلم و جور مملکت را ویران کند و عدل و نصفت آبادان سازد - و چون من بکار خود نگریستم دانستم کہ حفظ مملکت و رعیت بلشکر تواند بود و لشکر بخواستہ آراستہ شود و خواستہ از رعیت برخیزد و باید آن خواستہ در بیت المال اندوختہ شود تا اگر حاجتے پیش آید بادشاہ را دست تہی نبود - اکنون زمان یافتم بر طریق (آردشیر بابکان) روم و ہمہ عدل و داد گسترم - اینک بہر شہرے کاروانے عادل گماشتہ ام و آن خراج کہ درخورد دانستہ ام ہمہ جریدہ کردم و از بہر آنکہ بر رعیت ثقلے نیفتد از دو گرانی نکند آن خراج را سہ بہرہ کردہ ام تا ہر چہار ماہ کہ از سال بگذرد یک بہرہ بستانند اکنون شما درین کار چہ دستان زنید و بفرمود تا (یزدگرد) آن جریدہ ہائے بہ مردم فرو خواند و ہمہ کس خاموش بود و دو ساعت از بین بر آمدہ و ہیچ کس پاسخ نداد - باز (نوشیروان) گفت مرا پاسخ دہید کہ می خواہم این کردہ برضائے شما باشد مردے از میان دبیران برخاست کہ نہ از معروفان بود و گفت اے ملک خراج جاوید بماند و مردم فانی شوند - چیز باقی را بر چیز فانی چگونہ توان نہاد - اکنون بر زمین آبادان خراج نہی فردا پس ازین عصر آن زمین ویران شود و آن خراج بر وے بماند

نوشیروان برآشفت و گفت ابلهی مکن وهرزه مَلاے - چه بسیار احمق بودهٔ که نمیدانی چه میگوئی مگر نشنیدی که گفتم هرسال این زمین ها بپیمایم - وهر زمین که ویران شده از خراج بفگنم - وهر زمین که از دست مردے بیرون شده خراج از وے برگیرم و بر آن نهم که بدست کرده پس اورا گفت از کدام مردمی؟ گفت از دبیرانم - فرمود این دبیران فضول ویاوه سرائے شوند - و حکم داد که دوات بر سر او زنند تا جان از تنش بدر شود - و دبیران که در آن انجمن بودند همی دوات بر سر کوفتند و گفتند اے ملک ما ازین سخن بیزاریم - راے همان ست که پادشاه زده است و نیک عدل کرده است و ما پذیرفتار آنیم پس کسریٰ فرمود آن جریده را بهر شهرے فرستادند - و کاروان بدان قانون خراج گرفتند - و انفاذ بیت المال داشتند - واین رسم در عجم بماند تا پادشاهی از عجم برخاست و آنگاه که (عمر) بن خطاب - دست یافت هم آن خراج را باقی گذاشت - چنانچه تا این زمان در بعضے از شهر هائے عراق کار بدان قانون کنند -

برلن

برلن پایہ تخت آلمان ست۔ خود آلمانہا برلین مے گویند بسیار قدیمی است درقدیم الایام درمحل کنونی برلن دو شہر کوچک نزدیک یک دیگرواقع بود۔ یکے برلن نام ودیگرے کلن (۱) نام کہ از ۱۷۰۹؁ میلادی باین طرف باہم ملحق و یکے شارند۔ معنی کلمۂ برلن۔ سدوبنداست از ۱۸۷۱؁ میلادی یعنی پس ازجنگ آلمان بافرانسہ وفتح بزرگے کہ نصیب آلمان گردید پایہ تخت کل ممالک آلمان گردید۔ در ۱۹۲۰؁ میلادی مساحتش مساوی بود با ۸۷۸ کیلومیتر مربع ۱۴۷ فرسنگ (مربع) وازہ این قرار ازحیث مساحت ووسعت از بزرگ ترین شہر دنیا است ومے ازآن تاریخ بعد خیلے بزرگ تر شدہ و ہرروز ہم بزرگ ترمی شود، جمعیتش بالغ برچہار ملیون دویست ہزار نفراست وازین نظرپس از لندن دو ین شہر اروپا است اگرجمعیت ایران را ۹ ملیون کہ اقرب بصواب است بدانیم شہر برلن باندازۂ نصف تمام ایران جمعیت دارد۔ برلن بنظافت مشہوراست۔ خانہایش عموماً مجلل ویاشکوہ واغلب ہرکدام درطرف کوچہ دارائے باغچۂ می باشد کہ باکمال سلیقہ،

گلکاری مے شود۔ بعضے محلہ ہا بیش باندازۂ سبز و خرّم و بگل و ریحان مُزین است کہ انسان مثل آنکہ در باغ و گلستانے باشد ساعت ہامے تواند در آنجا تفرج و گردش بنماید۔

اگر کسے بخواہد پیادہ در دور شہر برلن بگردد و ہر روزے ہشت ساعت راہ برود باید ہشت روزے برائے این کار صرف وقت کند۔ تقریباً یک خمس برلن مشتمل بر باغ ہائے عمومی و جنگل ہائے خرّم و با صفاست و یک خمس دیگر عبارت از چمن زار ہا و مرغزار و زمین ہائے زراعتی است کہ تمام در داخل شہر واقع است۔ بنا بر حساب ہائے صحیح ۱۲ ملیون نفوس مے توانند بدون اشکال در این شہر سکنی گزینند۔

برلن دارائی ۱۲۳۱۴۲۱ خانوار است۔ در سال ۱۹۲۷ میلادی یک ملیون و ہفت صد و پنجاہ ہزار نفر از خارج برلن آمدہ اند و اواخر قرنِ شانزدہم میلادی جمعیت برلن ۱۲۰۰۰ (دوازدہ ہزار) بودہ ولے روز بروز زیادہ شدہ۔

ساکنین برلن روئے ہم رفتہ برائے ۵ ر۱۲ ملیار و مارک ثروت (ہر میلیارو مساوی با دو ہزار کرور) مالیات می پردازند و در این شہر تنہا ۵۰۰ نفر ثروتمند ملیونر زندگانی میکنند کہ تمول آنہا از یک ملیون مارک متجاوز و اغلب بچند صد ملیون میرسد حالا بر سیم سر مدارس و تعلیمات عمومی۔ بموجب

احصائیات رسمی وزارتِ معارف خودمان تمام ایران ۲ مدرسۂ عالی دارد - مدرسۂ حقوق و مدرسۂ طب آن ہم اسمِ بے مسمّٰی! برلن تنہا ۱۶۵ مدرسۂ عالی دارد - یکے از آنہا - دارالفنون فردریک ویلہلم است کہ ہشتاد موسسۂ علمی وتجاوز از ۵۶۰ معلّم دارد چہ معلّم ہائے! ہر یکے مشہور مشہورِ دنیا، معروف آفاق، واقعاً دریائے علم - این دارالفنون ۱۱۸ سال است تاسیس شُدہ ازین ۱۶۵ مدرسۂ عالی بعضے ہا خیلے قدیمی تر اند، مثلاً دارالفنون صنعت (۲) در سنہ ۱۶۹۶ میلادی ۲۳۲ سال پیش تاسیس شدہ است - برلن علاوہ برازین ۱۶۵ مدرسہ عالی ۲ ۵۶ باب ہم مدرسۂ متوسطہ وابتدائی دارد (۳) کہ در آن ہا ۲۳۶۰۰۰ نفر شاگرد (پسر ودختر) درس می خوانند - بیش از جمیعت طہران!

کتاب خانہ ہائے عمومی مجّانی ہم خیلے زیادست - تنہا کتاب خانہ حکومتی پروس) کہ ۲۶۷ سال بیش بنا شدہ ۱۴۸۰۰۰۰ جلد کتاب چاپی ۳۲۰۰۰ جلد نسخہ خطی، ۲۵۰۰۰ جلد نوت موسیقی دارد - از ذکر کتاب خانہ ہا وموزہ ہائے معتبر دیگرے گذریم والّا مقالہ تمامی نخواہد داشت -

دو کلمہ از جرائد ومجلّات - در برلن روزانہ ۹۰ روزنامہ بطبع مے رسد - بعضے بار روزے ۲ بار یکے صبح یکے شام بعلاوہ

۸۰ مجلهٔ سیاسی و قریب به ۱۰۰۰ مجلهٔ علمی وفنّی بعضے ازین روز نامها قریب دو ملیون نسخه چاپ می شود۔ روزنامهٔ مصوّر هفتگی برلن متجاوز از ۱۸۰۰۰۰۰ نسخه بطبع می رسد چه قدر کاغذ بمصرف می رسانند! اگر دو۔ هم بگذاریم لابد بُرجهائے خواهد شد به بلندی الوند و دماوند۔

برلن روئے هم رفته ۱۷۷ ایستگاه یا استاسیون یا گار خطِّ آهن دارد۔ بآلمانی مے گویند "باهوف" ازین عدّ ۲۵ باب متعلق بقطارے آهنی است که از نقاطِ دوردست میاید۔ ۱۲۲ باب بخط آهن هائے حوالی شهر و ۱۴ باب ایست گاه هائے خط آهنی است که در خود شهر دور میزنند و بعلاوه ۱۴ باب ایست گاه فرعی نیز دارد۔ هر روز از خارج ۱۶۲ قطار آهن سریع السیر وارد برلن شده و خارج می شود۔ در سال ملیون و ۷۵۰ هزار نفر مسافر ببرلن وارد مے شود و از انجا خارج می شود۔

برلن برائے تردد رفت و آمد هائے داخلی خود علاوه برا تو موبیل و درشکه، چهارم قسم وسائل نقلیهٔ کامل دارد۔ ترا موائے، خطِ آهنِ شهری، ترن هائے زیرزمینی و امینبوس۔ در برلن در روز ۵ کرور نفر آدم با وسائل نقلیهٔ مزبور رفت و آمد می کنند۔ تمام ترا موایها و ترن هائے زیرزمینی برقی است و حالا دارند ترن هائے شهری را هم برقی مے کنند که دیگر زغال و نفت لازم نیست و دود و کثافت ندارد علاوه براین ها چون از

وسطِ شہر برود خانہ "اشپرہ" مے گذرد و بوسیلۂ کانال با بندر ہا میورگ متصل است قسمت مہمّی از حمل و نقل جنس و مال التجارۃ ازین راہ بعمل مے آید ساکنین حالیہ شہر خیلے زحمت کش و کارکن ہستند۔ سہ ربع از مرد ہائے ساکن در برلن و یک ثلث تمام زن ہائے این شہر مشغولیات و کسب کار مخصوصی دارند۔

آنچہ در کارخانہائے این شہر بعمل مے آید۔ محیّر العقول است و فقط ہر روز در کارخانہائے سیگار سازی ۱۷ ملیون سیگار ساختہ می شود۔

برلن در ۱۹۲۳ء م، ۲۲۱ شعبہ ادارۂ پست خانہ، ۹ تلگراف خانہ ۱۴۰ تلفون خانہ، ۸۲ پست خانہ برائے پاکٹ ہائے معجّل و ۳۲،۶۶۳ تلفون داشتہ است۔ در ہمان سال ۳۷۸۲۰۰۰۰ بار تلفون صحبت شدہ بود (۹۱۰۰۰۰ بار آن در ممالک دوردست) و ۱۸۰۰۰۰۰ تلگراف رد و بدل شدہ بودہ است۔

طول مجموع سیم ہائے تلفون و تلگراف برلن دو ملیون و سی صد ہزار (۲۳۰۰۰۰۰) کیلومیٹر میباشد و با این سیم ہا مے توان پنج بار زمین را باکرہ ماہ مربوط و متصل کرد۔ ہر روز ۱۳۵۰۰۰۰ (یک ملیون و سی صد و پنجاہ ہزار) بار تلفون در برلن می شود۔

امروز برلن با اغلب ممالک اروپا و شہر ہائے داخلہ آلمان دارائے وسائل نقل منظم ہوائی است۔ طیارہ ہا علاوہ

برای این کہ پست را ہم مے برند و مے آورند بہترین وسیلۂ تبلیغات و اعلان ہم ہستند۔

برلن از حیث حفظ الصحت و مؤسسات مربوط باین رشتہ شاید اوّل شہر دنیا باشد۔ بزرگ ترین جراح ہائے دنیا در این جا ہستند۔ شہر ولی شان حیات بخش است۔ مریض خانہائے عمومی زیاد است معتبر ترین آنہا در سال ۱۹۲۲ء م بعدہ ۹۴ باب بودہ یا تقریباً ۳۰۰۰۰ بستر۔

از یتیم خانہا، دار العجزہا وغیرہ بگذریم۔ کہ جائے بس غم افزائی است ولے دولت و ملّت حتی المقدور مے گذارند زیاد آثارے از فقر و بیچارگی دیدہ بشود۔ دیوانہا توے کوچہ ہا نمی دوند کہ بچّہا عقب آن ہا افتادہ و غمناک ترین مناظر را جلوہ گر سازند برلن تنہا ۳۵۰۰ نفر کور و ۱۰۰۰ کر و لال وارد۔ ولے ہمہ مدرسہ مے روند و درس مے خوانند و روز نامہ و کتاب و تیاتر و بازی دارند در زمستان سال گذشتہ دولت درست یک ملیون خروار زغال بفقرا و بے نوایان داد۔ این مقدار مے شود ۱۰۰۰۰ واگون زغال، ہر واگونے ۲۳ متر طول دارد روئے ہم رفتہ مے شود ۲۳۰ کیلو متر یعنی تقریباً ۴۰ فرسنگ یک قطار خط آہنی کہ ۴۰ فرسنگ طول آن باشد۔ در طہران ہم کسانے کہ زمستان از بازار مرضیہا عبور کردہ اند دیدہ اند حال فقرا و بے خانمان ہا

چیست و لے خوب است لب مسئله را در از بگیریم بشرح و تفصیل یک شهر بزرگ ارو پائی مانند برلن یک دهن خواهد بپهنائے فلک از تجارت و صناعت و علم و صنعت که روح این شهر عظیم است چیزے نمی گوئیم همین قدر است که اگر کسے بخواهد سرّ و حکمت ترقی اروپا را بفهمد باید یک روز صبح زود ، اذانِ سحر ، در یکے از محلّه هائے کار و کارگران در گوشه ایستاده و تماشا کند آن وقت بخوبی دستگیرش خواهد شد که چرا فرنگی ها همه چیز دارند و ما با دست تهی در کنار ایستاده و فقط دل مان را بذکر مناقب و سعادت آن ها خوش کرده و مے خواهیم با گفتن حلوا دهن خود را شیرین کنیم ۔

پولیس لندن حصہ اوّل

فصل اوّل

اوکیست

در سنہ ہزار وہشت صد وہفتاد وہشت میلادی از مجمع طبّی لندن تصدیق طبابت وجرّاحی گرفتم وبعد ازان بشہر (ناتلی) رفتم کہ در آنجا علم خود را بعمل آوردہ مستعد گردم۔ کہ در جزو اطبّائے نظام معیّن شوم۔ پس از چند ماہ بطبابت یکے از افواج ماموروتوقف ہند برقرار گردیدم وبجانب ہند سفر نمودم۔ ولے قبل از رسیدن من بدان جا آتش جنگ فیما بین انگلیس وافغان مشتعل گردید۔ چون من بہ بمبئی رسیدم با جمعے دیگر از اطبّائے مامور گردیدم کہ بمحلِ اقامت فوج خودمان برویم۔ و ما نیز روان گردیدہ فوج مزبور را در قندھار یافتیم ودر آنجا شروع بمعالجہ وماموریت خود نمودیم۔ جز این کہ نصیب من از خدمت چیزے بدبختی وتیرہ روزی نبود برخلاف سایرین کہ فواید بردہ ترقیات نمودند خلاصہ پس از زمانے من ازان فوج در فوج دیگر برقرار گردیدم و در اثنائے

توقف در آن جا گلولۂ بشانۂ من رسید کہ استخوان را بہ شکست و شریان را مجروح ساخت و اگر رحمت الٰہی بفریاد من نمے رسید و شخصے مرا از چنگال مرگ نجات دادہ بمریض خانہ نمے برد در صحرائے سوزانِ ہند بجہت شد طعامِ وحشیان ماندہ بودم بعد از مدّتے معالجہ کہ نزدیک شد بکلّی بہبودی یابم۔ گرفتار تپ مزمنے گردیدم کہ مرا سخت رنجور نمود چنانکہ مرا برائے چند ماہ بستری ساخت و چون ازان خلاصی یافتم در نہایت نزاری و ناتوانی از بستر برخاستم و دیگر بہیچ وجہ باز گشتن بشغل خود و معالجہ فوج از برائے من امکان نداشت و لاجرم اجازۂ باز آمدن بلادِ خود یافتم تا از نقاہت خویش بہبودی یابم۔

بہ مملکت (انگلترہ) باز آمدم و در آن ملک مرا خویش واقارب نبود بلکہ تک و تنہا بودم۔ و آزاد بودم کہ ہر جا خواہم سکنٰی گزنیم و بہر جا گردش نمایم۔ پس بلندن کہ مرکز کار و محلِّ اجتماع کارکنان بود برفتم۔ و بعد از انکہ چند ہفتہ در مہمان خانۂ کوچہ (ستراند) توقف کردم ملاحظہ نمودم کہ طاقت تحمّل مخارج گزاف آنجا را ندارم زیرا کہ مقرری و مرسوم من در روزے یازدہ شلین و نصف بیشتر نبود۔ پس

مجبور گردیدم کہ یا پائے تخت را ترک گویم یا منزلے دیگر برائے خودم اختیار نمایم و شقِ ثانی را اختیار کردہ قصد تغییر منزل نمودم و در ہمان روز از یکے از کوچہ ہا عبور میکردم ناگاہ یکے از دوستانِ قدیم خود را کہ (ستامفورد) نام داشت بدیدم۔ داد با من سلام و تحیت بگفت و من نیز جواب بدادم و ہمراہ او حرکت نمودہ او را دعوت کردم کہ با من صرف طعام نماید و او نیز دعوت مرا قبول نمودہ در بین اینکہ باہم میرفتیم از من پرسید در کجا بودی و تا چہ رسیدہ کہ چنین لاغر شدہ و رنگت را تیرہ مے بینم پس من شرحِ حال خودم را از برائے او حکایت کردم و در این وقت بہ ہمان خانۂ کہ منزلِ من بود نزدیک رسیدہ بودیم و چون داخل شدیم با من گفت اکنون چہ خیال داری گفتم در تجسس منزلے ہستم کہ ظریف و مختصر و ارزان باشد۔

گفت ہم چہ منزلے من سراغ دارم کہ یکے از آشنا یانم امروز بمن گفتہ ـ گفتم کہ او یا شد. گفت او جوانے است کہ در کارخانہ دواسازی در مریض خانۂ اشتغال دارد۔ و در نزد من شکایت می کرد کہ منزلے مے خواہد اجارہ نماید و قوت دادن تمام اجارۂ آن را ندارد و ازین رو طالبِ رفیقے است کہ با او در اجارۂ آن خانہ شرکت نماید گفتم اگر او میل برفاقت من داشتہ باشد من در کمالِ خوش حالی در اجارۂ خانہ با او شریک مے شوم آن دوست من

تبسمے نمودہ گفت - تو (مسٹر شرلوک ہومز) رانمی شناسی و لبسا باشد
کہ از رفاقت او خوشت نیاید - گفتم - آیا بینی بسبش چہ باشد - واز
اخلاق مذمومہ او اگر چیزے میدانی بگوئی - گفت من اخلاق
ذمیمہ از او نمی دانم - ولے او شخصے است کہ در فکر و اطوار
بسیار غریب است - و بپارۂ فروعاتِ علم بسیار حرص دارد -
گفتم آیا او شاگرد طب مے باشد -
گفت ابداً و من ہم نمی دانم کہ چہ پیشہ دارد - و گمان دارم
در علم تشریح وقوفے داشتہ باشد و در دواسازی ہم دست
دارد - جز این کہ این ہارا بر حسب قانون در مدارس تحصیل نہ کردہ
و با وصفِ این اگر اُستاد ہائے او بر وقوف و آگاہی او در
علوم متفرقہ مُطلع گردند ماہوش می شوند -
گفتم آیا ہرگز رائے او و خیالات اورا از خودش نہ پرسیدہ
گفت ہیچ وجہ - زیرا کہ آگاہی بر رائے خیالات او بسے دشوار
است چہ او بجز اندکے سخن نمی گوید - ولے ہر وقت بخواہد و
شروع در تکلم بنماید بسیارے از مطالب را کہ تو طالب دانستن
آن ہا باشی از برایت می شمارد -
گفتم من می خواہم این مرد را ببینم و با او آشنا بشوم و
از سکوت او ہم بدم نمی آید بلکہ این سکوت را بر بسیارے از
یاوہ گویان ترجیح می دہم کہ با صحبت ہائے مہمل و کلام بے فائدہ

حواس آدم را پریشان می کنند و حقیقةً بعد از غوغاے شدیدے که در جنگ دیده ام این اوقات بسیار مائل آرامی و سکوت هستم۔ پس چگونه ممکن می شود که این رفیق ترا ببینم۔

گفت او را در کارخانهٔ دواسازی می شود دید که با تو گفتم و او یا در آن جا از صبح تا شام مشغولِ کار است و یا چند هفته از آن جا غائب می شود و بعد ازان که از صرفِ غذا فارغ شدیم بقصد مریض خانهٔ مذکور حرکت کردیم و در بین این که کالسکه می رفت رفیقِ من با من گفت۔

من با تو می گویم اے (وطسن) که اگر با این مرد اتفاقِ کامل حاصل نگردید مرا ملامت نکنی چه من در چند مرتبه که با او ملاقات کرده ام چیزے بیش از انچه با تو گفتم از او نفهمیده ام پس در باب او ابداً مسئول نیستم۔

گفتم اگر در میان ما اتفاق صورت نگرفت افتراق اشکال ندارد ولکن چنان می بینم که تو از مداخله این کار پشیمان شده و می خواهی بطور خوشی خودت را خلاص کنی پس آیا سبب آن چه باشد۔ مگر این رفیق ما خیلے بدخلق است راستی را بگوئی۔

دوستِ من خندید و گفت کار چنانکه تو می گوئی نیست ولے (هومز) حرص شدیدے بعلم و شناختن در اثباتِ حقیقت

علمیہ دارد۔ بحدّے کہ این گاہے اورا مانند سنگِ سخت می کند
کہ ابداً چیزے نمی فہمد مثلاً گاہے بدش نمی آید کہ یک جرعہ
محلول سمّی را برفیق خودش بنوشاند ولے نہ از بابتِ این کہ
قصد بدی داشتہ باشد بلکہ بجہت مجرد واقف گردیدن برخاصیتِ
آن سم ومحض این کہ تو اورا از بدترین شیاطین تصور نہ
کنی می گویم کہ اگر لازم بشود مضائقہ ندارد کہ خودش نیز آن
سم را بنوشد۔ چہ عشقے کہ با ثباتِ حقیقت از روئے
تجربہ ووقّت دارد بسے عجیب ودر منتہائے غرابت است
من گفتم این کار صحیح است وا ثباتِ حقیقت از روئے دقّت
لازم است۔

اوگفت۔ بلے۔ (ولیکن ہومز) درین باب تفنن زیادہ
میکند مثلاً اگر کار بانجا برسد کہ بجہت امتحان چُماق بہ آدم بزند
من آن را از باب جنون میدانم۔

من از روئے تعجّب فریاد زدم چہ می گوئی۔ جواب داد
بلے زیرا کہ من بچشم خودم دیدم این کار رامی کرد محض اینکہ کیفیت
خرد شُدن جسم را بعد از مُردن معلوم دارد۔

گفتم ولیکن تو گُفتی کہ او شاگرد طب نیست۔ گفت خدا
میداند کہ او چیست۔ یا چہ مقصود دارد این است کہ با در رسیدیم
ومن حکم آن را بخودت وامے گذارم کہ بعد از دیدن وصحبت

کردن با او خواہی فہمید و در این وقت کالسکۂ ما ایستاد و ما فرود آمدہ و در کوچہ ہائے تنگی برفتیم تا بدر کوچکے رسیدیم۔ و درون رفتہ خود را دریک قسمت ازین مریض خانہ بزرگ بدیدیم و چون من در این مکان بلدیت داشتم محتاج دلیل نگردیدہ از پلہ بالا رفتیم و در دالان طولانی روان شدیم تا بدر کارخانہ دوا سازی کہ مقصود ما بود رسیدیم و باُطاق بزرگے داخل شدیم کہ طاقچہ ہائے متعدد و میزہائے بسیار در آن بود و ہمہ پر از شیشہ ہائے بزرگ و کوچک۔ درونِ آنہا پُر از دوا ہائے بود کہ از برائے دوا سازی لازم است و برروئے میزہا نیز بوتہ ہا و چراغ ہا بود کہ با جوہریات روشن مے شد و آلاتِ دیگر غیر از آن ہا نیز بود۔

و درین اطاق بجزیک نفر نبود کہ برروئے یکے از میزہا خم شدہ غرقۂ فکر و کار بود و چون ما داخل شدیم ناگاہ از جائے برخاست و فریاد زد (اے پیدا کردم پیدا کردم) بطرفِ رفیق من پیش آمدہ، لولۂ از شیشہ در دست داشت پس گفت اکنون مادۂ پیدا کردم کہ چیزے ازان بہ تہِ آب نمی رود مگر بعد ازان کہ با میکروب خون ممزوج شود و اگر معدنے از طلا اکتشاف کردہ بود آن مقدار خوش حالی و بشارت کہ برصورت او ہویدا بود حاصل نمی کرد۔ بعد ازان رفیق من مرا پیش

آوردہ برائے او معرفی نمود و او دستِ مرا گرفتہ فشارے بقوّت بداد و گفت ہم چہ دانم کہ تو در افغانستان بودہ۔

من کہ ازین سخن او مدہوش شدہ بودم۔ گفتم این را از کجا فہمیدی؟

او خندید و گفت حالا این را بگذاریم کہ در بابِ می کرؤبِ خون گفتگو داریم و بلاشک تو این اکتشاف ہم مرا مبدائی کہ تا چہ اندازہ اہمیت دارد۔ گفتم بلے از وجہ علمِ دواسازی ہم است۔ ولیکن فائدہ حقیقی او یا منفعتے کہ از برائے عالم دارد چیست؟

گفت فائدۂ این اکتشاف از تمام اکتشافات بیشتر است چہ فوراً مارا خبری دہد کہ آلایش جامہ از خون است یا از سیال دیگر۔ بیا تا بتو بنمایم و بعد ازان دست مرا گرفت و بجانب میزے کہ در پہلوئے آن نشستہ بود آوردہ و گفت اوّل نقطۂ از خون بیاوریم پس سوزنے گرفت و در انگشت خویش فرو بردہ پس بیرون آوردہ قطرۂ خونے بر انگشتش ہویدا گردید۔ و اورا در لولۂ باریکے از شیشہ گذاشت و لولہ را پُر از آب کرد و گفت ہان بنگر کہ خون رنگ آبِ را ابداً تغیر نداده زیرا کہ نسبت او بہ آب ہمچون نسبت یک جزء است بیک ملیون ولیکن اندکے صبر کن تا چہ می شود۔

پس پارۂ از حبِّ شفافے در لوله بگذاشت و یک قطره از جوہر سیّالے که برنگ آب بود بر روئے آن نہادہ و در حال رنگ آبے که در شیشه بود مکدّر گردید و چیزے ازان در تۂ شیشه تہ نشین آ

پس ہومز مانند بچّہ کوچک از خوشحالی دست بزد و گفت رائے تو درین باب چه می باشد؟ گفتم امرے عجیب و امتحانے در نہایت دِقت میباشد۔

گفت - بلے - زیراکه طریقۂ قدیم در تحقیقِ وجود و عدمِ خون وفا بمقصود نمے نماید و تفحّص کُریات خون که با میکر سکوب دیده میشود ثمرے ندارد بخصوص بعد از خشکیدن و کہنه شدنِ آن - و امّا این طریقۂ که من اکتشاف نمودم در ہر دو حال مقصود را حاصل مے نماید - و اگر اہل عالم این اکتشاف را پیش از امروز شناخته بودند ہر آئینه صدہا از مردم از چند سال قبل در زندان یا در قبرستان بودندے زیراکه شناختن مقصّر در بسیارے از حوادث بسته باین امرمے باشد چه بسا میشود که شخصے که بعد از زمانے که از وقوع جریمه گذشته باشد بقتلے متہم میشود - و پس از جستجوئے لباس او بعضے آلائش ہا در آں یافت میشود - و معلوم نیست که آیا اثر خون است یا گل است یا میوہ جات است یا چرک و امثال آن ست و پلیس را در کار حیرت دست میدہد و در حال تفتیش به شبہه

مے افتند۔ از برائے چہ ؟ از برائے بنودن چیزے کہ امر را محقق نماید۔ امّا اکنوں کہ من این طریقہ را اکتشاف نمودم کار بسیار آسان مے شود۔

گفتم من شمارا براین اکتشاف تہنیت مے گویم۔

گفت بلہ اینک قضیۂ فلاں در سنۂ گزشتہ۔ اگر اکتشاف من در آن وقت معروف بود ناچار مقصر بسیاست مے رسید و ہم چنیں قضیۂ فلاں و فلاں میتوانم صد قضیۂ از این قبیل برائے تو بشمارم۔

(ستامفورد) گفت خدا ترا برکت وہد اے ہومز کہ تو دفتر جریمہ ہارا عالمے خوب ہستی۔ روز نامۂ در این موضوع انشا نمودہ نام او را اخبار گزشتہ پلیس بگذاری۔

ہومز گفت بطور یقین با تو مے گویم کہ اگر چنیں روز نامہ انشا نمایم تمام عالم آں را باکمال رغبت و لذّت مے خوانند و از سایر روز نامہ ہا پیش خواہد افتاد۔ و بعد از ان ستامفورد گفت ما نزد تو آمدیم محض اینکہ ترا خبر دہیم کہ این رفیق من (وطسن) میل وارد کہ در اجارۂ منزلے کہ میخواہی سکنیٰ نمائی شرکت نماید۔ اگر ہنوز بران خیال باقی باشی۔ ہومز از این خبر خوشحال گردید و با من گفت من خانہ در کوچۂ بایکر مناسب دانستہ ام۔ و لیکن من بکشیدن توتون بسے حریصم۔ آیا تو از بوئے آں بدت مے آید

گفتم ہرگز۔ زیرا کہ خود من نیز بر آں حریص ہستم۔ گفت من بعضے آلات و دواہا دارم کہ متعلق علم دوا سازی است و گاہے با آنہا مشغول میشوم آیا تو از آنہا ممانعت داری۔

گفتم ہیچ وجہ۔ گفت اتفاق مے افتد کہ سکوت بر من مستولی میشود و چند روز متوالی دہانم بستہ می ماند۔ تو باید در آں حالت مرا بخودم واگذاری تا بار دیگر بحال معتاد باز آیم و اکنون بیا و ہمچناں کہ من شرح حال خودم را از برائے تو گفتم تو نیز شرح حال و عادت خودت را از براے من بگو۔ زیرا کہ نیکو تر آنست کہ ما پیش از ہمسایگی از حال ہم دیگر آگاہ باشیم۔

گفتم من سگے دارم کہ ہر جا روم در دنبال من میباشد۔ و طاقت نزاع و خصومت ہیچ وجہ ندارم و از ہر صدائے غوغا و ہمہمہ بدم مے آید۔ و وقت معینے از برائے برخاستن از خواب ندارم۔ ہمچناں کہ بسیار تنبل ہستم و منظم عیوب من ہمیں ہا میباشد و جز ایں نیز عیوب بسیار دارم و لے آنہا را اہمیتے نمے باشد۔ گفت آیا زدن کمانچہ را از صداے غوغاے مے شماری کہ بدت مے آید۔

گفتم ایں مطالب بزنندہ آن باز میگردد پس اگر موسیقی دان ماہر باشد۔ گفت۔ بس است بس است گمان دارم با باہم اتفاق نمائیم و ایں در صورتے است کہ اوّل خود آن منزل را پسند

نمائی - گفتم چه وقت امکان دارد که برای دیدن خانه برویم -
گفت فردا هنگام ظهر این جا بیا تا با هم برویم - در همین جا
صحبت ما ختم شد و او را در آنجا گذاشته از جائے که آمده بودیم
باز گشتیم و در بین این که باز میگشتیم بستامفورو گفتم - کاش
میدانستم از کجا فهمید که من در افغانستان بوده ام - ستامفورد
تبسّمے نموده گفت - همین مطلب است که او از سائر مردم بدان
امتیاز دارد و مردمان از حقیقت امر او هے پرسند -

گفتم آیا دانستن او سرّ عمیقے مے باشد که ادراک آن محال
است و من مواظبِ حال او خواهم گردید تا حقیقتِ حال او را بفهم
چنانکه فیلسوف مشهور یونانی گفته است بهترین وسائل از برائے
امتحانِ جنس بشری این است که تو مواظب اخلاق هر یک
از آنها بشوی -

گفت در این صورت مُواظبِ او باش و شبه ندارم که تو
او را شخصے خواهی یافت که سزاوار مواظبت دقیق مے باشد -
و یقین دارم که او بغورِ قلب تو فرو رفته بر آنچه در دل داری
واقف خواهد گردید پیش از آنکه تو از او مطلبے قابل ذکر بفهمی -

ستامفورو بعد از یں سخن مرا وداع نموده برفت - منزل
خود برگشته شکر نمودم که به حسب اتفاق با شرلوک هومز آشنا شدم
زیرا که معاشرت او را بسے با لذّت و با فائده یافتم -

فصل دوم
آگاہی غریب

در روز بعد بر حسب وعدہ نبزد (شرلوک) ہومز رفتم۔ و باتفاق یکدیگر بکوچہ بایکر رفتیم۔ و بخانہ نمرہ دو لبست و ببیت و یک رفتہ آنجا را رسیدگی نمودیم و از ہمہ جہت خانۂ منا سبے دیدیم کہ مشتمل بر سہ اطاق بود باتوابع آن از قبیل مطبخ و خلا وغیرہ و در ہمان روز من اسباب خودم را بدانجا نقل نمودم و ہومز نیز چنیں کردو ہر یک از ما اسباب را در اطاق خود ریختہ۔ اطاق سیئم را از برائے نشستن و پذیرائی مہمان ہر دو گذاشتیم بعد از ان کہ دو روز در نظم و ترتیب خانہ گذراندیم۔ کارِ ما استقامت یافت و سکنی در آنجا را خوش داشتیم۔

ہومز مردے بود بلند قامت با جسمے نازک و چشمے برّاق و دماغے کہ اندک سرش برگشتہ بود۔ و صاحب ہمّت غریب و چالاکی عظیم بود۔ بسا میشد کہ تمام روز را در کارخانۂ دواسازی مشغول بود یا در اطاقِ تشریح۔ وگاہے در اطراف شہر گردش مے نمود۔ حتی در پست ترین کوچہ ہا و مکانہائے کہ بسیار کثیف و بدبو بود۔ وگاہے دیگر آرامے و کسالتے بر او

مستولی میشد و در اطاق پذیرائی بر صندلی تکیه میکرد و چند روز متوالی بر این حال باقی مے ماند- بعدّ ے که پنداشتی مخدّرات استعمال نموده و عادت او بر این بود که در ساعتِ ده شب مے خوابید و صبح از خواب بر خاسته پس از صرف لقمة الصباح و پیش از آن که من از خواب بر خیزم از منزل بیرون میرفت و در این مدّت که با او هم منزل بودم بسیار سعی نمودم که از احوال شخصے او آگاهی یابم و لے سکوتِ کامل او مانع از این آگاهی بود- و چون مرا کارے و مشغلهٔ نبود و نیز دوست و رفیقے نداشتم که بدیدن من بیایند یا من بدیدن ایشان بروم وقت کافی از برائے مواظبت و تجسّس اخلاق و اطوار این مرد داشتم. پس حواس و قواے خودم را مخصوص این کار نموده آنچه گفته شد از حال او اکتشاف نمودم و نیز دانستم که علم طب یا فرعے دیگر از فروعِ علم را بطورِ درس نخوانده که بتواند در آن علم محلّ وثوق گردد یا از رجال آن شمرده شود- جز این که همّت و حمیتِ او در درس و بحثِ بعضے موضوعات یا اطلاعات دقیق بسیارے که در آن موضوع داشت باعث تعجّب من گردیده از خودم سوال میکردم که آیا بینی مقصود این مرد چه کار باشد و در زندگی چه امید در سر دارد- همچنان که چون بے اِطّلاعی او را از امور چندے مانند فلسفه و سیاست و آداب اللغة فهمیدم مدهوش

گردیدم - ولے این مدہوشی نسبت بہ مدہوشی کہ بعد حاصل کردم چیزے نبود - زیراکہ دیدم او بکلّی از رائے (کوپرنیکوس) مشہور درکیفیت ترکیب نظام شمسی بے اطلاع است - و من ہیچ وجہ گمان نمیکردم کہ ممکن است شخصے درقرن نوزدہم تربیت شدہ باشد ونداند کہ زمین بر دورِ آفتاب میگردد - وچون دراین باب با او گفتگو نمودم گفت تعجّب نداشتہ باش - زیراکہ تو الآن مرا ازین حقیقت خبردادی ولیکن من تجربہ مے نمایم کہ او را فراموش کُنم -

گفتم تجربہ مے کُنی کہ فراموش نمائی - از برائے چہ ؟

گفت از برائے این کہ من دماغ انسان را مانند اُطاقے میدانم کہ ہرقدر از اسباب بخواہد درآن پرکند - پس شخص جاہل دراین اطاق ہرچہ بدستش آید جمع مے نماید بحدّے کہ چیزہائے بافائدہ درمیانِ چیزہائے بے ثمر بے فائدہ گم میشود و شاید بالمرّہ مفقود گردد - واما شخص عاقل ہرچہ اورا فائدہ داشتہ باشد دراین اُطاق جمع میکند و اورا بر ترتیبے مرتب میدارد کہ ہرزمان بہرکدام از آنہا حاجت داشتہ باشد بآسانی ازان فائدہ برد - از غلط ہائے زشت آن است کہ گمان کنیم کہ دیوارہائے این اُطاق ممکن است کشیدہ شود و اُطاق وسعت یابد زیراکہ چون ہر روز چیز تازہ برآن اضافہ نمایند - ناچار روزے بیاید کہ بعضے از چیزہائے

باقاعده در آن ذخیره شده فراموش شود۔

پس در ہمچه حالتے لازم است ملتفت و متنبه باشیم که مطالبِ بے فائده یا امورِ مفیده مزاحم نه شود و آنها را ازجائے خود بار نه کند۔

بگفتم ولیکن ترکیب نظامِ شمسی از مطالب مفیده میباشد۔ گفت۔ این مطلب از برائے من چه اہمیتے دارد۔ شما مے گوئید زمین بر دورِ آفتاب میگردد۔ بگذار ہر قدرے خواہد بگردد۔ و اگر بر دورِ ماه ہم میگشت از برائے من ابداً اہمیت نداشت و اثرے در کارِ من نمیکرد۔

من مکرر از وے پرسیدم که مقصود او چه کارے باشد و چه چیز را بافائده و اہمیت میداند ولیکن در بشرهٔ او حالے بدیدم که یقین کردم این سوال مرا جوابے نمے باشد۔ لاجرم سکوت نموده مشغول شدم بتامل در سخنانِ او۔ شاید نتیجهٔ از آنها برگیرم پس قول او را گفت "چیزے که مفید باشد نگاه میدارم" بخاطر آورده۔ باخود گفتم ازاین قرار ہر چه او میداند بحالش فائده دارد آیا او چه میداند و بور آنچه خودش گفته بود و مرا خبر داده که اطلاع کامل از آن دارد بخاطر گذرانیده بالآخر قلم برگرفته نوشتم و حساب آن بدین گونه برآمد۔

معلومات شرلوک ہومز

(۱) آداب اللغۃ ... ... صفر

(۲) فلسفہ ... ... صفر

(۳) فلکیات و نجوم ... ... صفر

(۴) سیاست ... ... چیز اندکے

(۵) نباتات ... ... اطلاعش از علم نباتات مختلف است از افیون و بلادن و سمومات عموماً اطلاع دارد و اما از کیفیت ترتیب نباتات چیزے نمیداند۔

(۶) جیولوجیا معرفت الارض اطلاعش ازاین علم خوب است ولے محدود است و در نگاہ اول مے فہمد کہ گل از کدام زمین است و چوں از شہر بہ سیگشتیم پارۂ گلہا کہ در پایچہ اش بود بمن مے نمود و میگفت این گل در کدام زمین یافت مے شود۔

(۷) دوا سازی ... ... در این علم بسیار کامل است

(۸) تشریح ... ... در این ہم کامل و مُدقّق است ولے بدون نظم و ترتیب معروف کہ از روئے درس و تحصیل باشد۔

(۹) وقت ملاحظہ و قوتِ استدلال و اثباتِ مطلب ... اطلاعش

درین علم نهایت ندارد۔

(۱۰) عِلم حقوق ... ... از این علم آنچه لازم و مفید است

از روئے دِقت میداند۔

(۱۱) در زدن لکمانچه مهارت دارد۔

(۱۲) در جنگ شمشیر و چوب و رو لور ممتاز است و بعد از تمام

شدن این فرد حساب آن را خوانده در آتش افگندم۔ و از روئے

یاس با خود گفتم بعد از آنکه من نتوانم مقصود این مرد را اکتشاف

نمایم و این معلومات او را با هم موافق نموده بعضے را با بعضے به

بندم تا خیالات او را بفهمم پس بهتر آنست که دیگر خودم را زحمت ندهم

هفته اوّل و قسمتے از هفته دوم که در این منزل تازه آمده

بودم گزشت واحدے پدیدن رفیق من نیامد بحدّے که او را

در دنیا مانند خودم تک و تنها پنداشتم۔ ولے دران حال دانستم که او

آشنایان بسیار از طبقات مختلفه دارد یکے از ایشان مرد زرد رنگے

بود با چشمان سیاه که نامش (لستریڈ) بود سه مرتبه در یک هفته آمد و

روز دگر دخترے آمد که قریب نیم ساعت دیدنش طول کشید و در

شبے از شبها مرد یهودی پیرے آمد که موئے سفید داشت و زنے

مثل خودش همراهش بود۔ و این دو نفر سخت مضطرب و ترسناک بودند

در روز دیگر مرد پیرے آمد و مدّتے در نزد او مکث نمود و همچنین روزے

یکے از روزنامه فروشان در ایستگاه راه آهن آمد۔

وہر وقت یکے از این ہا نبزد او مے آمدند ہومز از من خواہش مے کرد کہ اطاق پذیرائی را از برائے او خلوت نمایم۔ وبعد از آن معذرت میخواست کہ من مجبورم در ملاقات این مہمانان تنہا باشم۔ زیراکہ اینہا مخفیانہ درباب کارہائے کہ متعلق بصنعتِ من مے باشد۔ بنزد من مے آیند۔ ووقتے خواستم از او بپرسم کہ صنعتِ تو چہ چیز است ولیکن ادب کردہ نپرسیدم وخیال کردم کہ اگر میخواست بگوید خودش با من میگفت۔ ولیکن زمانے نگذشت کہ من فہمیدم اشتباہ کردہ بودم زیراکہ (ہومز) ہمہ چیز را خودش از پیشِ خود با من گفت وتفصیل آن این است۔

در صبح روز چہارم از ماہ مارس پیش از عادت ہمہ روز از خواب برخاستم وچون باُطاق خوردن گاہ در آمدم۔ اورا دیدم کہ نشستہ مشغول غذا خوردن میباشد۔ وخدمتگارے کہ داشتم نظر بعادت ہمہ روزہ کہ دیر از خواب بر میخواستم ہنوز طعام مرا حاضر نکردہ بود۔ پس زنگ را زدہ اورا طلبیدم وغذا خواستم وبعد ورق روزنامہ را برداشتہ چشم در آن ورق بر مقالۂ افتاد کہ عنوان آن سفر زندگانی بود ودر این مقالۂ کاتب جہد نمودہ بود برمبرہن داشتن این مطالب کہ انسان بواسطۂ وقت نظرے تواند برحقائق واسرار بے شمار واقف گردد۔ وقدرت آن دارد کہ فکر مردمانرا از ہیأتِ بشرہ یا حرکت عضلات بانگاہِ چشم ایشان بخواند پس

بر رائے این کاتب محال است کہ شخص خبیر ماہر فریب بخورد۔ وچون آن مقالہ راخواندہ بہ آخر رسانیدم ورق روزنامہ را بغیظ بر روے میز انداختہ گفتم زہے حرف مہمل و ادّعائے باطل۔

(ہومز) نگاہے بمن کرد گفت مگر این چہ بود؟ گفتم این مقالہ ایست کہ من اعتقادے بصحّتِ ادّعائے کاتب آن ندارم وگمان ندارم کہ واقع شدن آن امکان داشتہ باشد و شکے نیست کہ در این گونہ امور کہ اظہار و ترتیب قوّی آن سہل وعمل کردن آن از محالات است حرف گزاف زیادہ گفتہ میشود۔

ومن دوست دارم شخصے کہ این ادّعا را نمودہ مرا خبر دہد در وقتے کہ قریب ہزار نفر در راہ آہن زیر زمینی مسافرت مے نمایند آیا میتواند بمجردِ نظر کردن بر ایشان از کار وصنعت ہر یک باز گوید و با تو شرط مے بندم کہ نتواند بگوید (ہومز) گفت بے شبہ آن شرط را میبازی۔ امّا مقالہ را من نوشتہ ام۔ گفتم این مقالہ را تو نوشتۂ؟

گفت۔ بلے ومن باین نوع ملاحظہ و نتیجہ گرفتن میلے دارم وآنچہ در این مقالہ نوشتہ ام وتواورا ادّعائے باطل خواندی امر لیست از روئے حقیقت و امتحان ثابت گردیدہ۔ واعتمادِ من

در تحصیل قوت یومیہ برآن میباشد۔

گفتم این چگونہ است۔ گفت من صنعتے دارم کہ بخودے خود قائم است و گمان دارم در آن صنعت از تمام اہلِ عالم تنک و منفرد باشم۔ زیراکہ من پلیس تفتیش ہستم و بہ نفس خودم مستقل۔ واز خدمت حکومت خارج مے باشم۔ در لندن بسیار اشخاص ہستند کہ خود را اہل این صنعت میدانند۔ و ایشان یا در خدمتِ حکومت یا خارج از آن ہستند۔ و تمام ایشان چون از ادراکِ حقیقت قضیۂ عاجز شوند نزد من مے آیند و ملاحظات و بُرہانہائے خود شان را بر من عرضہ مے دارند۔ و من ایشان را بحقیقتِ امر رہنمائی مے کُنم و درین باب از جرائمے کہ پیش ازین رُخ دادہ و تاریخ آنہارا میدانم۔ استدلال نمودہ بر حقیقت امر واقف مے شوم و محتاج نیستم کہ بگویم درمیان ہر جریمہ با دیگرے شباہت عظیمے میباشد۔ چہ بعد ازان کہ در نزد تو تفصیل و نتیجہ ہزار جریمہ معلوم باشد۔ لازم نیست کہ معلوم داشتن سرِ ہزار و یکم را دشوار بدانی۔

(لستریڈ) پولیس ماہر لیست در صنعت خویش ولیکن درین تازگی از تحقیق قضیۂ تزویرے کہ نزد او آوردہ بودند فرو ماند و نزد من آمدہ من کار را از بہرش واضح ساختم۔ من گفتم باقی کہانہا کہ نزد تو آمدند کیان بودند۔

گفت تمام ایشان مے آمدند تا در حوادثِ مختلفہ کہ از برائے ہریک اتفاق اُفتادہ بود با من مشورت نمایند۔ تفصیل حال وا برائے من شرح میدادند و من حقیقت راز برائے آنہا آشکارا میکردم۔

گفتم۔ آیا مقصود تو اینست کہ چون در خانۂ خودت نشستہ باشی مشکل عظیم و سرِّ عمیقے را کہ دیگران آن را با چشم خود دیدہ واز ادراکِ آن عاجز گردیدہ اندمے توانی حل نمائی۔

گفت بلے جز این کہ بعضے اوقات مجبور مے شوم کہ با ایشان بمحل حادثہ بروم و این در وقتے است کہ وقایع قضیہّ مُشتبہ باشد وحلّ آن از و در دشوار باشد من دراین باب قوّت غریبے دارم۔ از وقایع متعددہ اطلاع کاملے کہ بسبب آن پے بمقصود مے برم آنچہ دراین مقالہ خواندی ہم آنہا میباشد و اعتقادِ من است کہ ملاحظہ وفراست آخر طبیعت ثانیہ مے شود و من ہمچناں بخاطر دارم کہ چون ترا در اوّلین دیدار بدیدم و گفتم تو در افغانستان بودۂ۔ چگونہ مدہوش گردیدی۔

گفتم۔ ناچار این مطلب را از کسے شنیدہ بودی۔ گفت ابداً بلکہ چون عادت یافتہ بودم کہ در غیر تو نظر این استدلال را بکار برم۔ وناچارہ دراین گونہ امور سلسلۂ فکر پے درپے باید باشد۔ جز این کہ بصیرت و ممارستِ من در کار سبب

میشوند که من بدون این که سلسلۂ فکر را حلقہ بحلقہ پیروی نمایم میتوانم نتیجه برگیرم و تفصیل امر ازین قرار است -

من چون ترا دیدم گفتم این شخص طبیبے از اطبائے نظامی است امّا طبابت را از لباست دانستم و امّا نظامی را از راه رفتنت که بر حسب عادتِ نظام راه مے رفتی و گفتم تازه از منطقۂ حارّه آمدۂ زیرا که صورتت گندم گون بود - و این رنگِ طبیعی تو نبود زیرا که بندِ دستت سفید بود و گفتم باید بیماری سختے بر تو رسیده باشد و متعرض زحمت و خطر بسیارے شده باشی - زیرا که از هیئاتِ صورتت ظاهر مے شد - و گفتم دستِ چپ را جراحتے رسیده - زیرا که آن را بزحمت حرکت مے دادی بر خلاف دست راستت و پس گفتم در کدام بلاد از منطقۂ حارّه طبیب در نظام انگلیسی خواهد بود که عرضۂ این گونه امور باشد؟ معلوم است در افغانستان - و این فکرها و نتیجه گرفتن از آنها بیش از یک دقیقه طول نه کشید و من خود نه فهمیدم که بر این ترتیب آمده بلکه ناگاه هم بر تو افتاد گفتم (تو در افغانستان بودۂ) و تو ازین سخن بسیار مدهوش شدی -

گفتم این سخنانِ تو در نهایت سادگی مے باشد و من از تقریرات تو بیاد (دوبان) افتادم که (اوکار) در نوشته جاتِ خودش از او حکایت ها مے کند - و هرگز بخاطرم نمے گذشت که

اشخاصے مانند (دوبان) یافت شود مگر در تیاتر یا در خیالِ مولفین۔

ہومز گفت۔ شبہ نیست کہ در این تشبیہہ من بہ (دوبان) مقصودت مدحِ من میباشد و من نیز شکر گذارِ تو بر این ہستم۔ جز این کہ باین مدح راضی نیستم۔ زیرا کہ باعتقادِ من (دوبان) ہمسرِ من نیست۔

گفتم۔ آیا کتاب (کابوریو) را خواندۂ در باب ہیبو (لوکوک) یا پلیس پاریس چہ میگوئی۔

گفت چیزے کہ قابل تمجید باشد در او نیست بجز زرنگیِ او۔ و آن ہم مُدّت شش ماہ طول کشید تا توانست مقصر را بشناسد۔ و حال این کہ من در ظرفِ بیست و چہار ساعت این کار را میکردم۔ امّا کتابے کہ گفتی از برائے اجزاے پلیس لازم است آن را بخوانند تا بدانند کہ از چہ چیز باید اجتناب نماید۔

من از مذمّت کردن او دو شخصے را کہ بسیار معتبر میدانستم غیظم گرفت۔ و از روے صندلی برخاستہ نزدیک پنجرہ رفتم و با خود میگفتم دور نیست کہ این مرد ہمچنان کہ مے گوید مرد ماہرے باشد و لے معلوم میشود کہ عُجب و غرور بسیارے در سر دارد۔

و چون از پنجرہ بکوچۂ نظر کردم مردے را دیدم کہ

آرام راه مے رود و بخانہ ہائے این کوچہ و نمرہ ہائے در خانہ بانگاہ میکند گویا در جُستجوئے خانۂ مُعیّنے میباشد۔ و چیز کیود بزرگی در دستش بود کہ معلوم میدباشد کہ رسول است و مقصودش رسانیدن رسالت است۔

پس با ہومز گفتم۔ آیا بینی این شخص در جستجوے چہ مے باشد۔ او نزدیک پنجرہ آمد و گفت۔ گمان دارم در جستجوے منزل من است تا این رسالت را بمن بدہد۔

و ہنوز کلام رفیق من تمام نشدہ بود کہ آن شخص بمنزل ما نزدیک رسید و نمرۂ آں را بدید پس بشتافت و زنگ را زد و چون در باز شد۔ از پلّہ بالا آمد و بر اُطاقے کہ ما نشستہ بودیم داخل شد و رسالت خود را (بشر لوک ہومز) دادہ از راہے کہ آمدہ بود باز گشت۔

فصل سیُم

سِرّ مخفی

بعد از رفتن رسول (ہومز) آن رسالت را میخواند۔ و من در قدرت عجیب او تامل میکردم پس بچشم اعتبار در او نگریستہ تعجبم در او زیاد شد و چون خواندن آن نامہ را تمام کرد و را بمن داد و آن

راچنیں خواندم ۔ عزیزم (مسٹر ہومز) امر ہولنا کے درخانۂ نمرہ سہ
در (لورستن گارڈ ینز) در کوچہ (برکسون) حادث شدہ. یکے از اجزائے
پلیس در ساعت دو بعد از نصف شب در آنجا گردش مے کردہ.
از شیکۂ پنجرۂ یکے از خانہ ہا روشنائی بنظرش مے آمد۔ وچون
میدانستہ کہ در آن خانہ بستہ وخالی از سکنہ میباشد ترسیدہ کہ مبادا
کدورت انگیزامرے حادث شود وپیش رفتہ درخانہ را از مشاہدہ نمودہ
پس داخل شدہ باوّلین اُطاقِ آن کہ خالی از فرش واثاث
البیت بودہ در آمدہ ومردے را مردہ برروئے زمین دیدہ ودر
جیب او کاغذے چند بودہ کہ برآنہا نوشتہ ۔
(اخنوخ دریبر) (کلیفلاتد) (اوہیو) ولایات متحدہ در
امریکا۔ امّا قاتل چیزے از لباس اورا نبردہ ونمیدانم اورا چگونہ
کشتہ اثر خون در اُطاق یافت میشود۔ امّا درجسم کشتہ اثر زخم یا چیز
دیگر نیست ۔ وہیچ وجہ نمیدانم کہ از برائے چہ باین خانہ آمدہ
وبراوچہ رسیدہ وہمہ چیز را ہمان طور کہ بودہ گذاشتہ ایم
اگر امکان داشتہ باشد وپیش از ساعت دوازدہ ظہر بخانہ
مذکور بیائی مرا شکر گذار خودت خواہی کرد واگر امکانِ ندارد۔
خبر بدہ تا نشانے وعلامت ہائے کو بعد از تجسس جمع میکنم بر
تو عرضہ دارم تا مرا برائے خودت امداد نمائی ۔
من در حیرت واشتباہ بزرگے ہستم وبسے محتاج رائے

و رهنمائی تو میباشم۔ پس لطف نموده رائے خود را از ما دریغ مکن زیاده بسلامت باشی دعاگو (طوبی گریکسون)

چون کاغذ را خواندم (هومز) گفت۔

(گریکسون) از بزرگ ترین اشخاصے است که در اسکوتلاند یارد (اسم اداره امینۂ لندن) است در هوش و مهارت (لستربد) دوم شخص است۔ جز این که هر یک ازین دو نفر دیگرے را دشمن دارد و بر او حسد میبرد و نرودی خواهی دید که در میان ایشان چه رُخ میدهد۔

(هومز) این کلماتِ را با نهایت برودت و بے اعتنائی میگفت و بمن سخت تعجب داشتم و گفتم آیا وقت گران بها نیست و حادثه با اهمیت نمے باشد۔ پس اذن میدهی کالسکۂ از برایت کرایه کنم که بخانۂ مذکور بروی۔

گفت۔ خودم نمیدانم بروم یا نروم۔ زیرا که کسالت شدیدے دارم۔ امّا همیشه این قسم نیستم۔ بلکه هر وقت بخواهم در همّت و چابکی از تمام مردمان بیشتم۔

گفتم۔ چنان دانم که این حادثه از همان قبیل می باشد۔ که تو میخواهی۔ پس آیا نمیروی۔

گفت۔ برائے من چه فائده وارد برفرض که ظفر یافتم

وامر مخفی را آشکار ساختم مگر نه فضیلت آن به (گریکسون) و (لستر ید) وشرکاے ایشان باز میگردد۔

گفتم ولیکن (گریکسون) با نهایت اصرار از تو خواهش نموده که حاجتش را بر آوری۔

گفت ۔ این اصرار از برائے آن است که میداند من در قوت استدلال و مهارت از او بالاترم ۔ واز خودش به این مطلب اقرار دارد۔ ولے بُریدن زبانش را بهتر از آن میداند که این اقرار را برائے دیگرے بکند و در هر حال خواهم رفت و به طریقهٔ مخصوص خودم درین مطلب تفحّص میکنم ۔ و اگر فائدهٔ دیگر نبرم اقلاً با ستهزا کردن بر اجزائے پلیس قناعت میکنم۔

گفتم ۔ آیا میل داری من هم همراهت بیائم گفت بلے اگر کار دیگرے نداشته باشی۔

پس از خانه بدر آمده کالسکه گرفتیم و بجانب منزل مذکور روان شدیم و هوا را ابر تیره گرفته و تاثیر این واقعه هولناک را در من بیشتر کرده بود امّا هومز ابداً اعتنائے نداشت ۔ بلکه صحبتهائے متفرقه از قبیل موسیقی غیر آن میکرد و عاقبت من با او گفتم ظاهراً تو این حادثه را چندان اهمیت نمے گذاری۔

گفت ۔ از تحصیل حادثه هنوز چیزے بر ما معلوم نشده

و غلط فاحش است کہ پیش از معلوم نمودنِ تفاصیل اظہار رائے خود را بنمائیم۔

گفتم۔ در اندک زمانے تفصیل را معلوم خواہیم نمود چہ چناں دانم کہ بخانۂ مقصود رسیدم۔

گفت۔ بلے بآنجا نزدیک شدہ ایم۔ پس کالسکہ چی را خواندہ امر کرد بایستد۔ او ایستاد و کالسکہ را نگاہ داشتہ ما فرود آمدیم۔ و قریب صد یارد تا آن خانہ مسافت داشتیم و او را پیادہ قطع نمودیم۔

خانۂ نمرۂ سہ در (لور سنون گارڈنز) یکے از چہار خانہ بود کہ نظیر یکدیگر بودند داند کے از شارع عام دور بود و مشتمل بر سہ طبقہ بود پنجرہائیش تماماً قفل بود و بر روے بعضے پنجرہ ہا لوحۂ اعلان بود کہ بجہۃ اجارہ دادن آں خانہ نصب کردہ بودند و در جلو ہر یک ازین خانہ ہا باغ کوچکے بود کہ در میانِ خانہ و کوچہ فاصلہ بود و چون کسے میخواست داخل آن خانہ شود باید از معبر تنگے در وسط باغچہ عبور نماید تا بدر ترنہ برسد و زمین آن معبر خاکے بود کہ با رمل ترم آمیختہ بود و بواسطۂ باران بسیار کہ در شب گذشتہ باریدہ بود بپاے عبور کنندہ در آن رمل ہاے فرو مے رفت و بہ گرد ہر یک ازاین باغہا کہ در جلو این چہار خانہ بود۔ دیوارے

بود کہ بلندی آن سہ قدم بود و بر بالائے آن دیوارے از چوب بود۔

ویکے از اجزائے پلیس بر دیوارے کہ مقابل خانہ بود تکیہ دادہ بود۔ چون بد آنجا رسیدیم من پنداشتم کہ (اشرلاک ہومز) فی الحال داخل خانہ گرویدہ مشغول سوال وتفحص وتفتیش خواہد شد۔ ولے برعکس این دیدم۔ چہ او پیش از دخول بخانہ مشغول شد باکمال آہستگی در خیابان مقابل خانہ براہ رفتن و در زمین و دیوارہا و خانہ ہائے مقابل و بجانب آسمان نگاہ کردن۔ وچوں ازاین کارہا فارغ گردید۔

آہستہ آہستہ بطرفِ خانہ رفت۔ و برروے علف ہاے کہ درکنار این معبر رستہ بود راہ میرفت و درتمام احوال چشم برزمین دوختہ بود۔ جزاین کہ دو نوبت ایستاد و او را دیدم تبسم میکند۔ مثل کسیکہ آنچہ در انتظارش بود یافتہ باشد۔

و در این معبر جاے پائے بسیارے بود کہ اجزاے پلیس مکرّر ازان عبور کردہ رفتہ و آمدہ بود و من نتوانستم بفہم کہ چگونہ از برائے او امکان دارد زجائے پا ہا فائدہ در کشف مطلوب برگیرد جزاین کہ بواسطہ چیزہاے کہ از او دِیدہ بودم یقین داشتم کہ در این جا بسے چیزہا

متکلم نے نمایند واحدے جز او آنہا را نمے بیند و نمے شنود۔

وچون بدر خانہ رسیدم مرد بلند قد گندم گونے با موے سیاہ ازان خانہ بدر آمد و کتابچہ در دستش بود کہ بامداد در آن تحریر میکرد وچون ہومز را دید بطرف او شتافت و دستش را گرفتہ گفت بسے شکر گذار تو ہستم کہ خواہش مرا اجابت نمودہ آمدی۔ و ما ہمہ چیز را ہماں قسم کہ یافتیم دست نزدہ گذاشتہ ایم تا تو بیائی (ہومز) گفت بجز این (و با دست اشارہ بمعبر نمود) کہ اگر گلۂ از چہار پایان از آن میگذشتند۔ بیش از جاے پاے ایشان باقی نمے ماند۔ ولیکن باکے نیست زیرا کہ یقیناً تاکنون نتیجہ بدست آوردہ اید۔

آن شخص گفت۔ اندرونِ خانہ مرا از اہتمام بہ بیرون آن مشغول ساخت و از این رو تفحصِ خارج را بر فیقم (لستربد) واگذاشتم۔

(ہومز) نگاہے بمن کرد گویا میگفت یا تو نگفتم (این اوّل دفعہ از قیمت گوسالہ است) بعد ازان برگشت و با (گریگسون) گفت۔ برکاے کہ تو و (لستربد) شروع بتحقیق کنید۔ گمان ندارم دیگرے بتواند کارے قابلے از بیش ببرد۔

(گریگسون) از این تمجید خوشحال شد و بہ ہمان اکتفا

نمودہ گفت - ہر تلہ بیرے کہ امکان داشتہ ما بجا آوردہ ایم ولے حادثہ در نہایت غرابت است - ومحض ہمین ترا دعوت کردم کہ میدانستم بر سیدگیٔ این گونہ اتفاقاتِ غریب میل داری -

(ہومز) گفت - آیا تو باین مکان با کالسکہ بیا مدی (گریکسون) گفت ابداً - گفت آیا (لستریڈ) با کالسکہ آمدہ است - گفت ہر گز - (ہومز) گفت پس بیائید برویم اطاق را تفتیش نمائیم (ہومز) داخل شدہ -

و (گریکسون) کہ پُر از عجب وغرور بود در دنبالِ اوو ما نیز در دُنبال ایشان رفتیم و بعد از آں کہ چند قدم در دالان تاریکے راہ پیمودیم با طاقے رسیدیم. کہ این جریمۂ ہولناک در آن واقع شدہ بود و داخل اطاق گردیدم آنجا را اطاقے دیدم بزرگ و بشکل مربع و خالی از فرش و اثاث البیت -

دیوار ہاے آن را کاغذ چسپا نیدہ بودند ولے از کثرت کہنگی چند جاے آن کاغذ ہا دریدہ و آویختہ شدہ بود - گچ سفید از زیرش نمایان بود -

و در مقابلِ در اُطاق بخاریئے از براے افروختن آتش بود و سر بخاری نہ شمعے بود کہ تمام شمع سوختہ و چیز اندکے ازان باقی ماندہ بود و گرد و خاک زمینِ اُطاق را

فرو گرفته بود و بجز یک پنجره نداشت و آنهم از شدت چرکی شیشه نزدیک بود بالمرّه مانع روشنی گردد- و آن اُطاق را تاریکی بر تاریکی افزوده - این ها چیزے که بعد از زمانے فهمیدم- ولیکن در وقت دخول اُطاق چشم بر جثّۂ اُفتاد که بر روے زمین اُفتاده - تا از نظر کردن بر او دانستم که جثۂ مردے میباشد در حدود چهل سالگی در قد چهار شانه - باشانهٔ پهن و چهرۂ چین وار و ریش بسیار و خوش سیما - وکلاهش از سرش بر زمین اُفتاده و انگشت هائے دستش بسته و دستش کشیده و پاهائش بر روے هم اُفتاده - و منظر او دلالت داشت که پیش از مردن زد و خورد دردناکے داشته و علامت ترس و رعب با افسردگی و گرفتگی هم چنان - در صورتش ظاهر بود و من مانند حال او تا آن وقت در صورت هیچ مُرده و زنده ندیده بودم - دردے هم رفته صورت و هیئات و تمامی منظر او را زشت و هولناک نموده و ترس و رعب مارا افزون مے نمود و من مردهٔ زیاد دیده و نزاع بسیارے مشاهده کرده بودم ولے هرگز از هیچ یک نترسیده بودم - امّا از دیدن آن جثه در این مکانِ تاریک تنها مرا رُعب بگرفت -

(لستریده) بر درِ م در ایستاده بود چون ما داخل شدیم مارا تحیّت گفت و گفت غرابت این حادثه

از تمام حوادث بیشتر است - ومن در عمر خود مانند آن ندیده ام - پس (هومز) پیش رفت و در پہلوے جُثّہ زانو زد و اورا از ہمہ طرف تجسّس نمود و بعد ازان در اطرافِ خود بآثار خونے کہ در روے زمین ریختہ بود نظر افگند و گفت - آیا یقین دارید - کہ در بدن این گشتہ جراحتے نمے باشد گفتند - بلے - گفت شبہے باقی نماند کہ این خون از شخص دیگرے میباشد یعنی قاتل، اگر قتلے درکار باشد -

بعد ازان دوبارہ بہ تجسّس جُثّہ بازگشت و ہمہ جاے تنِ اورا دست بزد و رسیدگی کرد و بدون این کہ یک کلمہ بزبان آورد - و این کارہا را باکمال سرعت انجام داد چنانکہ بینندہ باور نمیکرد کہ نتیجہ قابلے بدست آوردہ باشد - و چون ازین کارہا فارغ گردید دماغ خود را بر دہانِ گشتہ نہاد گوئی چیزے را میبوید و بعد ازان نگاہے بکفشہاے او نمودہ برخاست و گفت - آیا اورا از جاے خودش حرکت ندادہ اید؟ گفتند - اندکے حرکت دادیم ہمین قدر کہ بازرسی را تجسّس نمودیم - گفت - اکنون اورا بردارید و باطاق تشریح ببرید زیرا کہ بعد ازین فائدہ در بودن او متصوّر نمیشود -

(گریگسون) در حالِ چہار نفر از مردان خود را آورد

و اورا برداشته بیرون بروند و چون اورا بر مے داشتند انگشترے ازد اُفتاده برروے زمین غلطید (لستربد) آن را برداشت و باد هشت درو تامّل نموده گفت - این انگشتر خواستگاری است و متعلق بزنے مے باشد که او نیز بلا شبه دراین جا بوده - بعد آن را در کفِ دست خود گذاشت - و ما براو نظر نمودیم - پس (گریکسون) گفت این انگشتر شبه کار را مے افزاید و این قدر شبه ناک است که از افزودن بے نیاز مے باشد -

(هومز) گفت - آیا گمان نمیکنی که این انگشتر کار را واضح تر مے سازد - پس چه فائده در تامّل نمودن آن مے باشد - بامن بگوے که در جیبش چه یافتند -

(لستریڈ) گفت ساعت طلائی از کارخانه بارود لندن - و زنجیرے از طلاے خالص - و سنجاقے از طلا که سرش چون سر سگ میباشد و دو یاقوت در چشم هایش هست و محفظه کیف بغلی از پوست روسی که در آن چند قطعه کارت هست باسم (انخوخ ج دریپر از (کلیفلاند) و پولِ نقد معادل هفت لیره و سیزده شلن - و دفتر جیبی که در صفحهٔ اوّل او اسم یوسف ستان غرسون نوشته شده ، و دو عدد پاکت تلگراف یکے باسم - ج - دریپر و دیگرے باسم یوسف ستان غرسون - هومز گفت

درعنوان پاکت چه نوشته بود؟ لستريد گفت در مهمان خانه امریکائی در کوچهٔ ستراند۔ و پاکت ها از یکے از کمپانیهائے کشتی بود و روز حرکت کشتی را از بندر لیورپول اعلام کرده بود۔ و دلالت دارد برآن که این بیچاره قصد باز گشتن بامریکا داشته۔

ہومز گفت ۔ آیا ازین ستان غرسون تفحّص نمودید؟ گریکسون گفت ۔ بلے تفحّص کرده ام و همه روزنامه ها را سپرده ام که در این خصوص اعلان نمایند۔ و رسولے هم بمهمان خانه امریکائی مذکور فرستاده ام ۔ ولیکن هنوز برنگشته ۔ باز ہومز گفت ۔ آیا از شهر کلیفلاند ازاین باب تحقیقے کرده اید؟ گریکسون گفت ۔ بلے باتلگراف تحقیق نموده ام ۔ ہومز گفت بچه مضمون تلگراف کردی؟

گفت ۔ تفصیل حادثه را ذکر کردم و خواهش نمودم که هرچه در این باب میدانند خبر دهند ۔ گفت از کار دیگرے که اهمیتش بزرگ تر میباشد۔ نپرسیدی ۔ گریکسون گفت ۔ چرا از احوال یوسف ستان غرسون هم استفسار نمودم ۔

ہومز گفت ۔ آیا تمامش همین بود آیا بینی یک نقطه پیدا نمے شود ۔ که مرکز باشد۔ و این حادثه بر گرد آن مے گردد آیا دوباره تلگراف نمے کنی ۔

گریگسون با درشتی گفت - هر چه لازم بود که بگویم گفتم وہمین کفایت میکند - ہومز تبسمے نموده خواست جواب بدهد که لستراید با تعجیل آمد و دستهائش را بهم می مالید و چهره اش از خوش حالی برافروخته بود و گریگسون را مخاطب ساخته گفت من چیزے در غایت اهمیت اکتشاف کرده ام واگر دوباره باُطاق نمیرفتم و دیوارها را بادِقت تفحص نمے کردم نمے توانستم این اکتشاف را بنمایم - پس بیائید تا بشما بنمایم و صورتش از افتخار برق میزد که کارے کرده است که هم کارش ازان عاجز بوده - و ما در دُنبال او باز گشتیم پس لستراید کبریتے روشن کرده نزدیک دیوار برد وگفت در این جا چه میخوانید - ما نظر کردیم وقطعهٔ از دیوار اُطاق را دیدیم که کاغذ از رویش پاره شده بود وکنج از زیرش پیدا شده این حروف را با خون بدان نوشته بودند "راح" -

لستراید که از خوش حالی و افتخار مے خواست بر پرد - گفت در این باب چه میگوئید - واحدے این لفظ را ندیده زیرا که در مکانے از دیوار نوشته شده که تاریکتر از جاهائے دیگر مے باشد وکسے را اینجا خطر نرسیده که در آنجا تفتیش نماید و این کلمه را قاتل یا قاتله با خونِ خود شان نوشته اند و یک قطرهٔ خون را ببینید که از یکے از این حروف بر دیوار

ریخت - وازین مطلب هر قول و شبهه که در باب خودکشی داشتیم بر طرف می نماید و از ان پس از چه رو نویسنده این قطعه دیوار را برائے نوشتن اختیار نموده - سبب این مطلب بسیار آسان است - آیا این شمع را بر بروے بخاری مے بینید چون آن را روشن کنیم، همچنان که پیش از ما کرده اند (و شمع را روشن نمود) نور آن بقطعهٔ دیوارے افتد و نوشتن بر روئے آن سهل میشود زیرا که آنجا روشن و باقی دیوار تاریک است - گریکسون با صدائے آهسته از روئے کدورت و حسد گفت - حالا که تو این لفظ را اکتشاف کردی پس مرحمت فرموده معنی آن را هم برائے ما تفسیر کن -

لستریڈ جواب داد که معنی آن آسان است مقصود کاتب لفظ انگلیسی بوده است که (ریچل) تلفظ میشود و مقابل آن در عربی راحیل است ولیکن این کلمه را تمام نکرده یا بواسطهٔ حرکتے که از خارج شنیده یا بسبب دیگرے نتوانسته لفظ را تمام کند و چون این حادثه تحقق گردد سرّ آن آشکارا شود شما خواهید دید که زنے (راحیل) نام در این حادثه داخل بوده -

هومز قهقهه بخنده در آمد و لستریڈ از غیظ و کینه سُرخ شد و گفت بخند، مسٹر شرلوک هومز بخند، بسا هست که

استادی و مهارتِ تو از تمام ما بیشتر باشد و لیکن بزودی نتیجه را خواهم دید۔

هومز جواب داد۔ مرا معذور دار اگر ترا رنجنده خودم مکدّر ساختم و این کار را عمداً نکردم و اعتراف دارم که فضیلتِ اکتشافِ این مطلب از تو پیدا شد۔ و من هم بنظرم مے آید که قاتل یا شریک او این کلمه را نوشته باشد جز این که من مے خواهم بار دیگر در این اُطاق بدقّت نظر کنم پس اجازه با رہبار۔

هومز این بگفت و از جیب خود ذرّه بینے بیرون آورد و ریسمانے برائے پیمودن۔ و شروع نمود در اطراف اُطاق گردیدن و بهمه چیز نظر مے نمود و مے پیمود و راه را میرفت و خم مے شد۔ و بزانو در مے آمد و بر روے زمین در میکشید و با خود حرف مے زد چنانکه پنداشتی بودنِ ما را در آنجا فراموش کرد۔ و چنان مشغولِ کار خود بود و قوی و فکر ش متوجه مقصود و خیال خودش بود که از پهلوے ما میگذشت بدون اینکه ملتفتِ ما باشد یا بفهمد که ما در آنجا هستیم۔ و میانهٔ علامت هائے که بر زمین بود و من اثرے از آنها نمے دیدم با نهایت دقّت می پیمود و مقیاس مے گرفت و بعد از آن خم گردید و پارهٔ خاک از زمین برگرفت و در پارچه کاغذ نهاده در جیب گذاشت۔

وچون از پیمودن و مقیاس گرفتن زمین فارغ شد۔

بجانب دیوار اطاق آماره همیں کار را کرد تا بکلمهٔ مذکوره رسید
و با ذرّه بین در هر حرف آن دقّت نمود و گریکسون و لستريد
استاده با تعجب و بے اعتنائی مراقب او بودند و مانند من
چیزے ازین کارہاے او نفهمیدند - و چون از تفتیش خود فارغ
گردید - سوے ما دید - و گریکسون و لستريد ازو سوال نمودند -
که بعد از تفحّص و تحقیق رائیش در آن خصوص چه می باشد او
با آهنگے که دلالت بر استهزا نمودن داشت گفت -

اگر من ادّعا کنم که شما را درین کار کمک خواهم نمود از
لذّتِ افتخار حل ساختن مشکل محروم خواهید شد - و تمامی
کار ہائے شما تا کنون در نهایت خوبی بوده بحدّے که مداخلهٔ
بیجئے در این قضیه حرام می باشد -

امّا اگر بخواهید بعد از این مرا از اقدامات که در این باب
مے کنید خبر بدهید - من نیز رائے که داشته باشم یا نصیحتے که
بدانم با کمال خوشحالی بشما تقدیم میکنم - و در اثنائے این احوال
میل دارم با پلیسے که نخست این جثّه را پیش از همه دیده ملاقات
نمایم پس اسم او را با من بگوئید - لستريد جواب داد که اسمش
جان رانس است - و در خانهٔ فلان نمرهٔ در فلان کوچه منزل
دارد - و هومز اسم نمرهٔ خانه را در دفتر جیبش نوشته با من گفت
اکنون بیا برویم نزد این مرد - و بعد از آن به لستريد و رفیقش

ملتفت گردیده گفت۔

این شخصے کہ جبثۂ اورا در این جایافتہ اید وکشتہ شدہ است۔ قاتل او شخصے است در اوّل جوانی۔ وطولِ وزنش پیش از شش قدم میباشد۔ وپاہائش نسبتِ طولِ قدش خیلے کوچک است وکفشِ پنجہ پہن درپا داشتہ۔ وسیگارے از فلان تولون در این جا کشیدہ وباخصم خودش در کالسکۂ چہار چرخہ باینجا آمدہ وکالسکۂ رایک اسپ میکشیدہ۔ ونعل دستِ راست آن اسپ تازہ بود وسہ نعل دیگر کہنہ واعتقادمن اینست کہ صورتِ قاتل بشدت سُرخ است وناخنہائے دست راستش خیلے دراز بودہ۔ عجالۃً این دلائل را فہمیدہ ام وشاید اینہا در تفتیش شما فائدہ بخشند۔ گریکسون ولستریدیکدگر نگاہ کردہ خندیدند۔ گویا اعتقادے بصحتِ این کلمات نہ نمودند۔ ولستریدگفت تو با مانگفتی کہ این شخص بچہ قسم کشتہ شدہ۔

ہومز گفت اورا با سم کشتہ اند۔ وبعدازان از در اطاق بیرون آمد ودوبارہ برگشتہ بالستریدگفت ومن یک کلمۂ دیگر دارم کہ باتو بگویم (راح) کلمۂ المانی است ومعنے آن (انتقام) است۔ بے سبب وقت خودت را صرف مکن۔ ودر تفحص مادم راجیل مباش۔ بعدازان خانہ بیرون آمدیم

وگر یکسون و لستریدرا در منتہائے دہشت وبیہوشی گذاشتیم۔

فصل چہارم

او چہ گفت

یک ساعت بعد از ظہر از ان خانہ بدر آمدیم۔ وہومز با تعجیل مرا برد بہ نزدیک ترین تلگراف خانہ و تلگراف مفصلے زدہ بیرون آمدہ وکالسکہ گرفتہ نمرۂ خانۂ جان رانس را بکالسکہ چی داد و در بین رفتن با من گفت۔

من بہ نتیجہ صحیحے دست یافتم ولے درحال میل دارم کہ ببینم جان رانس چہ مے گوید زیراکہ تقریر او از بعضے فوائد خالی نمے باشد۔

گفتم۔ مسٹر ہومز کلام تو مرا مدہوش نمودہ۔ آیا آنچہ از قاتل گفتی یقین داری۔ گفت ابداً، جائے شبہہ نیست و اوّل چیزے کہ من دیدم بعد ازان کہ بنزدیک آن خانۂ رسیدیم جاے چرخ کالسکہ بود وچون در ہفتہ گذشتہ باران نیامدہ بود مگر ولیشب۔ دانستم کہ جائے عراوۂ کالسکہ از دیشب ماندہ۔ و بعدازان دیدم کہ جائے سُم اسپ کالسکۂ یکدستِ راستش، بیش از سہ دست وپا واضح است گفتم کہ نعل اسپ راستش تازہ بودہ وچون این کالسکہ دیشب بعد از ابتدائے

باران ازینجا عبور کرده و در صبح نیز دیده نشده معلوم مے شود
در وسطِ شب این دو مرد را باین خانه آورده - گفتم اینها
آسان و واضحست امّا طولِ قد قاتل را از کجا دانستی ؟ گفت
طولِ قدِ آدم از طول قدمش معلوم میشود و طریقۂ بیانِ آنِ بغایت
آسان است و بعد ازین از برائے تو شرح آن را مے دہم و
جاے قدم این مرد در گِلہائے خارج خانه و در روے غبار
زمین اُطاق ظاہر و واضح بود - و از آن پس طول قد او را از خطّے
که بر دیوار نوشته بود معین کردم زیراکه چون کسے چیزے بر دیوار
بنویسد بدیہی است که مقابل چشمش مینویسد و این خطے که رفیق ما
نوشته بود به بلندی شش قدم از زمین بود - گفتم - اینہا ہمه صحیح - امّا
سنّ قاتل را از کجا دانستی ؟ گفت - بعد از آنکه طول قد شخص چہار
یا و نصف باشد مجبوریم - که بگوییم او در آغاز زندگی و با قوت کامل
میباشد و در این خبر سحرے و معجزے نیست چه ہمچنان که با تو گفتم
تمام آنچه از من سر بزد و از پیروی نمودن مقدمات و حقائقے میباشد
که شرح آن را در آن مقاله درج کردم آیا باز پرسش دیگرے
داری -

گفتم بلے - درازیِ ناخن دست او را از چه شناختی و سیگارے
از فلان توتون دود کرده چگونه فہمیدی ؟ گفت بعد از آنکه خط دیوار
را با ذرّه بین دیدم دانستم انگشتے که این خط را نوشته ناخنش بلند بود

زیراکے روے گچ در زیر خط ہا خراشیدہ شدہ بود واین خراش از انگشتے کہ ناخن کوتہ داشتہ باشد امکان ندارد۔

داما فہمیدنِ جنس توتون از آن بود کہ اندکے از خاکسترِ سیگار را از زمین برداشتم ودانستم کہ توتون از چہ جنس باشد وبدانکہ من مُدّتے در این باب بادِقّتِ مواظبت و تجسّس کردہ ام و مقالہ در شرح آن نوشتہ ام۔ والآن میتوانم اقسام توتون را بمحض دیدن خاکستر آنہا تمیز بدہم۔

گفتم۔ سرخی روے قاتل را چگونہ تشخیص دادی؟

گفت آن را بعد ازان با تو خواہم گفت۔

من دست در پیشانی خود گذاشتہ۔ گفتم این حادثہ مرا مات کردہ است۔ وہرچہ در آن فکر میکنم۔ اشکالش۔ بیشتر مے شود۔ چگونہ این دو شخص باین خانہ خالی از سکنہ آمدہ اند وکالسکہ چی کہ ایشان را آوردہ کجا رفتہ وہرچہ برسرش آمدہ۔ چگونہ کسے میتواند دیگرے را بخوردن بسم مجبور نماید واین خون در اُطاق از کجا آمدہ آیا نہ بینی مقصود قاتل درصورتیکہ لباس و اسباب را نبردہ چہ بود۔ انگشتر خواستگاریِ زن برائے چہ انیجا آمدہ واز برائے چہ قاتل کلمۂ انتقام را بلغت المانی قبل از بیرون رفتن از خانہ نوشتہ است ومن در نزد تو ہومز، اقرار میکنم کہ از ادراک این حوادث یا مناسبت

دادن میان آنها عاجزم - هومز تبسّمے کرده گفت - شکّے نیست که تو تمامیِ مشکلات این حادثه را که محتاج شرح میباشد ذکر کردی و مشکلاتِ بسیارے یافت میشود - که هنوز مخفی است جزین که من به نتیجهٔ مہمے دست یافته ام که صحتِ او در نزدِ من ثابت است امّا کتابت دیوار چیزے جز حیله نیست محض اینکه اجزائے پلیس را گمراه نماید تا گمان کنند جمیعت ہائے سری یا شورشی یا امثالِ آن میباشند - زیراکه حرفِ کتابت دلالت داشت که کاتب المانی نیست - ومقصودے جز تفتیش اجزائے پلیس نداشته ولے بعد از این من سکوت خواهم نمود وبیش از آنچه گفتم با تو نخواهم گفت - زیرا که جادوگر اگر سرِ صنعت خودش را آشکارا ساز ومردم در مهارت وچابکیِ او سست اعتقاد مے شوند ومن نیز اگر ترا بر تمام آنچه میدانم مطلع نمایم اعتقادت در مهارتِ من ضعیف میشود ومرا هم مانند سائر اجزائے پلیس تصوّر میکنی که بجز انچه بایشان آموخته اند چیزے نمیدانند -

گفتم هرگز چنین تصورے نکرده وابداً نخواهم کرد - زیراکه تو تفتیش را مانند فرعے از فروعِ علم نمودهٔ واورا بدرجهٔ بلندی رسانیدهٔ که گمان ندارم بجز خودت کسے را دسترس بآن باشد از این تمجید وتعریف من چشمانِ رفیقم برق زود این را

ہم میگویم کہ او ہمیشہ مائل بود تجدید مہارت خودش را در این صنعت بشنود۔ مانند خانم خوشگلے کہ مائل بشنیدن مدح جمالش میباشد وازین بابت بارِ دیگر گفت۔ ترا بمطلب دیگر خبر دہم شخص قاتل با حریفش در یک کالسکۂ باہم آمدہ اند باہمدیگر و در نہایت موافقت در معبرے کہ بدر خانہ متصل است راہ رفتہ اند و در نیست کہ دستِ یکے در دستِ دیگرے بودہ است و چوں داخل اُطاق شدہ اند مقتول ایستادہ و قاتل بہ آمدن و رفتن در حرکت بودہ و من این مطالب را از دقّت نظر در زمین اطاق دانستم و نیز دانستم کہ دمبدم غیظ و کینۂ قاتل افزودہ میشدہ زیرا کہ اثر قدمہائش ہر دم طولانی تر نمودار بود و از ان پس ہر چہ رُخ دادہ۔ دادہ است۔ و این تمام آن چیزیست کہ من بطور یقین میدانم۔ امّا باقی چیزہا فقط گمان است۔ و ما درین وقت بمنزل جان رانس نزدیک رسیدہ بودیم پس از کالسکہ بزیر آمدہ کالسکہ چی را گفتیم در انتظار ما باشد و بعد چند قدم رفتن در کوچۂ تنگِ کثیفے پیچیدیم۔ تا بخانۂ مقصود رسیدیم۔ و در راہ کوبیدہ از جان رانس پرسش کردیم۔ گفتند۔ او ہنوز در بستر میباشد پس ما باُطاقے داخل شدیم کہ کنایہ از مطبخ و خوردن گاہ و مکان نشستن بود و پس از اندکے جان رانس آمد و علامات تکدّر بر صورتش ظاہر بود کہ او را از جائے بلند کردہ ایم و گفت۔

من تقریر خودم را بگفتش بیان کرده ام و جز آن چیزے نمیدانم۔
ہومز نصف لیرہ از جیبش در آوردہ درمیانِ انگشتانش میگردانید پس گفت ولیکن من میل دارم تقریر ترا از خودت بشنوم۔
جان رانس گفت۔ ہرچہ میل داشتہ باشی با کمالِ خوشحالی عرض میکنم (خدایا فلز زر چہ قدر اثر دارد) ہومز گفت۔ پس بنشین و آنچہ دیدۂ برائے ما حکایات کن۔
جان رانس نشست و گفت نوبۂ من در کشیک از ساعت ہشتِ دلشب بود تا ساعت شش صبح و در ساعت اوّل بعد از نصفِ شب باران شروع بریختن کرد۔ و من با ہنری پلیس کہ مستحفظِ نقطۂ مجاورِ من بود برخوردہ باہم در زاویۂ کوچہ ایستادہ صحبت میکردیم و چون ساعت دو شد بخاطرم رسید کہ گردشے در دور اطرافِ محلِ کشیک خودم بنمایم و از احوال کوچۂ برکستون آگاہی یابم۔ پس تمام کوچہ و اطراف را گردیدم و کسے را ندیدم سوائے یکے یا دو تا کالسکہ۔ دور بین گردش روشنی از شگافِ پنجرہ خانۂ معہود بنظرم رسید و چون میدانستم آن خانہ خالی از سکنہ میباشد در کار او بشک افتادم و خواستم از حقیقت اطلاع یابم۔ پس جلو رفتم و چون بدر خانہ رسیدم۔

هومز کلامش را بریده گفت - ایستادی و دوباره بباغ برگشتی پس این کار را برائے چه کردی؟ رانس از سخن هومز رم خورده وخیره خیره باو نگاه کرد و گفت -

این صحیح است ولیکن نمیدانم تو آنرا از کجا دانستی واما سبب برگشتن من رعبے بود که از تنهائی و آرامیِ آن مکان مرا دست داده بود و دوست داشتم که یکے دیگر با من باشد که باو انس یافته دل قوی دارم - پس بدرِ باغ برگشته بکوچه نگاه کردم - شاید هرزی یا کسے جز او را بیابم ولے احدے را نه دیدم - هومز گفت هیچکس نبود یقیناً - رانس گفت هیچ کس نبود نه انس و نه جنّ - وعاقبت دل قوی ساخته بطرف خانه رفتم و در را زور دادم - باز شد - گوش دادم صدائے و حرکتے نشنیدم - پس داخل اُطاقے شدم که روشنی در آن بود - وتهِ شمعے از شمع قرمز بردے بخاری دیدم - وبه روشنی او توانستم به بینم -

هومز باز سخنش را بُریده گفت بله میدانم چه دیدی - پس در اطاق بکرّر راه نه رفتی و پهلوئے جثه زانو زدی - وبعد از ان بطرف در مطبخ رفتی وخواستی آن در را باز کنی - و بعد از ان جان رانس ناگاه از جائے برخاست واز آثاریکه بسیما وصورتش هویدا گردیده مے نمود که اوور خالی بودن هومز از مسئولیتِ ارتکابِ این جریمه بشبه افتاده و گفت -

تو در آن وقت در کجا مخفی شده بودی؟ ظاهرا تو زیاده ازان چه حق دانستن آن را در این خصوص داری، میدانی۔

ہومز خندید و اسم خودش را با پلیس گفت و گفت۔ من نیز یکے از شکارچیان ہستم۔ و آن شکارے که در دنبالش میدوند نیستم پس در خیال گرفتن من مباش و لیکن احوال از گریکسون و لسترید بپرس تا شرح حال مرا با تو بگویند و لیکن مارا چه کار باین کارہاست۔ صحبت خودت را تمام کن۔ جان رانس نشست و گفت۔ در این وقت بدرِ خانه برگشتم۔ و صوتے زده ہنری و دو نفر دیگر با او آمدند۔

ہومز گفت آیا این بار نیز کوچه خالی از مردم بود؟

جان رانس گفت بله کوچه خالی از مردمان بود، نه از غیر مردم۔ ہومز گفت۔ ازین حروف چه مقصود داری؟

گفت مقصودم آنست که من در عمر خودم خیلے مست دیده ام۔ و لیکن نظیر مست و لیشبے ندیده ام که بر دیوار پہلوے درِ خانه تکیه داده۔ آوازه میخواند بلکه با صدائے بلند نعره مے کشید و من از دخواہش ہمراہی و کمک ننمودم زیرا که خودش بزحمت میتوانست حرکت کند یا بر سر پائے بایستد۔

ہومز گفت وصف آن مست را برائے من بگو۔ جان رانس گفت چه وصفش را بگویم در حالتے از بدبختی و مستی بود که اگر

گرفتارِ کار مہم تر از دنبودیم او دیشب در محبس میخوابید۔

ہومز گفت آیا صورتش را ملاحظہ نکردی۔ گفت چنان دانم کہ ملاحظہ کردم۔ زیرا کہ مجبور بودیم اورا از جایش حرکت و ہیم قد بلند و صورتے بشدّت سرخ داشت۔

ہومز گفت بس است بعد ازان بر آن مست چہ گذشت پلیس گفت در داخل خانہ آن قدر مصیبت داشتیم کہ بفکر مست ہائے خارج نبودیم۔ گمان دارم بخانۂ خودش رفت۔

باز ہومز پرسید۔ آن مست چہ پوشیدہ بود؟

پلیس گفت جُبۂ سیاہ در بر داشت۔

گفت آیا تازیانہ در دستش بود؟ جان رانس گفت۔ ابداً۔

ہومز در زیرِ لب با خود حرف زدہ گفت ناچار تازیانہ را در بیرون گذاشتہ۔ و بعد ازان از جان رانس پرسید کہ آیا بعد ازین وقائع کالسکۂ دران کوچہ ندیدی یا صدائے عرادہ نشنیدی؟ گفت ہیچ وجہ۔ ہومز از جاے برخاست و گفت۔ این نصف لیرہ را بگیر اما گمان دارم رانس ترقی کردنِ تو بمنصبے بالاتر از منصب خودت کار بسیار دور یا امر محالے باشد و بسببِ نادانی دیشب ضررے فاحش نمودی۔ زیرا کہ ہمان مستے کہ تو عارت مے آمد کہ نگاہ کنی عین ہمان شخصے است کہ ما در طلبش میباشیم۔ جان خواست جوابے میدہد۔ ہومز گفت

حاجتے بجدال دراین خصوص نداریم۔ دکتر! بیا بردیم۔ من برحسب امراو برخاستم و بجانب کالسکه در انتظار مالبود رفتیم۔ و چون داخلِ کالسکه شدیم باکمالِ غیظ گفت۔

چه قدر بلید بوده است این جاہل۔ تاٴمّل کن چه قدر ضرر کرد لسبب کورئِ چشم و کوتاہی ادراکش۔ گفتم۔ من ہنوز چیزے نہ فہمیدم۔ بله وصفے که ازان مست میکرد باآنچه تو از قاتل میگفتی مطابق است ولیکن اگر او قاتل بود دوباره از براے چه باآن خانه برمیگشت؟ وحال آنکه اشخاص گناہگار از محلّے که در آن مرتکب گناه شدند مانند مرگ خودشان فرار میکنند۔

ہومز گفت۔ انگشتر، انگشتر۔ برگشته بود تا انگشتر را بردارد پس انگشتر تنہا چیزیست که میتوانیم بدان اورا صید کنیم۔ وبا این ہمه پوشیدگی بزودی صیدش خواہم نمود۔

فصل پنجم

آن زن که بود

خستگی که در آن روز بمن رسیده و پریشانیِ خیال در وجودِ من لبشدّت اثر نموده بود۔ پس براے استراحت باُطاق خودم رفتم و لبعد ازان که از ہومز جدا شدم و در آنچه مشاہده کرده وشنیده بودم تاٴمل نمودم وہرچه در این حادثه بلیشتر تاٴمّل

میکردم اشکالِ آن بیشتر میشد و شبہ من مے افزود و تعجب داشتم از اعتقاد ہومز کہ این شخص مسموم گردیدہ و شبہ از برائے من باقی نماند کہ ہومز مسموم شدن اورا از بو کردن لب و دماغ او یقین نمودہ۔ ولیکن گفتم بر فرض کہ ہومز اشتباہ کردہ باشد و این شخص مسموم نمردہ باشد۔ آیا بینی چہ چیز سبب مردن او گردیدہ۔

باین کہ در جسم او اثرے از جراحت و غیر آن نمے باشد۔ از کجا این خون باطاق آمدہ کہ در اطاق علامتے زد۔ و خوردے نیست۔ و در نزد مقتول آلت جارحہ نبود کہ ممکن باشد حریف خود را باآن مجروح نمودہ باشد و این فکرہا و خیالات از برائے دور کردن خواب از چشم من کافی بود۔ و از آنچہ از ہومز مشاہدہ کردہ بودم یقین داشتم کہ بحل این مشکل دسترس یافتہ۔ ولیکن نمیدانستم چہ کردہ۔ و چون ہومز بمنزل آمد روز گذشتہ و وقت شام رسیدہ بود۔ پس بر سر میز نشستیم۔ و ہومز بامن گفت ترا چہ رسیدہ کہ رنگت تغیر نمودہ؟ چنان دانم کہ از آنچہ ازماجرائے امروز مشاہدہ نمودی حالت پریشان شدہ۔

گفتم بلے ولیکن بعد از آنچہ در افغانستان کشیدیم نباید ازمن منتظر چنین حالے بود زیرا کہ بسیارے از رفقائے خودم را دیدم کہ در میدانِ جنگ کشتہ می شدند۔ و آنچہ امروز بمن

رسیده در آنجا نرسیده. گفت این بجهت آنست که در این حادثه
اموری میباشد که هنوز مخفی است وانسان را بهیجان آورده
پریشان میکند. آیا روزنامهای امروز را خوانده؟ گفتم.
ابداً. گفت. روزنامه ها این حادثه را بتفصیل تام ذکر میکنند
ولیکن از انگشتری که یافتیم چیزے نمیگویند ومن هم همین رامیخواستم
گفتم. از برائے چه؟ گفت بگیر. این اعلان را که برحسب
خواهش من در روزنامه ها نوشته اند بخوان. من روزنامه
را گرفته وچنین خواندم.

در کوچهٔ برکستون میانهٔ (هوپت هارت تافرن) در (هوالمذکرون)
شخصے انگشتری پیدا کرده است. هرکس صاحب آن میباشد
درمیانه ساعت هشت و نه شب از دکتر وطسن را در خانهٔ
نمره دوبیست و بیست ویک در کوچهٔ بابکیر طلب نماید)
و چون از خواندن فارغ شدم. هومز گفت.

ازاین که اسم ترا ذکر کرده ام معذرت می خواهم و
این کار را از ترس آن کردم که اگر از اسم من صاحب کار بیدار
شود مارا فائده نرسد.

گفتم عیبے ندارد. امّا اگر کسے بطلب انگشتر بیاید
من که خبر از انگشتری ندارم چه جواب بدهم؟ هومز فوراً
انگشتری بمن داد. و گفت.

این بعین همان انگشتر ست و همین کفایت است. گفتم آیا چه شخصے را منتظری که بیاید و مطالبه انگشتر نماید؟

گوفت رفیق خودمان صاحب جبۂ سیاه و روے سرخ و اگر خود ایشان بوجود شریف مارا مشرف ننماید. ناچار یکے از یاران خود را خواہد فرستاد۔

گفتم۔ آیا بہ بینی نمے ترسد که آسیبے بر او رسد؟ گفت۔ ابداً۔ زیرا که اگر خیال من راست بیاید و شبہ ندارم که راست می آید این مرد جان خودش را با ہرچہ درنزدش نفیس و عزیز باشد۔ بخطرہا باندازد تا این انگشتر را بگیرد۔ و بدونِ شک زمانے که بر روے خصم خود خم گردیده این انگشتر از او افتاده و خود ملتفتِ آن نشده مگر بعد از بیرون آمدن از آن خانه و چون ملتفت شده برگشته که انگشتر را برگیرد. پلیس را در آنجا دیده و مدّعیِ مستی گردیده تا از شبہ خلاص شود و تدبیرش نیز مفید آمد۔ والآن فرض کن که تو اوئی و بگو که چه میکردی۔ و دور نیست که او در پیش خود خیال کند۔ انگشتر رابعد از بیرون آمدن از خانه در کوچه گم کرده باشد و از این قرار چون روزنامه ہاے امروز را بخواند اعلانے بنظرش بیاید که کسے این انگشتر را در کوچه پیدا کرده پس بسیار خوشحال می شود و ابداً بخاطرش خطور نمے کند که در اینجا

دامے گسترده اند تا او را صید نمایند زیرا که تصور نمے شود که درمیان کشتهٔ آن خانه و پیدا شدن انگشتر در کوچه مناسبتے می باشد پس مے آید او را مطالبه میکند و بزودی خواهد آمد و ناچار او آمدنی میبا شد و بعد از یک ساعت یا کمتر چشم تو او را خواهد دید۔

گفتم و چون آید چه کنم؟

گفت او را برائے من بگذار آیا اسلحه داری؟

گفتم شش لولی دارم با پارهٔ فشنگ۔

گفت شش لولت را پاک و مهیّاے استعمال بکن چه مے ترسم که در مقابل ما ایستادگی کند با وجود آنکه من احتیاطے که لازم مے باشد درین باب بجا آورده ام تا او را نگهبان بگیرم۔

من با طاق خودم رفتم و چنان که اشاره کرده بود معمول داشته برگشتم۔ هومز گفت۔ جواب تلگرافے که با مریکا زده بودم آمده و از آن جواب فهمیدم۔ که گمان من صحیح بوده۔

گفتم گمان تو چه بود؟ جوابے بمن نداد بلکه گفت۔ شش لول خودت را در جیبت بگذار۔ و چون رفیق ما بیاید با کمال آرامی و سادگی با او صحبت کن که مبادا چیزے لفهمد و باطاق خودش رفته پس از اندکے برگشت و گفت گمان دارم

بعد از چند دقیقه بیاید۔ پس امید دارم در را اند کے باز بگذاری وکلید را از داخل در آن بگذاری۔ من نیز چنان کردم ۔ در این وقت صدا ے کوبیدن زنگِ در شنیده شد۔ و ہومز برخاسته صندلی خود را نزدیک در آورد و بعد آن صدائے پائے خدمتگار خانه را شنیدم که مے رفت تا درِ خانه را بکشاید وچون در را کشود۔ صدا ے شنیدیم که یکے پرسید خانهٔ دکتر وطسن این جاست و بعد از ان صدا ے بسته شدنِ در شنیده شد۔ وصدائے پا ے آهسته بر پله بیامد۔ ہومز بحال مدہوشی گوش داده بود وچون از پله بالا آمد در را آهسته کوبید۔ ہومز گفت داخل شو۔

دیگر سوال مکن که ما را چه قدر دہشت گرفت چون در باز شد و بجائے آنکه شخصے که ما در انتظارش بودیم در آید۔ پیره زالے فرتوت پشت با صورتے پر از چین داخل شد که با زحمت میتوانست راه برود یا بایستد و بعد از آن که بر ما سلام و تحیت گفت ۔ ایستاده بر ما نگاه میکرد و دستش در جیبش پے چیزے میگشت۔

من به ہومز نگاه کردم و دیدم صورتے او با بیانے روشن نومیدی و شکست یافتن او را ترجمه میکند واز اینجا پیره زالِ ما روزنامهٔ از جیبش در آورده انگشت خودش را

بر روے اعلان گذاشت و گفت این اعلان مرا نبز و شما آورده انگشتری در کوچه برگستون گم شده و آن از دختر من ساره مے باشد که یک سال است شوهر کرده - و شوهرش در یکے از کشتیها مستخدم است و خدا میداند که چون بر گردد وانگشتر در دست زنش نه بلیند چه خواهد کرد زیرا که بدمست است - گذشته ازاین که خیلے هم پریشان و فقیر است. ودیشب گذشته دخترم بمیدانِ اسب دوانی رفته بود.

من باشارهٔ هومز حرفش را بریده گفتم - آیا انگشترش همین است - گفت - بله خودِ اوست. شکر خدا را که اورا پیدا کردم آه سارا چه قدر از پیدا شدنِ آن خوشحال خواهد شد.

گفتم - آیا منزلت در کجا باشد و قلم برداشتم که اسم منزلش را بنویسم.

گفت نمرهٔ سیزده در شارع ذلکان.

هومز گفت - کوچهٔ برگستون که این انگشتر را در آن پیدا کردم درمیانِ شارع ذلکان و میدانِ اسب دوانی نیست.

پیره زال برگشت بطرف هومز در روے او تفرس کرده گفت.

جنابِ آقا - منزل مرا پرسیدند - امّا دخترم ساره در نمره سه در مامی فیلڈ پلاس در بلهام می باشد -

گفتم۔ اسمت چیست؟ گفت (مادام سوینز) واسم دخترم (مادام الس ساره) گفتم انگشترت را بگیر۔ پس با شکر گذاری انگشتر را گرفته در جیب خود گذاشت و از آنجا که آمده بود برگشت۔ ہومز در حال برخاست و کلاه و پالتوی خود را گرفته گفت در عقبش میروم زیرا که بلا شک این پیره زال از یاوران وہم دستانِ او میباشد پس تو منتظر من باش تا برگردم۔ وخود در دنبال پیرزن رفت۔ من نزدیک پنجره آمدم ودیدم پیرزن بسنگینی راه میرود۔ وہومز دور دور از عقب او میرود وہمیں قسم ہر دو رفتند تا از چشم من متواری گردیدند ومن نشسته مشغولِ خواندنِ روزنامه و منتظر برگشتن او گردیدم واین وقت ساعت نه بود۔ پس ساعت ده در آمد وہمچنیں یازده و دوازده بگذشت و ہومز بر نگشت۔ پیش از آنکه ساعت اوّل بعد از ظہر بگذرد صدائے پائے اورا شنیدم۔ وبمجض داخل شدن اطاق از بشره وسیمائے او فہمیدم که کارے از پیش نبرده بلکه دو حالت در او مشاہده میشد یکے حالتِ غضب و دیگرے حالتِ خنده و عاقبت حالت خنده غلبه نمود و قہقہه بخنده در آمد و نشست و گفت۔

منکه دست خالی برگشتم امّا تمام خسارت خودم را بر واقف شدنِ اجزاے پلیس بر حقیقت ماجرا ترجیح مے دہم۔

زیرا که اگر بر این مطالب واقف گردند مرا استهزاء خواهند نمود.
گفتم. چه واقع شد؟ گفت پیرزالِ ماندکی دور نشده
که بسنگینی راه رفت. و بعد کالسکه چی را صدا کرد و من نزدیک
رفتم تا بشنوم که خیال کجا را دارد. و این هم لازم نبود زیرا
که خودش با صدائے بلند گفت برو به نمرهٔ سیزده در شارع
ذلکان و تمام شک و شبههٔ من رفع شد که او مرا فریب نمیدهد
و در حال بر پشت کالسکه جا گرفتم و این صنعتی است که
بر پلیس لازم است آن را بخوبی بیاموزد. پس کالسکه
روان شد تا بخانهٔ معهود نزدیک رسید و من چند قدم تا آنجا
مانده از پشتِ کالسکه بزیر آمدم و پیاده در خیابان میرفتم و
چون کالسکه بدرِ آن خانه رسید کالسکه چی کالسکه را نگاه داشت
و پایین آمده در آن را گشود. و منتظرِ بیرون آمدن پیره زال
گردید. افسوس که احدی از آن بیرون نیامد. کالسکه چی شروع
کرد به فحش و دشنام دادن و با عباراتِ رکیک بر پیره زال
لعن و طعن مینمود که من طاقتِ شنیدن آنها را نداشتم
پس بجانبِ آن خانه پیش رفته از ساکنینِ آنجا تفحص نمودم
گفتند مردی که نامش (کرزدیک) میباشد در این جا منزل دارد
و احدی باسم (سویز) یا (رالس) مطلقاً نشنیده. من با تعجب گفتم
آیا مقصود آنست که این پیره زال قوز پشت که با اشکال

میتوانست۔ بایستد یا راہ برود۔ دربینِ حرکت کالسکہ از
آن بیرون جستہ بدونِ این کہ تو یا کالسکہ چی اورا ببیند۔
(ہومز) جواب داد۔ لعنت بر این پیرہ زال۔ در انجا نہ
پیرزال بود و نہ زن، والآن در نزد من شبہہ باقی نماندہ
کہ این شخص کہ بصورت پیرہ زال آمد ومارا فریفت مرد زرنگے
بود ویکے از یاوران قاتل می باشد ومارا باستادی و
مہارتے گول زد کہ قابل تعریف ومدح است۔ وچون دید
کہ من ونبالش راگرفتہ ام باین تدبیر متوسل گردید تا از
دست من بگریزد۔ وہمیں مطلب شہادت میدہد کہ قاتل
تنہا نیست۔ بلکہ شرکا و یاوران دارد کہ دفع شر از ومینمایند
واز برائے حمایت و خلاصیِ او جانِ خود شان را بخطرے
اندازند ودرہر حال اکنون این سخنان را گذاشتہ بیا
برائے طلب راحت بخوابیم۔

فصل ششم

او چہ کرد

در روز بعد بعضے روزنامہ ہارا خواندم وآن را پُر از
شرحِ طولانی برائے اینِ حادثہ دیدم کہ بعضے از آنہا ہنوز
در نزد من مہیا شدو ملخص روزنامہ این بود۔

ویلی تلگراف گفته بود۔ مانند این جریمۂ غریب ہولناک نظیرے در تاریخ عالم دیده نشده۔ کلمۂ المانی که بر دیوار نوشته یافتند و وقوع قتل که اسبابش معلوم نیست، دلالت دارد براین که مرتکبین این جریمه شورشی و از اعضائے بعضے جمعیتہائے ہترہی می باشند و مقصود ایشان تحریک اُمّت ست بر شورش بر خلاف حکومت ہائے شان۔ و چون جمعیتہائے ایشان فروع مختلفه در امریکا و غیر آن دارد۔ دور نیست که این بدبخت کارے بر خلاف نظام آنہا کرده باین دیار فرار نموده و ایشان اورا دریافته خون خود را گرفته اند۔

پس بر مردمان پلیس است که نہایت مواظبت و بیداری را در باب غرباء و بیگانہائے که در بلاد ما میباشد داشته باشند۔ و روز نامه استاندرد گفته بود۔ این گونه جرائم در بلاد ما که بلاد آزادیست بسیار حادث مے شود و سبب آن اختلاف آراء احزاب است که نافذالقول نیستند و ہم قوت حکومت را ضعیف مے بینند۔ ہمانان این کشته مرد امریکائی بوده که چند ہفته پیش ازین بپایۂ تخت لندن آمده باتفاق مخصوص خودش یوسف ستانغرسون و در (تورکوے ترلیس) (در کمبرول) در روز سه شنبه چہارم شہر حال بخانۂ مادام (شاربن تیه) منزل نموده اند و از منزل بیرون آمده بگاه راه آہن (یوستن)

رفته اند که سوار ترن گردیده به بندر (لیورپول) بروند و از آنجا
بامریکا مسافرت نمایند - و بعضی اشخاص ایشان را دیدگاه دیده
و بعد از آن چیزی از آنها شنیده نشده تا ساعتی که جثه
(ددیر) در آن خانهٔ تنها و خالی از سکنه که از کار بسیار
دور است دیده شده و معلوم نیست که چگونه مرگ را ملاقات
نموده یا از برای چه باین خانه آمده - همچنان چیزی از
حالات ستانفرسون معلوم نیست - یا آنکه اکنون او در کجا
میباشد - لیکن از همت و زرنگی دو نفر از مردمان پلیس
(گریکسون) و (لستریڈ) که مشغول تفحص و تفتیش هستند امیدواریم
و یقین داریم که بسعی این دو نفر شخص ماهر بزودی حقیقت
آشکارا گردد -

روزنامه (دیلی نیوز) گفته بود - شکی نیست که مقصودهای
سیاسی علاقهٔ بزرگی باین جریمه دارد - زیرا که حکم مطلق که در
بیشتر ممالک اثر و با شیوع دارد و حکومت حزبی واحد که دیگر
احزاب را از آزادی باز میدارد و باعث شده است که جماعت
بسیاری از و به مملکت ما آورده اند - و ما ازین اشخاص امید فائده
و بهره زیاد داشتیم اگر ظلم و جوری که در ممالک خودشان تحمل
نموده بودند بخاطر نمی آوردند - مگر ایشان در هر بلادی که جمع
میشوند با یکدیگر متفق گردیده دستهٔ مخصوصی میشوند و از برای خودشان

قانون قرار میدہند - کہ ہرکس بآن قانون مخالفت نماید اورالامحالہ خواہند کُشت - پس درچنین حالتے واجب است منتہائے جہدرا در پیدا کردن (ستان غرسون) بنمایند و امررا تحقیق کنند یا از حالات گذشتہ این کشتہ آگاہی یابند - تا اکنون خانہ کہ در آن منزل داشتہ اند معلوم شدہ و این مطلب در تفتیشِ حقیقت امر بسیار مفید است و ما از ہمّت و مہارت یکے از مردانِ پلیس کہ (گریکسون) خواندہ ملیشود مدیون انکشافِ حقیقت ہستیم -

چوں در سرِ میز لقمة الصباح من این روزنامہ ہا را برائے (ہومز) خواندم گفت - با تو نگفتم کہ فضیلتِ این مطلب درحالی بہ (گریکسون) و (لسترید) عاید خواہد شد -

گفتم - بلے - ولیکن اعتماد بر نتیجہ کار است - گفت دراین باب ہیچ وجہ فرقے ندارد - اگر قاتل گرفتہ شود - این کار بسبب ہمت و زرنگیِ گریکسون و لسترید قلم خواہد رفت و اگر برخلاف ہمت و زرنگی گریکسون و لسترید فرار نماید و گرفتار نشود باز فضیلت آنہا خواہد شد - درہر حال سود با ایشان است و غریب نیست زیرا کہ اہل فرانسہ مثلے دارند کہ احمق احمق ہاے بسیارے خواہد یافت -

ہم در این وقت صداے پاے بسیارے بر پلہ شنیدہ شدہ و صداے خدمتگار خانہ بلند بود کہ با اوقات تلخی فریاد میزو

من گفتم آیا بینی چہ رخ دادہ۔

(ہومز) گفت چیزے نیست بجز این کہ دستہ از پلیس تفتیش کہ مخصوص کوچہ (بابکر) ہستند مے آیند۔ ودر حال شش نفر از جوانہاے آن کوچہ وارد شدند در شدتِ کثافت لباس وبدبوے و (ہومز) ایشان را فرمان داد کہ گوش با او دارند۔ فوراً آنہا مانند مجسمۂ خشک ایستادند۔ پس گفت۔ از حالا بہ بعد لازم نیست کہ ہمہ شما یک دفعہ باہم ہجوم بیاورید بلکہ بزرگ شما (ولڑ) تنہا نزد من بیاید و باقی دیگر در کوچہ منتظر باشید بعد با (ولڑ) گفت آیا آن زن را پیدا کردید۔ جواب داد کہ ابداً چیزے پیدا نشد گفت۔ باکے نیست ہمچنان مشغول مراقبت باشید۔ واین است اجرت شما پس ہر یک را یک شلن دادہ مرخص کرد و آنہا از جاے کہ آمدہ بودند برگشتند و بعد از رفتن ایشان (ہومز) گفت یک نفر ازین بچہ ہا بیشتر از بیست نفر پلیس قانونی فائدہ دارد۔ زیرا کہ بہ مجرد دیدن یک نفر پلیس ہر کس خبرے داشتہ باشد پنہان مے کند واگر حرفے میزدہ حرفش را قطع مے نماید واما این عفریت ہا بہمہ جا میروند وہمہ چیز مے شنوند وبسیار زیرک وباہوش میباشند وبہ چیزے محتاج نیستند مگر مشق کردن ودر تحت نظام در آمدن

گفتم آیا در این حادثه که درمیان است ایشان را بخدمت گماشته. گفت. بلے۔ خواستم بر حقیقت امرے در این باب واقف شوم ایشان را درپئے آن فرستاده بودم ۔ الآن چیز تازه خواهم شنید این است (گریکسون) که بجانب ما مے آید وصورتش از خوشحالی بر افروخته ۔

درہمیں وقت زنگ کوبیده شد۔ وچون در باز گردید (گریکسون) با عجله خود را بدرون انداخته سه پلّه را بیک قدم طے میکرد تا با طاق داخل شد۔

دست (ہومز) را گرفته بسختی فشار داد و گفت۔ مرا تهنیت بگو۔ تهنیت بگو که همه چیز را مانندِ آفتاب در وسط روز آشکار کردم۔ رنگ (ہومز) تیره گردید و گفت۔

آیا در آنچه میگوئی یقین داری؟ (گریکسون) گفت بلے وقاتل را ہم گرفته ام (ہومز) گفت۔ اسمش چیست؟ (گریکسون) گفت۔ اسمش (آرتر شاربن تیه) است و پیش خدمت دوم است در کشتیٔ مخصوص علیا حضرت ملکه (ہومز) نفسے به آسودگی کشید مانند کسے که بار سنگینے از دوشش برداشته شده باشد و تبسّم نموده گفت۔ بنشین و این سیگار را بگیر و یک پیاله ودکا نوش و با تفصیل بگو چه کار کردی ۔ (گریکسون) اظهار تشکر نموده سیگار را گرفت و گفت از روئے انصاف

من بمقدارے آسائش احتیاج دارم کہ نفسے تازہ کنم بعد از آنکہ مدتے مشغول کار بودہ زحمت کشیدہ ام و مقصودم زحمتِ جسمانی نیست زیرا کہ زحمتِ جسم نسبت بر زحمت عقل و فکر مثل ناچیز میباشد۔ و شبہ نیست کہ تو ہم این مطلب را مے فہمی۔ مسٹر (ہومز) زیرا کہ ما ہر دو قوائے عقلیہ را بکار مے بریم۔

(ہومز) گفت۔ من کمال شرافت را دارم۔ اے آقائے من کہ مرا ہمسر خودت قرار میدہی پس برائے ما صحبت کن تا چہ کردہ (دگر یکسون) نشست و سیگار را روشن کردہ پس دست بر زانوے خود زد و گفت از چیز ہائے مضحک آنست کہ این بستر ید ابلہ سنان غرسون را عقب نمودہ و حال این کہ او از ہر تہمتے مانند طفل مادر زاد بری و بیگناہ است و گمان دارم اگر بتواند او را خواہد گرفت۔

(ہومز) گفت۔ آیا بگوئی تو کہ را عقب کردہ۔ گفت بزودی ترا بہ تفصیل خبر خواہم داد و لازم نیست جناب وکتر (وطسن) کہ بگویم واجب است این گفتگو ہا مخفی بماند۔ معلوم است کہ اولین صعوبت در راہ ما این بود کہ چیزے از زندگانی گذشتۂ این امریکائی بفہمیم۔ ۔ شاید بعضے اشخاص صبر کنند تا جواب اعلاناتے کہ در روزنامہ ہا کردہ اند بیاید۔ یا کسے محض ثواب، اگر خبرے داشتہ باشد، با ایشان بگوید۔ جز این کہ (دگر یکسون) جوانے

از آن اشخاص نیست - آیا بخاطر داری (مستر هومز) که در پهلوے سر کشته کلاهش افتاده بود -

(هومز) گفت - بله و آن کلاه از متاع دکان (جان آمذون) وپسران او بود در نمرهٔ صد و بیست و نه در (لمبرول) رنگ گریکسون تیره شد و گفت بخاطر من نرسیده بود که تو این را میدانی - پس آیا بدکان مزبور رفتهٔ -

هومز گفت - هرگز (گریکسون) راحت نشد و صحبت را از سر گرفت و گفت - بر انسان واجب است که فرصت را اگر چه کم باشد غنیمت بشمارد - و با هر چیز مختصرے فایده برد هومز گفت - مرد بزرگی مانند تو چیزے را مختصر نمیداند - گریکسون گفت من پیش جان آمذون رفتم و از و پرسیدم که این کلاه را کدام کس از او خریده - و او بدفتر خود رجوع نموده گفت این کلاه را برائے مردے که (دربیر) خوانده می شد و در خانه که ملک مادام شاربن تیه بود منزل داشت در (تورکوی ترس) فرستاده ام و باین تدبیر مکان این گم شده راه یافتم - هومز گفت - شبهه نیست که این مهارتے بزرگے می باشد -

گریکسون گفت - پس از آن قصد مادام شاربن تیه نمودم و او را در پریشانی و اضطراب شدیدے یافتم - و دخترش هم که خیلے خوش گل است با او بود و در چشمش اثر گریه بود

وچوں بامن او حروف میزد - لبہائش مے لرزید - بہ قسمے کہ بر
من مخفی نماند -
پس یقین نمودم کہ در مقصود خویش ظفرمند خواہم گردید و
ناچار تو میدانی مسٹر (ہومز) کہ انسان در ہیچ حالے
چگونہ منقلب میشود - واعضائش مے لرزد - پس ازان زن
و دخترش پرسیدم - کہ آیا شما مردن مسٹر دربیر کہ درخانۂ شما
منزل داشت شنیدہ ید - مادر سر خود را خم کرد کہ آرے و
نتوانست کلمۂ بر زبان آورد - واما دختر بسختی بگریست -
من یقین کردم کہ ایشان امور بسیارے ازاین حادثہ را میدانند
پس پرسیدم درچہ ساعتے مسٹر دربیر از خانہ بقصد گار راہ
آہن بیرون رفت - مادر جواب داد - در ساعت ہشت
و منشی او مسٹر ستان - غرسون - میگفت ما با ترن کہ در ساعت
نہ حرکت میکند بہ لیور پول خواہیم رفت واگر بہ آن ترن نرسیم
با ترن ساعتِ یازدہ مے رویم - گفتم - این آخرین دیدار شما با
او بود - رنگ مادر مانند رنگ مردہ زرد گردید - وچند ثانیہ
گذشت - نتوانست جواب بدہد و بعد ازان باصدائے بغایت
آہستہ گفت بلے و پشت سر آن بقدر یک دقیقہ سکوت نمود وازان
پس دختر باصدائے نازک لطیفے گفت - مادر جان فائدہ در مخفی
کردن حقیقت امرنمے باشد، بہتر آنست کہ این مرد را براستی خبر

وہم ۔ بلہ مادر مسٹر دریپر) را بعد ازان دیدیم ۔ مادرش دستہا را بلند کردہ بروئے صندلی افتاد و گفت دخترکِ من؟ خدا از تو درگذرد ۔ برادرت را بکشتن دادی ۔ دختر جواب داد کہ برادرم (آرثر) میل دارد کہ ما براستی حرف بزنیم ۔

دراین وقت من گفتم بہتر از برائے شما آن است کہ مرا از حقیقت امر ہمچنان کہ ہست خبر دہید و فائدہ ندارد کہ نصف مطلب را اقرار کنید و نصفِ دیگر را انکار و حال آنکہ شما نمیدانید ما تا کجا این حادثہ را میدانیم پس مادر بدختر گفت ما (الس) خونِ برادرت بر سرت و بعد ازان نظر بمن کردہ گفت اضطراب من ازان نبود کہ ترس داشتہ باشم ازاین کہ پسرِ من دراین جریمہ دستے دارد زیرا کہ او بکلّی بریست و لے ازان میترسم کہ تو یا غیر تو گمان کنید او گناہگار میباشد ۔ و این ہم محال است زیرا کہ درستیِ رفتارِ او و زندگانیِ گذشتۂ او برہان است بر بے گناہی او ۔ گفتم ۔ بہترین کارے کہ کردن آن برائے تو امکان دارد ۔ براستی حرف زدن است پس اگر بے گناہ باشد یقین داشتہ باش کہ بدی باو نخواہد رسید ۔

مادر نگاہے بدختر خود کردہ گفت ۔ مناسب چنان است کہ دراین ساعت تو بیرون روی دختر از اطاق بیرون رفت و مادرش

سخن از سر گرفت و گفت در اوّل من نمیخواستم از آنچه اکنون میگویم ترا آگاه سازم زیرا که هر زمانے حکمے دارد ولے الان آنچه رخ داده بدونِ یک کلمه زیاد وکم با تو میگویم. گفتم ہمین عین حکمت وصواب است

زن گفت در پیر سه ہفته در نزد ما مکث نمود و او با مشی خودش ستان عرسون تمام ارو پا را گشته بودند زیرا که بر صندوق ہر یک از ایشان قطعه کاغذے دیدم که در گمرک شہر (کوپنہاک) چسپانیده بودند وستان غرسون مرد عاقل با ادب سنگینے بود بر خلاف در پیر که در اخلاق ورفتار مانند وحشی ہا بود.

و در ہمان شبے که وارد شده مست گردید واین کارِ ہمیشه او بود بحدّے که کسے اورا ہوشیار نمیدید. وخدمتگار ہائے خانه را سخنانِ زشت میگفت ورفتار ناشائست مینمود. و عاقبت بے شرمی او بآنجا رسید که با دختر من حرفے زد که من از تکرارِ آن خجالت میکشم. در یکے از روز ہا اوراگفت دریں خانۂ حقیر چه درمانده وچرا با من بامریکا فرار نمی کنی دستان غرسون ازاین حرف او بدش آمده ملامتش کرد.

گفتم. تو از برائے چه این صدمات راتحمّل میکردی واورا ازخانۂ ات جواب نمیکردی؟ صورت زن ازین سوال من سرخی گرفت وگفت. اے کاش ہمان روز که آمد اورا جواب کرده بودم ولیکن این دو نفر در ہر ہفته چہل شلن بما مے دادند من

هم زنی بوده هستم و از برای پسر مخارج زیادے برگردنم بود و نمیتوانستم دو نفر آدمی که این مبلغ را میدادند از خانه ام بیرون کنم جز این که چون از دریپراآن بیحیائی را نسبت به دخترم دیدم خودداری کرده آنهارا اخبار نمودم که از خانۂ من بروند۔ و آنها نیز رفتند۔ و بار سنگینے از دوشِ من برداشته شد وحقیقتاً از رفتن ایشان خوش حال شدم۔ و با پسرم نیز آنچه واقع شده بود چیزے نگفتم از ترس اینکه عاقبت کار بجائے بدے برسد۔ چه تند خوئی اورا مے دانستم و یک ساعت از رفتن ایشان نگذشته بود که صدائے کوبیدن زنگ را شنیدم و دریپررا دیدم که در حالت مستی و هیجان شدید برگشته و باطاقے که من و دخترم بودیم داخل شد و گفت دیر بکار رسیدم و تن حرکت کرده بود۔ بعد از آن بجانب آلس رفت و براو عرضه نمود که با وے موافقت کرده باهم فرار کنند و او را گفت بر تو باکے و بیمے نمیباشد۔ پس اعتنائے باین پیره زال مکن که تو بحدِ رُشد و بلوغ رسیدۂ و شریعت قوت ممانعت ترا از آمدن با من ندارد اگر خودت بخواهی و مرا آن مقدار مال و ثروت هست که تو همیشه چون یکے از خواتینِ محترمه زندگی کنی۔ دخترم آلس از کلام او برخود لرزید و از نزد او بگریخت و دریپر او را عقب کرده دستش را بگرفت و خواست بزور

او را بطرف در بکشد. من فریاد کردم و در این وقت پسرم داخل شد. دیگر نمیدانم بعد از آن چه اتفاق افتاد زیرا که من روی خودم را از ترس با دستم پوشیده بودم. جز این که صدای دشنام ایشان را می شنیدم و حرکت پاهاشان را بر پله ملتفت می شدم و چون سر بر آوردم و بر اطراف نظر افگندم. پسرم آرتر را دم در دیدم که چوبی در دست دارد و گفت. گمان ندارم حضرت دربیر بعد ازین ما را اذیت بکند و ولی من در دنبالش خواهم رفت تا ببینم کجا میرود یا چه میکند و بعد از گفتن این سخن کلاه خود را برداشته بیرون رفت.

و در صبح روز بعد در روزنامه ها خواندیم که مسٹر دربیر کشته شده. گریکسون گفت من گوش به سخنان آن زن داده بودم و هر چه میگفت مینوشتم که اشتباه و غلطے واقع نشود و چون کلامش بانتهار سید من از او پرسیدم که پسرت در چه ساعتے خانه برگشت؟ جواب داد. نمیدانم. گفتم. چگونه ممکن است؟

گفت. پسرم کلید علیحده برای در خانه با خود دارد و میتواند همه وقت بخانه داخل شود بدون اینکه زنگ بزند و مرا بیدار کند. گفتم. آیا بعد از خوابیدن تو پسرت برگشت؟ گفت بلے. گفتم. چه وقت خوابیدی؟ گفت. یک ساعت پیش از نصف شب. گفتم. پس در این صورت قریب دو ساعت پسر تو از خانه

غائب بودے. گفت. بلے. گفتم. در اثنائے این دو ساعت چہ می کردہ. گفت. نمی دانم و زرد رنگیے صورتش زیاد شُد.

بعد ازین چیزے کہ قابل ذکر باشد باقی نماند و من در پے پیش خدمت دویم (آرتر شار بن تیبہ) رفتہ او را گرفتم. و با او گفتم در دنبالِ من بیا. گفت. تو مرا مے گیری بجہت این کہ مرا انگشتن این دربیر سگ متہم میدانی و چون من چیزے ازاین مطلب با او نگفتہ بودم گمانم دربارۂ او بیشتر شد کہ اگر خود او ہم دربیر را نکشتہ باشد مرتکب این جرمیہ را مے شناسد و چوبے کہ مادرش می گفت ہنوز در دستش بود و چوبے کلفت محکمے بود.

ہومز گفت. اکنون رائے تو در این باب چیست؟ رائے من آنست کہ او در پے دربیر رفتہ تا بکوچۂ برگستون رسیدہ و در آنجا شروع بہ نزاع نمودہ اند و آرتر چوبے از برائے دربیر انداختہ چوب برروئے قلب و معدۂ دربیر آمدہ فوراً او را کشتہ بدون این کہ اثرے در جسمش باقی بگذارد و چون در آنجا احدے نبودہ کہ او را بہ بیند جسدؔ او را با آن خانہ بردہ دور آنجا گذاشتہ.

و اما شمع و خون و کتابت دیوار و انگشتر تمام این ہا برائے فریب دادنِ پلیس است کہ نظر ایشان را بجانب امرے

برخلاف حقیقت متوجه سازد۔

ہومز گفت۔ زہے عجیب۔ این کارہائے تو مسٹر گریگسون تمامش از روئے حکمت و مہارت بودہ۔ گریگسون بافتخار جواب داد۔ کہ من خودم را باین فتح بزرگ تہنیت می گویم و زیادہ براین چیزے دیگرے باتو می گویم کہ این جوان بدون این کہ از او بپرسم مرا خبر داد کہ در پیر چون دانست من در پے او ہستم بکالسکہ داخل شد کہ از دست من رہائی یابد و من بجانب خانہ باز گشتم و در راہ بر رفیقے از رفقائے خود بر خوردم و مسافت طویلے با او راہ پیمودم و چون من منزل آن رفیق او را پرسیدم۔ گفت نمی دانم۔

این است ہمہ چیز کہ الحمد اللہ بخوبی انجام یافتہ و کار گذشتہ بسیار مضحک است کہ لستریڈ نشانہ را خطا نمودہ بیخودانہ در پے ستان غرسون بلند شدہ و شک نیست کہ شکست یافتہ بر می گردد۔

وہنوز کلام گریگسون تمام نشدہ بود کہ لستریڈ با پریشانی و اضطراب داخل شد و او آمادہ بود کہ در کار خود با ہومز مشورت کند۔ چون گریگسون را دید در حیرت افتادہ و ایستادہ نمی دانست چہ کند۔ بالاخرہ گفت

این حادثہ در منتہائے غرابت و دور از ہر تفتیشے می باشد

گریگسون بهیئت شخص ظفرمند فیروز گفت - آیا چنین گمان می کنی من می دانستم که بعد از زحمات زیاده این حرف را خواهی زد پس آیا رفیقت مسٹر ستان غرسون را پیدا کردی -
لستر ید گفت - مسٹر ستان غرسون امروز در ساعت شش در مهمان خانه (هالیدای) کشته شده است -

فصل هفتم

روشنی در تاریکی

این خبر بر همه مثل صاعقه فرود آمد و زبان ها از کلام بسته شد و گریگسون از صندلی خود جسته میز را با مشروباتے که بر رویش بود سرازیر کرد و من بهومز نظر نموده او را دیدم که لب ہائے خود را بر روئے هم گذاشته چین در ابرو فگنده - پس گفت (ستان غرسون نیز اشکال کار زیاده تر شد) لستر ید گفت پیش ازین هم اشکال کار برائے پریشانی حواس ما کافی بود و اکنون در حیرت و شبه شدید افتادیم -
گریگسون لستر ید را مخاطب ساخته گفت آیا تو در این خبر یقین داری ؟ لستر ید جواب داد که من اکنون از آنجا می آیم و من اول کسے بودم که ازین قضیه آگاهی یافتم - هومز گفت پیش از آمدن تو ما مشغول شنیدن کارہائے گریگسون بودیم - آیا ممکن

است تو نیز هر چه کردہ از برائے ما صحبت کنی۔

لستریدگفت۔ من در نزد شما اقرار می کنم کہ اوّل معتقد بودم ستان غرسون در این کار دستے داشتہ و بنا بر این عقیدہ مشغول تفحص نمودن از او گردیدم تا محل اقامت او را بدانم و بفہمم بر او چہ گذشتہ پس با خود گفتم این دو نفر را بعضے اشخاص در گار (یوستن) در ساعت ہشت و نیم سیم این ماہ دیدہ اند۔ و دربیر را در ساعت دو بعد از نصف شب در خانہ معہود کشتہ یافتہ اند۔ پس این در این صورت لازم است کہ بدانم ستان غرسون در اثنائے این چند ساعت در کجا بودہ و چہ می کردہ و بعد از آن بر او چہ گذشتہ پس تلگرافے بہ لیورپول زدم و وصف ستان را در او ذکر نمودہ خواہش کردم تمامی کشتی ہا کہ از این جا با مریکا حرکت می کنند مراقب باشند شاید در یکے آن ہا او را بہ ببنید و خودم نیز شروع کردم جمیع مہمان خانہ ہا و خانہ ہائے اجارہ را۔ کہ در نزدیک گار یوستن بود تفحص نمودن۔ زیرا کہ در پیش خود گفتم اگر راست باشد کہ دربیر و رفیقش از ہم جدا شدہ اند۔ باید با قاعدہ ستان غرسون بہ مہمان خانہ یا منزلے نزدیک گار رفتہ باشد کہ آن شب را در آنجا خفتہ و صبح بگار برگردد۔

ہومز گفت۔ آیا ممکن نیست کہ آن ہا پیش از جدا شدن

باہم قرار گذاشتہ باشند کہ در جائے معینے جمع شوند. لسترید گفت
بلے و من نیز ہم چنان از جائے بجائے می رفتم و از ستان غرسون
تفحص می کردم تا بعد از نصف شب ہم چنین لصبح زود خاستہ می
گردیدم تا در ساعت ہشت بہ مہمان خانہ ہالیدائی در کوچۂ ژرژر
رسیدم و سوال کردم کہ آیا شخصے ستان غرسون نام باین جا آمدہ است
جواب دادند بلے و یقیناً تو ہمان کسی کہ دو روز است ستان
غرسون در انتظارت می باشد. گفتم الآن او در کجاست؟
گفتند در اُطاق خودش. و از ما خواستہ کہ ساعت نہ از
خواب بیدارش کنیم. من خواستم ناگہان بر او داخل شوم
باین اُمید کہ از دیدن من مضطرب شود و چیزے بگوید کہ بتوانم
از آن فائدہ برم و بر ضد او حجت قرار دہم. پس با خادم مہمان خانہ
گفتم اُطاق او را بمن بنمائے و او آمدہ اطاق را بمن نمود و خواست
خودش برگردد کہ ناگہان چیزے دیدم کہ برعب افتادم و بدنم
از آن بلرزہ آمد باوجود این کہ بیست سال است در ادارۂ
پلیس خدمت می کنم. و آن چیز خونے بود کہ از زیر در اُطاق بیرون
آمدہ تا چند قدم رفتہ بود. و بعد در یک جا جمع شدہ حوض
کوچکے گردیدہ بود. من تا آن را دیدم خادم را صدا کردم و او
برگشتہ نزدیک بود از دیدن آن غش نماید و چون از داخل
اُطاق قفل بود ما آن را زور دادہ قوت کردیم باز شد و ما داخل

گردیدیم و پنجره را گشاده یافتیم دستان غرسون در کنار دیوار
باللباس خواب افتاده بود و اعضایش سرد گردیده دست و
پالیش خشک شده بود و دلالت داشت که روح او چند ساعت
است از بدنش مفارقت نموده ۔

و خادم مهمان خانه در حال او را شناخت و گفت همین شخص
است که ستان غرسون نام دارد ۔ اما سبب مردنش طعنهٔ خنجرے
بود در پهلوئے چپش ، و غریب تر از همه کتابتے بود که بر
بالائے سرش بود و بدن من از دیدن آن لرزید و خون
بسردی در عروقم جاری شده و سخنے که هومز گفته بود بخاطرم
آمد ۔ هومز گفت ۔ آن کتابت لفظ انتقام نبود که با خون نوشته
بودند ؟ لستريد گفت همین کلمه بود بعینه بعد از آن سکوت
طولانی مجلس را گرفت ۔

و پس از چند دقیقه لستريد تمام کردن صحبت برگشت ۔
و قاتل نیز بدون که احدے او را به بیند رفته زیرا که
یک نفر شیر فروش در آن صبح زود از کوچهٔ پشت مهمان خانه
می گذشت ۔ نردبانے را که مکرر در کوچهٔ در کنار دیوار افتاده
دیده بود بر یکے از پنجره ها گذاشته می بیند و چون اندکے
از آن جا دور می شود به پشت سر خود نگاه می کند مردے
را می بیند که با کمال آرامی و جرأت از آن نردبان پائین

می آید شیر فروش گمان می کند آن شخص نجارے یا بنائے می باشد که در مهمان خانه کار می کند و ابداً اهتمامی درباره او نمے نماید جز این که با خود می گوید آیا بینی این شخص چرا در این صبح زود مشغول کار شده و من از شیر فروش پرسیدم که او بر چه هیئت بود ـ گفت چنان بخاطرم می رسد که مردے بلند قد بود با صورت سرخ و جُبّهٔ سیاهے در تن داشت و ناچار این شخص بعد از کشتن ستنان غرسون زمانے در اطاق مانده زیرا که من اثر خون در لگنے که آن جا بود دیدم که دستش را در و شسته بود و بر روپوش تخت خواب نیز اثر خون بود که کاردش را پاک کرده بود ـ

چون لستر ید قاتل را وصف نمود با آنچه هومز گفته بود من با دنگاه کردم و در صورتش ابداً دلیلے ندیدم که غرور حاصل کرده باشد و بعد این اکتفا نه کرده از لستر ید پرسید ـ

آیا در اطاق چیزے نیافتی که مارا در شناختن قاتل مفید باشد. لستر ید جواب داد هیچ وجه ـ در جیبش کیسهٔ پولے بود که مال در بیر بوده که زیرا که او منشی در بیر بوده ـ واداره مخارجش در دست او بوده و در این کیسه هشتاد لیره بود ـ من از دیدن آن یقین کردم که مقصود قاتل دشمنی یا غرض دیگر بوده و الّا از ین پول نمی گذاشت و دیگر در جیبش کاغذ ـ نوشتهٔ نبود

بجز یک تلگراف که از کلیفاند زده بودند و امضا نداشت و تقریباً تاریخ آن یک ماه می شد و این حروف در آن بود (ج ۵۵۰ دراردپا هست) هومز پرسید آیا غیر ازین چیزے نیافتنید؟ چیز با اهمیتے نیافتیم. بر روے تخت خواب کتابے کشاده بود و در روے میز کاسۂ آبے بود و دم پنجره قوطی کوچکے بود که دو عدد حب در آن بود.

هومز به محض شنیدن این کلمه فریاد خوش حالی و ظفر برآورد لعننتہ از صندلی خود برخاسته گفت این حلقۂ آخری بود و اکنون سلسلۂ مطلب کامل گردید. گریکسون ولستریدنگاہے باو کرد در حالے چشمشان پر از دہشت بود. پس ہومز برگشت و گفت حالا من آگاہی از تفصیل این جریمہ دارم که چگونہ واقع شده از وقت جدا شدن دربیر از مستان غرسون در کار راه آہن: تا وقت پیدا شدن جثہ او در مہمان خانہ و نہایت اطمینان را به آگاہی خودم دارم مثل این که خودم حاضر بوده ام و با چشم دیده ام و بیز و دی برہان راستی کلام خودم را بشما می نمایم. پس آیا لستریدمی توانی آن قوطی را از برائے ما بیاوری. لستریدجواب داد که قوطی ہمراه من است زیرا که من اورا با کیسہ پول و با تلگراف برداشتم که نگاه دارم ولے من قوطی را در ضمن چیز ہائے دیگر با بے اعتنائی برداشتم. زیرا که او چندان اہمیتے نداشت

ہومز گفت اورا بمن بده. پس قوطی را گرفت و بجانب
من ملتفت گردیده گفت وکتر آیا این حب از حب ہائے
معمولی است۔

من در آن تامل نموده دو عدد حب کوچک سبک
شفاف دیدم که رنگ مروارید صاف بود. پس گفتم. گویا این
حب ہا در آب زود حل شوند۔

ہومز گفت بلے فوراً در آب حل می شوند حالا می توانی
به مطبخ رفته آن سگے که مدتے می باشد ناخوش است و از درد
مے نالد و تو می خواستی اورا بکشی۔ بیاوری۔

من برخاسته رفتم و سگ را آوردم که بسنگینی نفس می
کشید. و علامات مرگ بر صورتش پیدا بود و اورا بر زمین گذاشتیم
ہومز گفت. یکے از این حب ہا را دو نیمه می کنم و دو نیمه
کرد. پس نصف آن را در قوطی نگاه می دارم و نصف دیگر را
در این کاسه می گذارم و تو قدرے آب بر روئے آن بریز و چون
چنین کردیم آن نصف حب فوراً در آب حل گردید. لسترید که
گمان کرده بود ہومز اورا استہزاء می کند و از این فقره تکدر
شده بود. گفت شبہه نیست که این اکتشاف بنہایت مفید می
باشد ولیکن من از برائے او علاقه بمردن یوسف ستان غرسون
نمی بینم. ہومز جواب داد که صبر کن. صبر داشته باش اے دوست

عزیز من - الحال - بزودی خواهی دانست که اوراچه علاقه باین مطلب می باشد -

و اکنون قدرے شیر به محلول این حب اضافه می کنیم - تا سگ بنواند - آن را بنوشد و خواهی دید که باکمال میل آن را قبول کرده می آشامد -

این بگفت و آن محلول را در بشقاب کوچکے ریخته قدرے شیر بر روئے آن ریخت و پیش سگ گذاشت که فی الفور اورا آشامید -

اعمال هومز را تا این وقت شاهد صدق ادّعائے او می پنداشتیم و از این جهت ساکن مانده با نهایت بے صبری منتظر نتیجه و متوقع مُردنِ سگ بودیم لیکن مطلقاً اثرے ظاهر نه شد بلکه سگ هم چنان مثل اوّل نفس می زد و کمتر ولیلی ازاو معلوم نشد هومز ساعت از جیب خود در آورده ثانیه ها و دقیقه ها را می شمرد و چون وقت گذشت و آنچه او متوقع بود رُخ ندارد لب خود را بدندان گزید و علاماتِ شکست و نومیدی در او هویدا گردید و مرا براو دل بسوخت و گریگسون و لستریدازشکست او تبسم می کردند اما هومز برخاسته در اطاق راه می رفت و می گفت ممکن نیست که این همه از روئے اتفاق تنها باشد محال است ـ محال است ـ

حب ہاے کہ متوقع بودم در گشتہ شدن در سپر پیدا شود
در کشتہ شدن ستان غرسون پیدا شد و با این حال در سگ
اثر با سگ نکرد۔ آیا بینی معنی آن چہ باشد۔
ممکن نیست کہ سلسلہ برہان فاسد باشد این محال است
و با این حال سگ ہنوز زندہ است آیا سترش چہ باشد۔ ہا
او را یافتم۔ پیدا کردم۔ دو رحال حب دو یمی را گرفتہ او را نیز
دو نیمہ کرد و یک نیمہ آن را در آب حل نمود و مقدارے شیر بر
او افزودہ در پیش سگ گذاشت و سگ اندکے از آن را
نخوردہ بود کہ اعضایش لرزید و تشنج جاری نمود و مردہ بے حرکت
زمین افتاد۔
ہومز نفسے براحت بر آورد و عرق از پیشانی خود پاک کردہ
گفت واجب بود کہ ایمان من محکم تر ازین باشد و چون نتیجہ را
با سلسلہ براہین منطقی مناقض دیدم لازم است کہ تفسیر دیگرے از
برائے او طلب نمائیم و سبب آن را کہ از باب دیگرے تفحص کنیم نہ آنکہ
بگوئیم برہان فاسد است پس یکے ازین دو حب قوطی سم قاتل است
و دیگرے خالی از ہر مضرتے می باشد۔ واجب بود کہ من این
مطلب را پیش از دیدن قوطی بدانم ازین عبارت آخری ہومز
ہمہ رم کردیم و حرا نیم شد کہ او را جنون عارض شدہ باشد جز این کہ
مردن سگ در مقابل ما حجتے آشکارا بود بر صحت قول او و پس تاریکیے

که مرا فرد گرفته بود شروع کرد برفع شدن و من اندک اندک حقیقت را می فهمیدم

پس هومز بسخن خود باز گشت و گفت سخت مدهوش شدید و امر در کمالِ غرابت بنظرِ شما آمد. زیرا که نتوانستید در ابتدائے بحث بدلیلِ صادقے که در مقابل شما عرضه شد. چنگ زنید. امّا من این کار را کردم و هر چه بعد از روے وا و مرا بصحت ادّعائے اوّل خود مطمئن تر نمود یا آنکه به عبارتِ دیگر نتیجه منطقی که گریزے از آں نمی باشد ظاهر گردید و ازیں، و آن چیزے که شما را در حیرتِ عظیم و انگند و کار را در نزدِ شما مشکِل تر و مبهم تر نمود مرا روشن تر کرد و اعتقادم بصحت نتیجۂ خودم بیشتر شد۔

از غلط ہائے فاحش آنست که انسان در میان غرابت و بیھے غامض بودن فرق نه گذارد. زیرا که مختصر ترینِ جریمه ہائے معتادگاه از ہمه غامض تر میشود بجہت این که دلیلِ تازه مخصوص بما نمی دہد که در نتیجه گرفتن فائده بخشد. پس اگر جثه این کشته بر کنار کوچه افتاده بود و چیزے که باعثِ ہیجان و اضطراب ماشود با او نبود یا این حادثه را در منتہائے غرابت بنظر نمے آورد. دران صورت راه یافتن بشناسائی قاتل از صعب ترین کارہا بود اما این امور غریبۂ خارق عادت که درو بود او را آشکارا مے نمود و واقف شدن بر حقیقت آن را سہل می کرد نه صعب۔

گریگسون این کلام را با نہایت بے صبری مے شنید و

بزحمت می توانست ساکت باشد۔

وچون هومز را سخن بنهایت رسید همه با او گفتیم. ما بمهارت وهوش تو مستر هومز اعتراف داریم و میدانیم که راهہائے تو غیر از راہہائے ما می باشد ولیکن اکنون چیزے که از رائے ونصیحت مہم تراست مے خواہیم . آن گرفتن قاتل می باشد۔ من ولستر ید ہر یک براہے رفتیم وخطائے ما ظاہر گردید ونو کلامے گفتی که دلالت داشت براین که بیش از آنچه ما میدانیم. آگاہی داری واکنون وقت آن رسیده که ما ناچار با عبارت صریح از تو سوال می کنیم که از علم خودت دراین قضیۂ مارا فائده رسانی. آیا تو می توانی اسم قاتل رابگوئی لستر ید گفت. من نمی توانم انکار کنم وگریکسون این کلام رابہ آہی گفت چه ما مکرر تجربه کردیم وظفر نیافتیم وجناب تو مکرر گفتی که تمامی حادثه را از روئے برہان میدانم پس آیا اطلاع خودت را که مخفی میداری یا برائے ما می گوئی۔

من گفتم. شاید اگر در گرفتن این قاتل تاخیر شود فرصت قرار یا ارتکاب جریمۂ دیگر بیاید۔

هومز چون اصرار مارا دید اندک نرم شد۔ ولیکن هم چنان در اطاق راه مے رفت وسرش برروئے سینه خم بود با ابروہائے پرچین . واد

هر وقت غرقهٔ فکر مے شد. با این حال بود که عاقبت ناگهان در مقابل ما ایستاده گفت. ممکن نیست که قاتل مرتکب جریمهٔ دیگرے بشود پس از این بابت مطمئن باشید و دیگر آنکه شما اسم او را پرسیدید که آیا من میدانم بلے من اسم او را دانم اما دانستن اسمش در مقابل این که بتوانم او را بگیرم چیزے نیست ومن اُمید دارم که بزودی بتوانم او را بگیرم. من وثوق کامل بشناسائی تدبیر خودم دارم و براهہائے مخصوص خودم. جز این که این کار محتاج بہ حکمت و درایت و بیداریِ کلی مے باشد زیرا که حریف ما پُر زور و سخت است و از قراریکه دانسته ام رفیقے نیز مانند خودش در قوت و مہارت دارد و پس ما دامے که نداند که کسے در دنبال او می باشد ما را اُمیدواری بگرفتن او جایز است و لیکن بمحض این که چیزے از این مطلب بفہمد اسم و ہیأت را تغئیر میدہد و در میانِ ملیون ہائے که در این پایۂ تخت ساکن ہستند مخفی مے شود. دا گر من بگویم حریف ہائے ما بسے زیرک ہستند. و مردان پلیس در عقب گردن ایشان ظفر مند نخواہند گردید مقصودم اہانت و خواریِ شمائی باشد و بہمین جہت من از شما طلب یاری نموده ام. و اگر نتوانستم کار از پیش ببرم و دست خالی برگشتم حاضرم کے مسئولیت و ملامت تمام این حادثه را بر گردن خود بگیرم.

ولی اکنون بشما وعده می دهم که هر وقت به بینم یاری شما برائے من ثمرے دارد و ضررے ندارد فوراً از شما طلب یاری خواہم نمود. گریگسون ولستربد باین وعده اکتفا نکرده و از اشارۂ او بصنعت مردان پلیس خوش حال نشدند بلکه غضب نمودند۔ وگریگسون صورتش سرخ گردید و لستربد چشمش برق زد۔ و خواست سخنے بگوید که بزرگِ بچه ہائے کوچه که ذکر ایشان گذشت. داخل شد و گفت کالسکه بردم در حاضر است۔

ہومز گفت پہلوان! خدا ترا حفظ کند و بعد از دولا بچۂ خود قیدے از فولاد بدر آورد که دستِ اسیر را با آن می بستند و بالستربد گفت. از برائے چه این نوع قید را شما بکار نمی برید ببین چه محکم است و چگونه زود تر از برق به بند دست مے چسپد۔ لستربد جواب داد ہرگاه شخصے که باید قید شود پیدا کنیم ہمان قید ہا که در نزد ما ہست کافی است۔

ہومز تبسمے کرد و گفت راست می گوئی۔ و بعد از آن بجانبِ بزرگِ بچه ہا ملتفت گردید و گفت. کالسکه چی را بگو. بیاید صندوق را برداشته در کالسکه بگذارد۔ و من از آنچه از رفیق خودم شنیدم تعجب کردم مثل کسے که میخواہد از شہر برود و حال آنکه چیزے از این بابت با من نگفته بود و در حال خم شده از زیرِ تختِ خواب صندوقے بیرون آورد و با تسمه از چرم مشغول بستن آن

گردید - و در این وقت کالسکه چی داخل شد. هومز با او گفت مرا کمک کن و بدون این که نگاهے باد کند در پهلوئے صندوق نشست. کالسکه چی آرامے پیش آمد و خم گردید و دست خود را دراز کرد. و فوراً صدائے قید را شنیدم که چسپید و هومز برخاسته چشمش برق زود گفت. مستر جفرسون هوپ قاتل اخنوخ دریبر و یوسف ستانغرسون را بشما تقدیم می کنم د این کار چنان بناگهان و سرعت بگذشت که من چشم خود مرا تکذیب مے کردم و هنوز آن هیأت ظفرمندی را با صدائے درشت هومز بخاطر دارم.

کالسکه چی را دهشت گرفت و چون خود را اسیر دست بسته دید منظر وحشی پیدا کرد. و تمام ما مثل مجسمه قریب دو ثانیه خشک شدیم و بعد دو ثانیه کالسکه چی از دست هومز بدر رفته نعره هولناکے بر آورده و خودش را بجانب پنجره انگند که از آنجا به بیرون بجهد و شیشه پنجره را شکسته چوب آن را خورد نموده و پیش از آنکه بتواند بیرون رود. هومز بر او حمله کرد. گرگسون و لسترید نیز مانند شیر از جائے برآمدند و او را قهراً بوسط اطاق برگردانیدند و در این وقت شروع در معرکه شد و حریف ما سخت قوی بود بحدیکه ما چهار نفر نمی توانستیم او را زبون نمائیم بلکه بیش از چند دفعه ما را متفرق

سرگذشت موسیٰ ژوردان حکیم نباتات مستعلی شاه مشهور به جادوگر

افراد اہل مجالس

موسیٰ ژوردان پاریسی۔ حکیم نباتات چهل ساله۔
حاتم خان آقا تکله مغانی۔ قراباغی بزرگ او به خود شصت و پنج ساله
شرف نسا خانم۔ دختر بزرگ او شانزده ساله۔
گلچهره۔ دختر کوچک او نه ساله۔ شهربانو خانم۔ زنش چهل و پنج ساله۔
شهباز بیگ۔ برادرزاده و نامزد بیک دختر بزرگ حاتم خان آقا بیست و دو ساله
خان پری۔ دایهٔ شرف نسا خانم چهل ساله۔
درویش مستعلی شاه عراقی۔ مشهور بجادوگر پنجاه ساله۔
غلام علی عراقی۔ شاگرد او سی ساله۔

مجلس اوّل

در ولایت قراباغ در سال هزار و دویست و شصت سه ساله
یک روز از عید نوروز گذشته در قشلاق تکله مغان واقع می شود

شرف نسا خانم در اُطاق دویمی آهسته آهسته گریه کُنان پشم شانه میزند. گلچهره پیش روئے او بازی کُند.

گلچهره. آغا باجی! چرا گریه می کنی.

شرف نسا خانم. دست او گرفته تکان داده) گم شو!

گلچهره. باز شیطانی کرده دست بطرف اُو دراز می کند. آغا باجی ترا بخدا! چرا گریه می کُنی؟

شرف نسا خانم (باز زیر دستش زده) نگفتم گم شو. کار دستم است بگذار کارم را بکُنم!

گلچهره. تو که کار نمی کنی. همه اش را گریه می کنی بگو. بینم برائے چه گریه می کُنی؟ اگر نه گفتی مے روم ننم را صدا مے کنم. ده بگو بینم چرا گریه می کُنی؟ (چادر قدش را از سرش مے کشد)

شرف نسا خانم (دل تنگ. سخت تکانش می دهد) گم شو لکاته! دست نمی کشد. نمی گذارد کارم را بکُنم.

(گلچهره می اُفتد بعد بلند می شود. گریه کناں مے رود پیش مادرش

شرف نسا خانم. (تنها) آخ لکاته! حالا می رود بما درم خبر می دهد خدایا اگر بیاید بپُرسید. چرا گریه می کردی؟ چه خواهم گفت آه هرگز نمی توانم بگویم؟ برائے چه گریه مے کردم بهترش این است حاشا بکُنم بگویم که هیچ گریه نمی کردم.

(چشم هایش را با دستمال پاک می کند درین حال دروازه باز شده شهربانو خانم

داخل می شو)

شهربانو خانم - دختر! این بچه را چرا تکان داده انداخته؟

شرف نسا خانم - بچه زیر گل برود! مگر آرم می گیرد؟ از صبح تا بحال نگذاشته دو چنگ پشم شانه بزنم. شیطانی می کند گاه پشم برمی دارد گاهے چار قدم راه می کشد. من هم بجان آمدم یک خورده دورش انداختم. گریه کنان دو دیده سر تو آره است. خون که نشده است.

گلچهره - (گریه کنان دست هایش را بچشم هایش مے مالد) نه نه! والله دروغ می گوید. هیچ پشم نمی زند. هے گریه می کرد. گفتم گریه مکن تکانم داده انداخت. پشتم بزمین خورد.

شهربانو خانم. شرف نسا! گریه کردن چه چیز است؟ بتو چه شده است. گریه بکنی. الحمد لله. پدرت زنده. مادرت زنده نام مرد قشنگ و خوب پیش رویت، خوردنی زیاده پوشیدنی فراوان ناخوشیت چه چیز است. دیگر گریه بکنی؟

شرف نسا خانم - نه نه! بخدا! گریه نمی کردم (یک نشکان از گلچهره می گیرد) اے زمین خورده! من کے گریه می کردم؟

(گلچهره از تو "ننم واے" را از سر مے گیرد بعد از ان باز)

شرف نسا خانم - نه نه! بخدا گریه نمی کردم. الحمد لله! پدرم زنده - مادرم زنده. برائے چه دیگر گریه بکنم؟

شهربانو خانم ـ (خنده کنان) چرا نگفتی دختر جان؟ نامزد پیش رودم
شرف نسا خانم ـ نامزدم کیست؟
شهربانو ـ چه طور نامزد کیست؟ مگر پسر عمو‌ات شهباز بیگ نامزد تو نیست؟ پدرت بیست روز بعد ازین بیاری خدا عروسی برای شما خواهد کرد که در تمام قراباغ تعریفش را بکنند ـ پری روز بقربان بیگ نزدوائی کاغذے نوشت ـ از چنگیان شماخی وعده گرفته برائے عروسی روانه کند ـ
شرف نسا خانم ـ (میان انگشت شست و انگشت بزرگ لب زیرین را گرفته سرش را بلند کرده) واه ـ ننم! چه حرف می زند ـ شهباز بیگ؟ ده روز بعد ازین جامی رود ـ نمی دانم بابام تدارک عروسی را برائے که می بیند؟
شهربانو خانم (متعجب) شهباز می رود؟ کجا می رود؟ همراه که می رود؟ چه مے گوئی؟ ترا بخدا! پیش خود حرف مساز! حالا فهمیدم که راستی گریه می کرده ـ راست است دختر بچه هائے عقل نمی شوند ـ اشک چشمشاں تو ے آستین شان است بگو به بینم که گفته است؟ شهباز می رود ـ
شرف نسا خانم (سرش را پائین انداخته) خودش ـ
شهربانو خانم ـ خوب کجا می رود؟
شرف نسا خانم ـ چه می دانم؟ بفرنگ ـ بپاریس خدا نیست

دنیا بود شان کند۔ انشاء اللہ زبانم هم برنمی گردد؟
شهربانو خانم۔ خوب۔ شهباز همراه کہ بپاریس می رود؟
شرف نسا خانم۔ بہ مهمانی، آن موسیٔ ژوردان۔
شهربانو خانم۔ با آن فرنگی خس و خاشاک در چین خود مان۔ برائے چہ؟ در فرنگ چہ داد و ستد دارد؟ هرده شود در پاریس مرده است۔
شرف نسا خانم۔ چہ مے دانم بچہ جاهل است۔
موسیٔ ژوردان عقلش را دزدیده کہ در پاریس دختران و عروسان رو باز در مجالس نشست و برخاست می کنند۔ چیزهائے دیگر هم بسیار گفته است۔ آن هم جنون بسرش زده دیوانه شده می گوید۔ باید یک دفعه بردم۔ پاریس را بہ بینم۔ اول از عموم رخصت می خواهم اگر نگذارد شب سواری شوم۔ می جهم۔ آن سمت ارس موسیٔ ژوردان را پیدا کرده باهم رفته تماشائے پاریس را خواهم کرد۔
شهربانو خانم (جورابے کہ دستش می بافته انداخته رو بدختر کوچک می نماید) دختر گلچهره! برو شهباز را از آن اطاق صدا کن بیاید؟ بہ بینم این چہ حرفے است (گلچهری رود)۔
گفتم خان مرد! عروسی این بچہ ها را زود ترانجام بده! خلاص کن! من از شهباز مے ترسم۔ روزے

هزار خیال می کُند۔ پُشت گوش انداخت آخر هم چه شُد؟
(دریں حال در باز شُده شهباز بیگ اندرون می آید)
شهباز بیگ۔ زنِ عمّو! خیر باشد! چه خبر است؟
شهر بانو خانم۔ (روئے درهم کشیده) شهباز! هیچو می شنوم بفرنگ بپاریس می روی این چه حرف است؟
شهباز بیگ۔ (نیم خند) اگر بروم چه می شود زن عمّو! می روم باز می گردم برائے شرف نسا رهم از کجک که دُختران فرنگ بسرِ ان می زنند۔ سوقات می آوردم۔
شرف نسا خانم۔ کجک هائے که دختران فرنگ سر می کنند برائے من لازم نیست۔ پاریس که رفتی بخری سرِ آن ها بکن که از قراباغ بعشق آن ها هوا برداشته پرواز می کُنی؟
شهر بانو خانم۔ خوب می گوید۔ کجگ هائے که میخری سر دختران فرنگ بزن بشرف نسا لازم نیست۔ خوب! بگو به بنیم تو سرخودی یا جائے پدرت بزرگے داری۔
شهباز بیگ۔ البته از عموم اذن بگیرم که می روم موسی ژوردان خودش از او رخصتم را خواهد گرفت۔
شهر بانو خانم (خشم ناک) بسیار خوب! تو از راه در رفته، خودت راه گُم کرده، برو! من در این ساعت حاتم خان آقا رائے صدائے کُنم۔ و به بنیم موسیٰ ژوردان چکاره است، برادر زادهٔ

ور افریفته پاریس می برد واللہ کامے بسرش مے آرم۔ راه آمد وشدش را گم کرده پاریس را هم فراموش کند۔ بسیار خوب تو برو! من حالا حاتم خان آقا را صدا کنم بلبیست روز از عروسی تو مانده چه طور بپاریس مے روی۔

شهباز بیگ۔ چه طور بلبیست روز بعروسی من مانده است؟ من هنوز طفلم بخواهش خود با این زودی زن نخواهم برد و عروسی نخواهم کرد مگر زور باشد؟

شهربانو خانم۔ (فریاد کنان) بلے که زور است۔ البته اگر شرف نسا بچه نمی شد دو سال پیش ازیں مے بایست عروسی تو شده باشد۔ مثل شما جوانان جاهل از زن نبردن همه براه بد مے اُفتند پے دُزدی و دلگی می روند۔

شهباز بیگ۔ آدم از گرسنگی و برهنگی پے دُزدی و دلگی می رود۔ الحمد للہ من کم و کسرے ندارم۔

شهربانو (بریش خند) به بینی کدام گدا ها دُزد شدند۔ راه زوند! ترا بخدا! بعقلت بناز! برو پے کارت! تو بکلی از راه رفته و شهباز سرش را پائین انداخته می رود) مگر حاتم آقا و شهربانو خانم مُرده اند؟ یک مرد که فرنگی شهباز را از راه در برده پاریس ببرد و دختر شرف نسا را! فراموش کردم۔ بگو به بینم۔ آن خس و خاشاک در چین شهباز را

بچہ زبان یا تابیدہ بپاریس مے برد؟

شرف النسا خانم۔ چہ مے دانم چہ گفتہ است؟ گفتہ است در پاریس دختران و عروسان خوش گل در مجالس میان مردم رو بازہ می روند۔

شہر بانو خانم۔ دیگر چہ حرف زدہ؟

شرف لنسا خانم۔ من چہ می دانم؟ گفتہ است! لپسرہا با دخترہا و عروس ہا در یک جا بازی می کنند۔ می گویند۔ می خندید۔

شہر بانو خانم۔ (دل تنگ) واہ! ایں کہ ہماں حرف اوّلی است غیر ازیں چہ حرف ازدہ است؟

شرف لنسا خانم۔ حرف دیگرے خیلے زد آں با خاطرم نماند ہم ایں یکے خاطرم ماندہ بود۔ من چہ می دانم؟

شہر بانو خانم۔ (خشم ناک) اللہ اکبر! دختر! آخر من چہ طور بجا تم فہاں آقا بگویم اکہ پسر برادرت شہبازہ بیگ در قرا باغ جارے خود نشستہ یا سوز دختران پاریس شدہ باتفاق موسیٰ زور داں می رود و دختر شانزدہ سالہ است۔ شرف لنار خانم۔ ازیں جب بہ آن جا بد ختران عروسان پاریس حد بردہ۔ ہنوز کسے می رود نہ کسے می آید۔ اشک چشمش را مثل سیل جاری کردہ عر اگرفتہ است۔

شرف لنسا خانم۔ (از جا برخاست) وائے خدا خاک بسرم، زنکہ چہ

حرف با می زنند. زمین زیر پایم لرزید. برخیزم فرار کنم لرزند و از
اُطاق بیرون آمد و می رود)
شهربانو خانم (رو بدختر کوچک کرده گلچهره! بابایت پشت خانه
با چوپانان حرف می زند. برو بگو زود این جا بیاید. کار واجبی
هست (گلچهره می رود) این فرنگی ها چه قدر مردمان ناشکر و نمک
نشناس می شوند. هیچ نیکی نمی فهمند. من بی عقل باز هر روز
غذای سر نهار موسی ژوردال کرد باید باشد. سر شیر باید
باشد. سر شام پلو (پلاؤ) باید باشد. باز قورمه باید باشد
ولایت خودش که می رود. نگوید. زنان ایلات قراباغ بی معرفت
می شوند. حرمت مهمان را نمی توانند بجا بیاورند. وه ببا!
بعد از این بمردم خوبی کن! تمام خوبی ها بباد رفت.

(در این حال در باز شده. حاتم خان داخل می شود)

حاتم خان آقا. خیر باشد خانم! چه شده است که مرا به این تعجیل
خواسته؟

شهربانو خانم (ترش رو) چه می خواستی بشود. بیا ببین آن جنس
و خاشاک (در جبین تجرد و بجواب مهمان عزیزت می گویند
برادر زاده ترا از راه در برده همراه خود بپاریس می
برد.

حاتم خان آقا. چه طور موسی ژوردان شهبانو را بپاریس

می برد؟ که می گفت۔

شہربانو خانم۔ من می گویم شہباز خودش لشرف لنا گفتہ است

حاتم خان آقا (با قہقہۂ غیرطبعی) خاخاخاخا! شہباز می داند کہ دل دخترت نازک است۔ با او شوخی کردہ یقین شرف لنار ازیں حرف ہا پریشان است۔ خاخاخاخا! مادر و دختر دوتا پول عقل نہ دارید۔ بہرحرف مفت ازجا درمی روید۔

شہربانو خانم۔ (فریاد کناں) تو ہمیشہ ہمہ چیز را سہل مے پنداری۔ بچہ جاہل است۔ شاید آں فرنگی پارۂ خزف ہا زدہ عقلش را دزدیدہ باشد۔ خون ہمی شود! مروی! ہردوتا را صدا کنی پرسی بہ بینی۔ کہ ایں چہ حرفے است۔

حاتم خان آقا۔ خیلے خوب! ضعیفہ! برائے خدا داد مکن! الآن صدا می کنم۔ پیش خود رفتہ۔ چرا بے شوم۔ حوصلہ ات تنگ نہ شود۔

پردہ می افتد

مجلس دوئم

درہماں روز اطاق اوّلی واقع می شود۔ اطاق با گلیم و خالی

پاکیزه فرش شده از یک طرف جوالهای آرد چیده در طرف دیگر خیک های روغن و مفرش های پشم گذاشته حاتم خان آقا در صدر اطاق روی فرش نشسته زنش شهربانو خانم پهلوی راست شوهرش یشماق بسته چارقد سفید بسر انداخته یک زانو نشسته است و در مقابل حاتم خان آقا پسر برادرش شهباز بیگ تکیه بدسته خنجر نموده منتظر است به بیند عموش چه خواهد گفت و در روی یکی از مفرشها که پشم دارد یک قالیچه انداخته شده است پهلوی راست شهباز بیگ گذارده اند. موسی ژوردان در لباس فرنگی پا روی پا انداخته سر برهنه سیگار دست گرفته سوزاین ده می کشد. دختر بزرگش شرف النسا پیش از این ها خلوتی آمده رفته در پشت گلیم در کودک که در جلو بارها آویزان است کمین کرده تا به بیند چه گفتگو خواهند کرد در این حال.

حاتم خان آقا (رو بموسی ژوردان کرده) حکیم صاحب شنیده ام شهباز ما را بفرنگستان می برید. چه کیفیتی است؟

موسی ژوردان. بلی. حاتم خان! خودم می خواستم این را بشما بگویم حیف است مثل شهباز بیگ جوان زیرک و صاحب سواد زبان فرنگ نداند من تعهد می کنم او را پاریس برده زبان فرنگی یاد داده راهش بیاندازم. چون که با آن زبان خیلی شوق دارد زود یاد می گیرد حال از مجالس و همنشینی من پاره کلمات را حفظ

کرده است!

حاتم خان آقا۔ درد شهباز بیگ می کند، شهباز بیگ؟ راست است۔ می خواهی با مدرسہ بروی؟

شهباز بیگ۔ بلے عمو! با دن یا موسی ژوردان می روم۔ پس ازان خودم پرنی گردم می آیم۔

حاتم خان آقا۔ برائے چہ بچیم۔

شهباز بیگ۔ برائے آموختن زبان فرنگ۔ عمو!

حاتم خان آقا۔ زبانِ فرنگی بچہ دردِ تو می خورد؟ عزیزم برائے شما زبان ہائے عرب و فارس و ترک و روس لازم است۔ الحمد للہ در مدرسہ ہائے کہ از شفقت دولت علیہ خود مان باز شده است ہمہ را خوانده و آموختہ۔

شهباز بیگ۔ عمو! زبان فرنگ بمن بسیار لازم است پارسال بکہ مرا بجہت اذن نہ کنند۔ تبفلیس فرستادید۔ تا رو ر دی شهباز پسر اللہ وردی بیگ برائے این کہ دروہ زبانِ فرنگ آموختہ بود۔ مجالس از من زیاده تر احترامش می کردند۔ با وجود این کہ غیر از فرنگی و ترکی زبان دیگر نیست۔

حاتم خان آقا۔ فرزند! تو ہنوز بچہ۔ این ہا ہمہ حرف مفت است! برائے انسان عقل لازم است۔ برائے یک زبان زیاده تر دانستن عقل بیشتر نمی شود۔ آدم با بد بهر زبانے کہ دارد

فی الجمله فهیم و از رسوم و عادات اہل زمانہ مطلع باشد کار خود ش را پیش ببرد۔

شہباز بیگ۔ یکے از اہل زمانہ ہم مردمان پاریس است بحرف خود شما آن ہا را نیز باید دانست۔

حاتم خان آقا۔ چہ عیب دارد۔ میل داری۔ رسوم آن ہا را ہم یاد بگیر!

شہباز بیگ۔ دریں صورت اگر پاریس زدم۔ رسوم آن ہا چہ طور بگیرم؟

حاتم خان آقا۔ خیلے آسان است۔ چنانچہ من خودم غیر از قرا باغ جائے نرفتہ ام محض دیدنِ موسیٰ ژوردان و شنیدن اختلاط ہائے او ہمہ رسوم آن ہا بلدم۔

شہباز بیگ۔ قبول ندارم عمو! شما چہ طور از رسوم اہل پاریس خبر دارید۔

حاتم خان آقا۔ در یک ساعت من بشما حالی مے کنم۔ بحیم برائے من یقین حاصل شدہ۔ ہر رسمے کہ ما داریم رفتار اہل پاریس برخلاف آن است۔ مثلاً ما دست ماں را حنا می بندیم۔ فرنگی ہا نمی بندید۔ ما سرمان را می تراشیم و آن ہا نمی تراشند۔ ما با کلاہ مے نشینم۔ آن ہا سر برہنہ مے نشینند۔ ما کفش پا مے کنیم ایشان چکمہ۔ ما با دست غذا می خوریم آنان با قاشق۔ این جا آشکارا

پیشکش می گیریم۔ آنجا پنهان مے گیرند۔ ما ها ہمہ چیز ها را باور مے کنیم آن ها ہیچ چیز معتقد نمی شوند۔ زنان ما لباس کوتاہ می پوشند زنانِ آن ها بلند تر مے پوشند۔

موسیٰ ژوردان (ریش خند کنان) خا خا خا! حاتم خان آقا متعجب می کنم مثلِ شما مردِ کُہن سال مطلع از قواعد منطقیہ با این ہمہ عقل و فراست چرا تا این زمان در یکے مشورت خانہ ہا بسلکِ ارکانِ مشورت داخل نشدہ اید۔ اگرچہ با قاعدۂ کہ شما تقریر می کنید ایراد نمی توانیم بگیرم لیکن اگر رخصت می دہید من ہم خواہم چند کلمہ عرض کنم۔

حاتم خان آقا۔ بفرمائید حکیم صاحب! شما ہر چہ بگوید خوش است۔

موسیٰ ژوردان (باوقار) حاتم خان آقا! قصد من این بود۔ کہ شہباز بیگ را پاریس را بردہ اولاً خودم متوجہ تربیت او شدہ زبان و علوم فرنگ بقدرِ مقدور بوے تعلیم کنم۔ ثانیاً او را بدولت خودمان شناسانیدہ در عوض نیکی و زحمت ہائے کہ این جا در حق من کشیدہ اید از دولت بخششے گرفتہ باز بگردانم زیرا کہ من از علما و حکمائے دار العلم تحت حمایت خاصۂ دولت و از مقربان و معتمدانِ اعلیٰ حضرتم۔ اما چون از تقریر شما مشخص شد کہ منکر فوائد سفر اید بنا بر آن بر من لازم مے شود کہ فوائد سفر را موافق

واقع با مثلے حالیؔ شما گنم ۔ اگر مثلاً من بقرا باغ نمے آمدم دوستش را بجیب خود دراز کرده دفترے در آورده باز نموده چند تا علفے که باسلیقه چیده بود نشان می دهد) اگر من بقرا باغ نمی آمدم که می دانست در ییلاق هائے قراباغ این علف ها موجود است؟ پیشتر ازین اطبا و حکمائے ما جناب لینه و تور نفورت و بار ترام چنین گمان کرده اند که این نباتات همیں در کوه هائے الپ و در امریکه و افریقه و کوه هائے شوی سارا یا می باشند ۔ اما حال من بسبب آمدن این جا پدار العلم پاریس خواهم کرد ۔ حکمائے مذکور بالکلیه سهو کرده اند ۔ این نباتات در کوه هائے قراباغ بکثرت موجود است و ماهیت این نباتات را تحقیق و خواصش را بتجربه مشخص کرده در این خصوص بجهت استحضار اطبا تصنیف جدید در عالم مشهور خواهم نمود مثلاً این علف که می بینید بزبان لاطین اسمش (با دست بسوئے علفے اشاره کرده) آقا نترس است ۔ بتجربه من بدرد دل بسیار فائده دارد جناب لینه این را در درجه سیم فرض می کنند و جناب تور نفورت در درجه چهارم فرض می کنند اما من در درجه دویم فرض خواهم کرد و اسم این علف بالاتین "سراستر دم گیپ نیم" است در درد چشم را نهایت منفعت دارد جناب لینه در درجه هفتم فرض می کند و جناب تور نفورت در درجه ششم ۔ اما من در درجه دهم فرض خواهم کرد ۔ اسم این گیاه بلاتینی "کالمینا آفرینکا

ست و علاج دردِ دندان منحصر است باین. جناب لینه در درجهٔ پنجم و جناب تورِ نفورت در درجهٔ سیّم فرض می کُنند. ولے من در درجهٔ هشتم فرض خواهم کرد. اسم این علف بلاطیتی" اقوام براتوم" است تا این زمان در اروپا هرگز مشهور نبود. از نباتات امریکه مے دانند. حالا من خیلے مسرورم که آن را در کوه هاے قراباغ جسته ام که براۓ سرما خورده در نهایت درجه نافع است جناب لینه درجهٔ ششم و جناب تورنفورت در درجهٔ پنجم فرض می کُنند. امّا من درجهٔ چهارم فرض خواهم کرد و ماهیّت و خواص همه نباتاتیکه پیدا کرده ام ازین قرار نوشته بعالم معلوم خواهم نمود. و اسم و رسم من ازین جهت از اسم و رسم غورغ قیلفورد سامی جناب لینه که ارفع و اجل بوده خدمت نمایانم براۓ علوم از خدمت مجمع علماۓ زمانیه که در تجسّس و پیدا کردنِ سیب زمینی درنا خوشی قاز توفل بوطن خود ایشان نمودند اعلیٰ و افضل خواهد شُد۔

حاتم خان آقا۔ حکیم صاحب واللہ! هیچ نه فهمیدم چه گفتی قیلفورد کیست؟ لینه کُدام است؟ تور نفورت چه کسے است؟ چرا آن ها زحمت کشیده بعلف درجه قرار داده اند؟ زربانی چیست؟ قاز توفل که بود؟ چرا مریض شُده و چه بزرگ شخصے بوده است که وطن باین مرتبه اعتدالِ مزاج و طول عمر او را

طالب است (اہل مجلس یکے سکوت کردہ موسیٰ ژوردان خندیدہ) حکیم صاحب گویا شہباز را ہم می خواہید ببرید وازین علمہا باد بیاموزید۔

موسیٰ ژوردان۔ حاتم خان آقا! بہ بخشید! راست می فرمائید۔ الحال فہمیدم کہ برائے شما چہ قسم مثل باید آورد مثلاً یک ماہ پیش ازیں از جائے دور دست قراباغ آدم خوش بختے کہ اسمش را فراموش کردہ ام۔ زیر پایش اسپ کہیلانی آمدہ مہمان شد اگر بقراباغ نمی آمد این قدر دولت را از کجا بدست می آورد؟

حاتم خان آقا۔ حکیم صاحب! بہ بین این حرف چہ قدر آشکار است! راست می فرمائید۔ اگر او بقراباغ نمی آمد ہرگز بآن دولت نمی رسید۔

شہباز بیگ۔ عمو جان! قربان سرت! ہیچ کہ ہر دو بقاعدہ سفر اقرار آوردید۔ اگر خوش بختی مرا می خواہید مرخصم بفرمائید با موسیٰ ژوردان بردم ہرگز ہیچ فرصتے بدست نمی افتد؟

حاتم خان آقا۔ (قدرے فکر کردہ) شہباز تا کے می تواند پاریس برود و بر گردد حکیم صاحب؟

موسیٰ ژوردان۔ رفتن و برگشتنش یک سال زیادہ تر

نمی کند۔ چون فائدہ از رفتن او در منظور است عمدہ آموختن زبان فرنگ است اگر کمتر از یک سال بماند بالکلیّہ دست نمے دهد۔

حاتم خان۔ (روبزنش کردہ) ضعیفہ! دیگر چہ بکنیم؟ بگذار برود! کلاهت را بگردانی سال می آید۔ می گذرد جوان است دلش می خواهد برود پاریس را ببیند۔ حکیم صاحب مرد خوبے است۔ در حضور او کسب معرفت مے کند۔ نیک و بد را می بیند۔ از دولت بخشش مے گیرد۔ هر سال در قرار باغ حاضر می شود ماهم مشغول تدارک عروسی او می شویم۔ وقتے کہ آمد انجام می دهیم۔

شهربانو خانم۔ داد و فریاد کنان از جا برخاستہ۔ مرد! خیالت از کجا ست؟ اچہ می گوئی؟ نہ پاریس رفتن او را می خواهم نہ کسب معرفت کردنش را و نہ از دولت فرنگ بخشش گرفتنش را این همہ بهانہ است۔ شهباز می خواهد۔ پاریس برود۔ با دختران و عروسانے کہ در انجمن ها میانِ مردم رو باز می گردند۔ خوش گذرانی بکند۔ بگو باید بخندد۔ والسّلام۔

حاتم خان آقا۔ (تنگ آمدہ) ضعیفہ! برائے خدا داد مکن بس است۔ دیگر چہ بکنم؟ بتوانی نگذار، برود! اگر مادر را بقفس مے کرد۔ واگر مرغے کہ در آسمان

می پرد، می توان از پریدن بازداشت. شهباز را هم بازور می
شود نگاه داشت. رخصت نده، هم می جهد. گمرده اسب خود را آن
طرف ارس می رساند. بعد از آن کجا پیدایش کنم. مگر او را
نمی شناسی که چه قدر لجوج است؟

شهربانو خانم. (دیگر بلند تر داد کرده) من از وهم لجوج
ترم. نمی گذارم! اگر شهباز را گذاشتم با رئیس برود، این لچک لچک
چینگی ها باشد (دستش را دراز می کند، بسوی چارقدش)!

شهباز بیگ. (بخاطر جمعی خنده کنان) الله اکبر زنها عموم هم
نمی دانم یکدام قرا دلها مرا دوستاق خواهد کرد.

شهربانو خانم. (فریاد کنان) خواهی دید می توانم بکنم
یا نه. اگر من نتوانستم بکنم، تو از عهده می توانی. بکن!

حاتم خان آقا. کار زن ها خطا است.

(موسی ژوردان تعجب می کند، شهباز بیگ متغیر شده
ساکت می ماند.)

پرده می اُفتد

مجلسِ سیّم

باز همان جا واقع می شود - شهربانو خانم توے خانه نشسته شرف النساء خانم هم در گوشهٔ پشتم شانه می کند درین حال در باز شده خان پری دایهٔ شرف النسا خانم اندرون می آید)

خان پری - سلام علیک -

شهربانو خانم - علیک سلام - خان پری ! فهمیدی چه شد -

(شرف النسا خانم گوش می دهد) هیچ شد که شهباز می رود پاریس، حال ترا برای آن خواستم که اگر چارهٔ داری بکنی - خودت می دانی خانم خان آقا مرد دهن باز است اوّل خوب حرف زد - امّا آخر سست شُد از دشمنانِ بے پاتے موسے ترودان شهباز فریب خورده امّا من یا باید بمیرم یا نگذارم شهباز پاریس برود - تا نتی

اشک چشم شرف النساء را نمی توانم به بینم۔ ہرگز خدا راضی می شود شہباز برود بارسیں، پے خوش گذرانی۔ بچہ شانزدہ سالہ گل رخسارہ ام۔ آہ بکشد۔ از دیدہ خون بریزد۔ ہمچو ابریشم زرد شود و مثل نخ باریک برسد۔

خان پری! چارہ آنست آن وقت بشما گفتم۔ چہ لازم است۔ از حاتم خان آقا یا از دیگرے منت بکشی؟ بغرست در ہمسائگی از دہ آنچہ بدیع درویش مشعلی شاہ را کہ قزلباش آمدہ است بیاورند۔ ہر طورے کہ دل خواہ خودتست این کار را صورت بدہد من در جادوے او یک قدرتے دیدہ ام کہ اگر بخواہد در یک ساعت مرا از بیرہ شوہرم جدا می سازد۔

شہربانو خانم۔ خان پری من ہم قوت جادوے او را شنیدہ ام اما چون کار کار مشکلے است باز تشکیک دارم ہیچ از آن کارہاتے کہ کردہ است میدانی۔ بگوئی؟ بہ بینم درست و دل گرم می شود۔

خان پری۔ خانم! سلمیٰ ناز زن کریم۔ کدخدائے آنچہ بدیعی را او طلاق گرفتہ۔ بدیگرے نداتے؟ دختر مرد کہ صفدر علی مغانی را او بشوہرش نہ رسانید؟ پدرش را کہ بدادن دختر راضی نمی شد۔ بجادو نکشت؟ شوہر شاہ صنم دختر کربلائی قنبر جواد اجہ را برائے این کہ زن دیگر نبرد اتیک سالہ راہ نگردانید

هیچ چی از دست او رهائی ندارد۔

شهربانو خانم۔ نور دیدم خان پری! پس زود تر پسرت علی مردان را۔ الآن بفرست مستعلی شاه را از آنچه بدیع بر دارد۔ بیاورد بگوید خانم می خواهد۔ هرچه بخواهد۔ وعده کند خلاصه سر شب دقت چراغ روشن کردن۔ باید مستعلی شاه خانهٔ ما حاضر شود۔

خان پری۔ چشم خانم! الآن می فرستم۔ امّا باید مستعلی شاه از حاتم خان آقا و شهباز بیگ پنهانی این جا بیاید۔ خدا نکرده اگر شهباز او را در این جا ببیند هم او را می کشد و هم مرا زنده نمی گذارد۔

شهربانو خانم۔ البته من همین حالا میروم هر دو را روانه می کنم بسر کشتی و ایلچی می سپارم۔ پس از آمدن در اطاق شرف نسا بخواهند که امشب این جا آب گرم کرده سر شرف نساء را خواهم شست تو برخیز برو پسرت را روانه کن پے درویش (هر دو می روند بعد)۔

شرف نساء خانم۔ تنها ایستاده آخ! شکر خدایا! دلم یک خورد آرام گرفت، خراب شود۔ ولایتے که جادو و جادوگر در آن جا نباشد اگر درویشے که دایه ام گفت نمی شد بیشک۔ موسیٰ ژوردان شهباز را می برد روزگارم را سیاه می کرد۔

(درین حال در باز می شود شهباز بیگ می آید تو)

شهباز بیگ۔ شرف نساء جان! دردت بجانم! دانستی زنِ عموم

امروز چه کرد! پیش رُوتے موسیٰ ژوره دان بسرعوم داد زده مرا ہم تهدید می کرد۔

شرف النساء خانم ـ شهباز از کار ہائے خودت، ہیچ خبرنداری داد زدن زن عموت بنظرت غریب می آید۔

شہباز بیگ ـ شرف نساء جان! دردت بجانم! من خودم چه کرده ام۔

شرف نساء خانم ـ دزود رفته دست دراز کرده از پشت کارگاہش چند پارچه کاغذنیم صفحه درآورده باز می کند، شہباز این شکل ہا را پس برائے من که آورد؟ تو بیاوردی؟ نگفتی صورت دختران و عروسان پاریس است؟ ہمین در پاریس چه قدر دختران خوش گل ہست ۔ این ہا در مجالس وغیره ہم رو باز با پسران یک جا نشست و برخاست می کنند۔ ہنوز من از خجالتم این شکل ہا را بزن عموت نشان نه داده ام۔

شہباز بیگ ـ شرف نسا! چه امثل بچه حرف می زنی؟ این شکل ہا لائے کتاب موسیٰ ژوره دان بود۔ وقتے کتاب ہاش را گشوده نگاه می کرد۔ چشمش باین ہا اُفتاد ـ درآورد داد بمن گفت ببر بنا مزدت نشان بده! بگو! دختران و عروسانِ پاریس امسال این قسم لباس می پوشند سال گذشته طور دیگر لباس داشتند سال آئنده نوع دیگه لباس خواہند پوشید۔ در پاریس ہر سال رسم

پوشیدن عوض می خورد - من ہم آوردم دادمت - ازین چہ در آمد ؟

شرف نسار خانم ہمان در آمد کہ بعشق این دختر ہا ہوا برداشتہ پرواز می کنی - می خواہی - پاریس بروی -

شہباز بیگ - شرف نسار این چہ حرفے است میرزتی - دختران پاریس قربان یک موئے تو باشد من کہ مثل تو یار زیبا دارم حوریانِ بہشت بچشم نمی آید - یک روز بے تو نمانم -

شرف نسار خانم - بس است ترا بخدا این بازی ہا را این جادرینا پسرے کہ بگوید یک روز بے تو نمانم ازین جا پاریس نمی رود تو مرا ہیچ نمی خواہی -

شہباز بیگ - شرف نسار راستی از من بدگمان شدہ ؟ تیرے بدلم می زوی بہتر ازین حرف بود کہ بر ویم زوی آخر بپرس ہمین بچہ سبب پاریس می روم -

شرف نسار خانم - چہ کار دارم بپرسم ؟ سببش را خودم بہتر می دانم - سببش ہمین ہا است ! و دیگر زبان غرسیچہ کنان کاغذ ہائے مشکل را سخت چنگال کردہ می ریزد ؟

شہباز بیگ - بخدا کہ سببش آن ہا نیست ؟ نمی دانی کہ ہمسران من ہمہ نوکرے و نی صاحب معرفت شدہ حرمت و عزت یافتہ خوش بخت گشتہ اند این ماندہ ام درمیان این ہمہ زار بے نام و نشان -

شرف نسار خانم - اوّلاً این را کہ گفتی دروغ است کہ از ما با

بمعرفت و خدمت خوش بخت شده است- این خوش بخت ها را که دیده
همه بجاه ها ئے دیگر به بخت رسیده اند تشا نیا اگر خدمت هم می خواهی
بکنی برو در تفلیس بکن- هر گاه خواستی شهر ها ئے دیگر هم بروی
جائے بروکه دسترس باشد خبرتان برسد! بپاریس الا ماهانه کسے
میرود- نه کسے می آید-

شهباز بیگ- راست می گوئی- اما در هر کار آدم باید واسطه
داشته باشد- در تفلیس یا شهر ها ئے دیگر کسے مرا نمی شناسد که واسطه
من شده بسر خدمتے بگذارد- تا باعث خدمت من بشود- اما این فرنگی
مردے خوبے است و مرا بسیار دوست می دارد و خانواده ما را می
شناسد- از پاریس بُردن و آموختن زبان فرنگ م بدولت شناسیدن
این مرد مشهور می شوم بس از برگشتن در همه جا جائے دارم-

شرف النسا خانم- این حرف ها همگی حیله و برائے فریفتن من
بهانه است چه حرفے است که مثل تو جوانِ با کمال در تفلیس خدمتے
پیدا نمی کند-

شهباز بیگ- پس از مراجعت از پاریس باز به تفلیس رفته نوکری خواهم کرد
شرف النسا خانم- دکان هائے شکل بلا یا تے می زنند در پاریس مثل تو
جوان از دست این بومها می تواند جانے سلامت در ببرد تا بعد از برگشتن مثل
آدم رفتار نماید؟ هرگز نمی توانی پاریس بروی- هر وقت رفتی آن
وقت بخود بنازد درین حال حاتم خان آقا با نگ بلند شهباز بیگ را از

از بیرون صدا می کند او هم زود بیرون می رود)

پرده می افتد

مجلس چهارم

واقع می شود در اطاق خانم خان آقا۔ یک طرف شهر بانو خانم طرف دیگر شرف النساء خانم۔ در گوشہ خان پری دایہ اش نشستہ اند دو ساعت از شب گذشتہ است شہر بانو خانم سرش را بالا کردہ بخان پری نمودہ دل تنگ می پرسد

شہر بانو خانم۔ خان پری! چہ طور شد۔ درویش نہ آمد۔

خان پری۔ خانم! شتاب مکن! الآن می آید۔

دریک دفعہ در باز شدہ مستعلی شاہ جادو گر عبوس کردہ داخل می شود،

مستعلی شاہ. السلام علیکم!

شہر بانو خانم۔ (سر بالا کردہ) و علیکم السلام بابا درویش خوش آمدی بیا بنشین۔

مستعلی شاہ۔ دلشستہ خانم! نسبت من چہ خدمتے داشتید بفرمایید تا بجان و دل باتجامش بکوشم۔

شہر بانو خانم۔ بابا درویش! برائے کارے جزوی ترا زحمت دادہ ام۔ مطلب این است کہ شہبازہ بابا لمزہ گمراہ

شده - یک جهان فرنگی داریم خیال کرده است باتفاق او بشهر پاریس برود - بچه گل رخسار مرا دکه نشسته نامرد اوست و پس از بیست روز بنا ی عروسی داشتیم ، گریان و نالان بگذارد من و خانم خانان آغا هر چه گفتیم و التماس نمودیم گوش نداد - بایست کاری بکنی - شهباز نتواند پاریس برود و موسیٔ ژوردان از او دست کشیده برود -

مستعلی شاه - خانم این کار جزو می آسانی نیست بلکه بسیار بزرگ و مشکل است - می بایست در این کار اثر جادو تی من به موسیٔ ژوردان یا شهر پاریس بتر کند -

شهربانو خانم - بابا درویش اچه طور اثر جادو سر موسیٔ ژوردان یا پاریس باید بتر کند -

مستعلی شاه - خانم یا مثلاً اگر به شهباز بیگ دست بزنم لازم است جنی بیدن او مسلّط کنم - خیال این سفر را از سر او بدر آورد اما ممکن است از این کار بتر سد رخنه بعقلش برسد مریض یا معیوب بشود - چونکه بسیار بچه و جوان است -

شهربانو خانم - وا برای خدا بابا درویش هیچ نگو! این ها همه برای آنست که شهباز یک روز از پیش چشمان کنار نباشد - چه می شود راضی باشیم بر این که جن بر او مسلّط گردد؟

مستعلی شاه - در این صورت بایست بدیوها و عفریت ها حکم کنم پاریس را خراب و زیر و رو کنند تا شهباز بیگ از نیت رفتن آن جا بیفتد یا بستارهٔ مریخ امر کنم گردن موسیٔ ژوردان بزند دیگر کسی شهباز را نبرد - این امر غیر از این چاره ندارد -

شهربانو خانم - این چه طور ممکن است بابا درویش! ہیچ کارے راہم مے توان کرد -

اسمعیل شاه - بہ خانم! این کار من است - جائے شبہ نیست مگر نشنیدہ چند تا شیاطین را امر کردہ ام ہمیشہ در قلعہ غنیشہ میان ملاہائے شیخی واصولی فتنہ و فساد انداختہ ہرگز آن ہا را آرام نگذارند برائے این کہ بالائے منبر رفتہ آشکارا ببروم وعظ کردہ بودند - بجادوگر وساحر باور نکنید! آیا من نیستم کہ کیل جان نام عفریت را کہ در شیطنت و مضرت فرید عصر است ببدن آقا ولی پسر علی قلی منتقل کردہ بجا[...]وم سالیان مسلط نمودہ ام از ترس او شب و روز در خانہ خود سا[...] توانند راحت بخوابند - ہنوز ہم ببردان سالیان کم قصاص کردہ ام زیرا کہ آن ہا پارسال مرا بیالیان راہ ندادہ دواندند کہ این جاتے دار المومنین است - تو درویش و جادوگری این جا پا مگذار؟ کدام کار ہا مِ بگویم؟ این ہا علامت علم ہا نیست کہ درین زمان نزدیک کردہ بودم یازدہ سال پیش ازین کنار ارس آمدہ بودم می خواستم از پیش محالات نخجوان و شرور گذشتہ بامردان بروم مردمان ہر دو محال مانع شدند کہ تذکرہ نداری نمی گذاریم باین خاک گذر کنی آدم ناشناس و بے تذکرہ را راہ دادن و باین طرف گذرانیدن موافق قانون قدغن است با وجودیکہ منقلب ہا خودشان شب و روز آدم ہاتے را کہ برائے آوردن

مال فرنگ که قدغن است بخاک روس نیارند. نمایندگی کرده باین طرف و آن طرف می گذرانیدند. هرچه متوسل شدم گوش بحرف من ندادند پایین و بالا هرچه گردیدم نشد. یک دفعه تند شده با جنه و عفریت ها حکم کردم خان هاے همه محالات نخجوان و شرور را کنده با خاک یکسان نمودند. از ضرب آن یک طرف کوه آغری نیز کنده وریخته ده آکوری را فرو برد. بے چاره ارمین هاے آن جا هم بسبب همسایگان بد نابوده شدند. خلاصه بکوه آغری بگویم از جا کنده شو؟ کنده نمی شود! بازش بگویم. جاری مشو. جاری مے تواند بشود؟

شهربانو خانم. (از تعجب دست طلب برده) خدایا رحم کن.

مستعلی شاه. خیلے خوب خانم! من همیں حالا درین جا پیش چشم شما هیکل پاریس را برپا کرده بهم میزنم و بدیوان عفریت ها حکم می کنم همین دقیقه پاریس بگویند و تا ده روز خرش را بهلاے موسی ژوردان گذارده با درین ساعت گردنش را زده بستاره مریخ حکم خواهم کرد. آن هم بهمان طور تا ده روز دیگر موسی ژوردان را بلا نال بزند شهباز از چنگال خلاص فنود. حالا بفرمایید به بینم جناب شما خراب شدن پاریس را می خواهید یا گردن زدن موسی ژوردان را؟

خان پری. (دست هایش را در آورده بهم می زند) هر دو عملیات درویش بفرنگی ها رحم خواهیم کرد.

شهربانو خانم. ولے از بسکه! مگر دلت از سنگ است؟ بیچاره پاریسی ها بما چه کرده اند. که خانه و عمارت شان را بسر شان بریزیم

باعث قتل ہزار ہزار نفس بشویم؟ ما را باین قیل وقال نینداختہ است الّا آن خس وخاشاک برچین در و بستعلی شاہ کردہ) بابا درویش! ہرچہ می دانی بخود او بکن! درین جا گردن خروس را بزنند! البتارہ مریخ حکم بکن آن ہم پس از گذشتن از ارس گردن موسیٰ ژوردان را بزند۔ شہباز تنہا بماند از ارس بگذارد برگردد بیاید این طرف! مردن یک نفر تقصیر دار بہتر از کشتہ شدن ہزار نفر مردم بے گناہ است۔

شرف نسا خانم ۔ ننہ جان! ہیچ مگو! موسیٰ ژوردان بیچارہ است آدم خوبیست۔ این ہر روز گل ہائے غریبہ ہا و شگوفہ ہا دوست بستہ بتوسط شہبانہ بیگ ہر اتے من می فرستاد کہ ہر بنام زدت بدہ بہ بیند چند سال است۔ این بیلاق ہا را می گردد۔ ہرگز این گل و شگوفہ ہا را دیدہ است؟ یک آئینہ بمن بخشیدہ است۔ صورت گل ہائے ینگی دنیا کہ در باغ عجائبات پاریس می روید در پشت آن کشیدہ شدہ۔ مرا مثل دختر خود می خواست من خودم را کشتن آن دہم نمی گذارم گردن موسیٰ ژوردان را بزنند پاریس خراب بشود بیا چہ؟ اگر در آن جا دختر و عروسان رو باز نمی گردیدند شہباز ہرگز آن جا نمی رفت پاریس خراب گردد و دختر و عروسش ہم بمیرند۔

شہربانو خانم ۔ واللہ نمی دانم بکدام رضا بشوم! اما دیگر چہ بکنیم؟

شرف النسا ۔ ہم راست می گوید موسیٰ ژوردان فقیر است آدم خوب است تقصیرش ہمین است کہ شہباز را از راہ در بردہ پاریس

رفتن را بسرش انداخته است ـ معلوم می شود ـ مردمان پاریس بد بوده اند لہ قضا این درویش را بمار سانیده تا بجائے اوآن که بیده خراب کنیم ـ (روبمستعلی شاه کرده) بابا درویش! بدیوها وعفریت ها ـ فرمان بده پاریس را زیر و رو کنند ـ

مستعلی شاه (روبخان پری کرده) خان پری خاله! برو بیرون بغلام علی شاگردِ من بگو که خورجین مرا زود از گردِ اسپ گرفته بردارد بیارد ـ (خان پری زود برخاسته برون می رود امی پرسد)

خانم خان آقا ـ شهباز بیگ حالا کجاست ـ

شهربانو خانم :ـ از ایلچی برگشته درآن یکے اطاق خوابیده اند ـ

مستعلی شاه ـ خانم! باید آن ها و سائرین از ین سِر نه حالا نه من بعد خبر نشنوند ہا! الّا جادو ہرگز اثر نمی بخشند ـ

شہربانو خانم ـ ازین جہت خاطرش جمع باش بابا درویش!

(درین حال در باز شده غلام علی خورجین در دستش با خان پری داخل می شود)

غلام علی ـ السلام علیکم!

مستعلی شاه ـ علیکم السلام! خورجین را زمین گزارده بند سرش ـ را باز کن ـ ازمیانش تختۂ پاره ہاتے که اشکال در روشش کشیده شده در آر ـ

غلام علی ـ (بیک زبانے که این زن ها نفهمند بزبان رمز درویشی می خواهی چه می کنی ؟

مستعلی شاه - می خواهم هیکل شهر پاریس را برپا کرده حکم کنم دیوها در طرفة العین زیر و رویش کنند - چنانکه من الآن در پیش روی این خاتون زیر و رو خواهم کرد

غلام علی (خنده کنان) واسطه چه؟

مستعلی شاه - واسطه صد دانه باجاقلوی تازه سکه که حال از این خاتون برای همین مطلب خواهم گرفت -

غلام علی (خنده کنان) خوب! این خاتون با پایه تخت فرنگ واهل آن جا چه عداوت دارد؟

مستعلی شاه - این حکایت خیلی دراز است - تقریرش گنجایش این مقام نیست - تخته پاره ها را از خورجین بیرون بیار؟

غلام علی - الآن! اما هرگز عقلم باور نمی کند - این امر مشکل صورت پذیرد نمی دانم که شوخی می کنی یا چه می گوئی - در طرفة العین پاریس خراب شود - یعنی چه؟

مستعلی شاه (خندان کنان) چه یعنی چه؟ مردکه حالا این خاتون معزز صد تا باجاقلوی تازه سکه برای این مطلب بمن خواهد داد ده روز هم مهلت است که جادوی من اثر خود را ببخشد و کسی هم به این سر واقف نیست و نخواهد شد بعد از گرفتن باجاقلوها دست و پایم را که نه بسته اند تا ده روز نمی توانم خود را بآن طرف بیندازم؟ مرا در آن جا که پیدا خواهد کرد؟ بعد از این هرچه بادا باد - اگر تا ده روز پاریس خراب شد باجاقلوهای قیل و قال از هنگم رایج خواهد گذشت - تو چه می دانی؟ بلکه تا آن مدت بسا خمه از سانحات پاریس خراب شود -

مگر این نوع حادثات عجیبه در عالم کم وقوع یافته است۔

غلام علی۔ (تخته پاره ها از خورجین بیرون آورده خنده کنان) این فقره اخیره را هرگز عقلم قبول نه کند۔ خیال خام است۔

مستعلی شاه (خنده کنان) پس فقرهٔ سابقه را عقلت می کند آن هم خیال خام نیست۔

غلام علی (خنده کنان) آرے در آن چه شک است۔

مستعلی شاه۔ خوب! دیگر جواسم ها بسوال هائے بیفائده مشغول مکن! برو پیش اسب ها منتظر باش! من هم بعد از یک ساعت عمل خود را تمام کرده می رسم سوار می شویم بر می گردیم (غلام علی می رود) خان پری خاله پاشو! در را مستحکم به بند آدمی کسے نیاید (خان پری پا می شود در را می بندد می آید می نشیند۔

مستعلی شاه (خود بخود بزبان خویش شان) این طائفه زنان بیچاره وساحه لوح می شوند۔ بدون تصور وتامل باور می کنند که من در قرا باغ نشسته پاریس را در طرفة العین زیر و رو می توانم کرد ویا مریخ من دکان طرف ارس گردن موسی ژوردان از وقت رفتن می تواند بزند۔

شهربانو خانم۔ بابا درویش! باکه حرف می زنی چه می گوئی۔

مستعلی شاه۔ خانم منتر می خوانم کار ما است بیاید دیو ها عفریت ها خبردار شوند۔ در چه فکر هستم دیس از آن پلاس را بلند کرده اولا دائره می کشد می گوید این دائره پاریس! بعد تخته پاره ها هم چسپانیده دور دائره از ریزه تا بزرگ کوچک

بشکل اطاق وحجره درمیان دائره خانه درست کرده می گوید این هم شکل عمارت وخانه های پاریس! (بعد رو بشهر بانو خانم کرده) می فرمایند هم پاریس را کن فیکون وزیر و رو نمایند؟

شهر بانو خانم - بلے دیگر چه کنیم؟ خدا باعث را بلا بدهد تر وخشک باهم سوزند - بیچاره پاریسی ها کارے بما نکرده بودند و بالش بگردن دختران وعروسان آن جا باشد که در مجالس همیشه با پسران ومردان در یک جا ورو باز نشسته بصحبت واختلاط مشغول گشته مردم را گمراه نموده افساد در برند، مشغولی کار خود باش بابا درویش؟

مستعلی شاه - خانم دست مزد وانعام دیوها را کرم کنید؟

شهر بانو خانم - بابا درویش! برائے دیوها انعام چه لازم است؟

مستعلی شاه - واه خانم! مگر دیوهائے من بے جیره ومواجب است که مفت خدمت بکنند؟ مگر من وزیر بنده علی بیگم که هیچ مزد بآن ها ندهم جز فحش وبترسانم؟ خانم! گمان نکنید که من دیوهایم را بحرف خشک وخالی نگاه می دارم! بلکه برائے هر کار آن ها باید ضیافت کنم ریش خند نمایم بازی بدهم تازدن وکشتن شهاب ثاقب. آن ها را -

شهر بانو خانم - چه طور تا زدن وکشتن شهاب ثاقب - بابا درویش؟ مگر بعد شهاب ثاقب آن ها را زده خواهد کشت؟

مستعلی شاه - (خندان کنان) عجب فکر کرده آید - پس دیوها وعفریت ها ناحق بهلاکت این قدر مردمان بے گناه باعث شوند وشهر باین قشنگی را

بے جہت خراب می کنند۔ در جزائے چنین گناہِ عظیم غضبِ خدا بآن ہا نمی رسد۔

شہر بانو خانم۔ خوب! بابا درویش؟ چونکہ چنین است چرا از شان نمی ترسند و چنیں کارہا پا گذارند۔

مستعلی شاہ۔ اولاً برائے بُردن فرمانِ من است ثانیاً احمقند طبیعت ایشان تقاضہ می کُند اگرہم چونکنند آسودہ نمی شوند اگر شیاطین نبود۔ در دُنیا ہرگز عمل بد نمی شد و بنی آدم اصلاً ہیچ کس بکارہائے بد دوچار نمی گرد د۔

شہر بانو خانم۔ راست می گوئی بابا درویش! این چہ قدر باید بدیوہا انعام داد۔

مستعلی شاہ۔ یاد نمی خواہیم ہرچہ خود تان وعدہ کردہ آید صد تا یاجا قلو خانم!

شہر بانو خانم۔ بابا درویش زیادہ نیست!

مستعلی شاہ۔ خوب! شہرے بہزار تومان می ارزد۔ می دہید۔ خراب کنند۔ صد یا جاقلو بدہید زیاد است!

شہر بانو خانم۔ (رو بدخترش کردہ) شرف نساء! بجم! صندوقچہ پول را این جا بیار۔

(شرف نساء خانم زود برخاستہ از بار صندوقچہ پول را گرفتہ پیش می آرد)

(شہر بانو خانم در صندوقچہ را باز می کند صد تا یاجاقلوئے تازہ سکہ در آوردہ می گوید)

شہر بانو خانم۔ شرف جان برائے خرچ عروسیت دیگر پول نماند۔

شرف نساء خانم۔ باشد ننہ جان! تا زیک دو لبست تا تو غلو می فروشیم

پول سرجاش می آید۔

شهربانو خانم۔ راست می گوئی بچم! مال فدائے جان است گوش و دماغ سیر بلائے سراست درویش رابر می گرداند) بگیر بابادرویش طلاها را می دهد بمستعلی شاه۔ درویش می گیرد بگذارد بغلش زود دستینش را بالا کرده کتابے از خورجین درآورده بازنموده ورق می زند بعضے صفحه ہائے نقشه دارش را نگاه کرده سرش بالا می کند)

مستعلی شاه۔ بلے! عمل تمام است۔ شهرپاریس زیر برج عقرب اتفاق افتاده۔ از تاثیر این برج بوده است که هرگز بلاازین شهر کم نمی شود۔ (بعد برخاسته چوب درشتی ده دست گرفته روبشهربانو خانم و دختر کس کرده) نترسید خانم ها دل تان قایم بدارید (بعد یک چشمش را گرداند، خود را مهیب ساخته این منتر را می خواند) دغدغ یافتندی نب الکری کرندی نب الکموها بیندی یندی یندی۔

دور چپ وراست خود دمیده دیوها و عفریت ها را باهم وصدائے مهیب خوانده فرمان می دهد) یابلیغا یابلیغا! برکنید پاریس را از جائے دبزنید الآن بزمین چنانکه من این هیکل را زده زیرورو می کنم۔ یاز یک قدم عقب می رود چوبے که در دست داشت بلند کرده رو بدائره نهاده اشکال اطاق و خان هائے کوچکی که از تخته پاره ها ساخته بود می زند از هم می پاشد بعد لحظه ایستاده روبشهربانو خانم می کند) خانم! چشم شما روشن! پاریس خراب شد۔ از من راضی شدید یانه؟

شهر بانو خانم۔ بلے بابا درویش! خیلے راضیم! امّا باید خبر خرابی پاریس زود بموسیو ژوردان برسد تا گرفتار خود شده از شهباز دست بکشد۔ امّا نمی دانم از پاریس از تا با این جا این خبر را باین زودی کہ خواہد آورد؟
مستعلی شاہ (قہقہہ کنان) خا خا خا! خانم آدمی کہ بیک چشم بہم زدن از این جا پاریس را بہ باد دہد دریک دقیقہ و دریک ساعت و یا دریک روزے تا دہ روز خبر آن را نمی تواند باین جا برساند؟ چہ خیال می کنید؟
شہر بانو خانم۔ راست می گوئی بابا درویش! امّا چہ عجب می شد کہ این خبر درین حال بموسیٰ ژوردان برسد از سر بارد می شود!
درین اثنا یک دفعہ درِ خانہ را سخت می کوبند چنانچہ می خواہد در بشکند۔ صدائے موسیٰ ژوردان درحالت اضطراب پشت در معلوم می شود درویش مستعلی شاہ جلد تختہ پارہ ہا بر چیدہ بخور چین می ریزد میانداز دو شش می رود پشت پردہ کہ در پیش بار آویزان است پنہان می شود۔ موسیٰ ژوردان تراق تراق در را می زند کم میماند در بشکند۔ حاتم خان آقا و شہباز بیگ را صدا می کند در را باز کنید! شہر بانو خانم سراسیمہ از جا برخاستہ ترسان ترسان می رود دم در۔ دخترش شرف نساء خانم سخت می لرزد۔ خان پری (دیوانش بزانو می زند) ولتے نمم! والتے بابام واے (شہر بانو خانم در را باز می کند)

موسیٰ ژوردان (تنگ نفس) کو حاتم خان آقا؟ کو شهباز بیگ

شهربانو خانم۔ (ترسان ترسان) هر دو اطاق شرف لنساء هستند صبح بسر کشتی ایلچی رفته بودند بسیار خسته شده آنجا افتاده خوابیده اند۔

موسیٰ ژوردان (بآهنگ بلند تنگ نفس) خانم باید همین حالا بیدار کنید من می روم نمی توانم بایستم! حیف بتو پاریس! حیف بتو تولیر حیف بتو پایهٔ تخت قشنگ سلطنت خوب فرانسه۔ بدبخت منقلبه پاریس موندیو، موندیو۔

شهربانو خانم۔ حکیم صاحب! چه چیز است؟ چه شده است؟

موسیٰ ژوردان۔ فرانسه بهم خورده۔ تولیر سرنگون گشته۔ پاریس خراب شده دوماز پاریس دوماتولیر

شهربانو خانم۔ خدایا شکر خدایا رحم کن۔

موسیٰ ژوردان۔ شهر قشنگ سلطنت پاکیزه در طرفة العین چنان ویران شده که گویا نبوده است عقل درک نکند که این چه کار نیست و چه سحر نیست؟ سافره! موندیو، موندیو سافره

شهربانو خانم۔ چه سحر حکیم صاحب؟ مگر پاریس بسحر خراب شده؟ چه می گوئید۔

موسیٰ ژوردان (مهولناک بآهنگ بلند) البته سحر است؟ کار سے شده است که آدم مات مانده است۔ در یک طرفة العین غفلتاً پاریس خراب شده۔

(ازین حرف ها شرف نساء خانم دیگر بیشتر بلرزه افتاده چشمش بطرف پرده که درویش پنهان است)

خان پری (خس خس کنان)، بابام ولائے ننم! وائے۔

(درین حال از قیل و قال حاتم خان آقا و شهباز بیگ از اطاقی که خوابیده بودند بیدار شده دست و پا چر یکتائے بطرف صدائے موسیٰ ژوردان می دوند)

موسیٰ ژوردان (تا آن ها را دید) آخ! آمدید؟ خانم خان آقا شهباز بیگ شما را بخدا ارد و برائے من اسپ حاضر بکنید۔ باید همین حالا بروم ورنگ نمی توانم کرد خود تان هم سوار شوید؟ مرا انداره سی

بگذارنید بگریزید۔

حاتم خان آقا (بحیرت) حکیم صاحب! چه حادثه روی داده باین تعجیل رفتن شما چه باعث شده است

موسیٰ ژوردان (ببانگ بلند) پاریس خراب شده تولیر ریخته، سلطنت فرانسه بهم خورده۔ دولت تغییر یافته حالا از قونسل انگلیس که تبریز نشسته دیوان بیگی شما برای من کاغذ فرستاده بعد از اطلاع این خبر می نویسد۔ چاپار بصحابت کاغذ های واجبی الآن به لندن میرود در کنار ارس منتظر من است تا دوازده ساعت دیگر من باید خود را باو رسانم۔ اگر تاخیر کنم چاپار میرود من دیگر تنها بزودی نمی توانم خود را بدولت برسانم۔ لوی فلیپ بانگلیس گریخته موندیو، موندیو!

حاتم خان آقا۔ (بحیرت) حکیم صاحب! که خراب کرده؟ که بهم زده است؟

موسیٰ ژوردان (باضطراب) شیاطین! جنه، دیوها! عفریتها! بدعملها! کدام یکی را بگویم؟

اما حاتم خان آقا اسب بیارید، وقت تاخیر نیست دود مان پاریس! مولیر! موندیو، سافره

(حاتم خان آقا ازین سخنان اندکی تحیر میماند اما شرف نسا خانم بسیار بسیار بلرزه می افتد شهباز بیگ حالت او را دریافت کرده۔ تعجب نموده روی بسوی او گزارده نزدیک تر رفته آهسته آهسته خندان می پرسید)

شهباز بیگ۔ تو چرا می لرزی، ای مایهٔ فساد؟ یقین پاریس را که گفته تو خراب کرده اند که من هرگز نتوانم بروم آنجا۔

شرف نسا خانم۔ (لرزان لرزان بصدای آهسته چشمش بطرف پرده که درویش پنهان است۔ والله سبحان داریم! من از هیچ چیز خبر ندارم من هیچ تقصیر ندارم۔

شهباز بیگ (بخنده) نگاه کن! ببین چه طور قسم می خورد بچه، شیرین زبانی، خودش را کنار می کشد۔ خوب چرا میلرزی؟ دیگر اگر مثل تو اجازه بدهد و پاریس را خراب کنند در آن گناهی نیست (درین حرف)

شهربانو خانم (رو بموسیٰ ژوردان کرده) حکیم صاحب! شهباز را که هم مے برید؟
موسیٰ ژوردان۔ تو چه میگوئی خانم! من هیچ نمی دانم سر خودم کدام بالین است؟
شهباز را کجا خواهیم برد؟
خانم خان آقا! زود باشید۔ سوار شوید مرا بدرقه بکنید! باید تا صبح بکنار برسم۔ مولیر! مولیر!
خانم خان آقا۔ شهباز۔ بیا برویم ببینیم چه خواهیم کرد این چه کارے بود روداد؟
(هر دو اُطاق بیرون می روند۔ پشت سر شان موسیٰ ژوردان، بعد آنها درویش مستعلی شاه از پشت پرده یواش بیرون آمده خورجین را بدوش انداخته سرش را پائین کرده هرگز بزنها متوجه نشده می گریزد و ناپدید میشود)
شهربانو خانم۔ خان پری! دیدی که چه شد۔
خان پری۔ خانم من بشما نگفتم۔ از دست این درویش هیچ چیز جان را می برد؟
من هنوز هم میترسم که از خرابی پاریس شهرهائے دیگر را ضرب رسیده خراب گردد۔ چنانکه از خرابے محالات نخجوان و شرور یک طرف کوه آغری از هم پاشید هیچو که درویش میگفت۔
شهربانو خانم۔ بلے بعد ازین آن تعجب نیست۔ عجب آنست که مردها همیشه بما هامیگویند بجادو باور نکنید۔ چگونه باور نمی توان کرد۔ که آدم بچشم خود چنین کارها را می بیند۔
خان پری۔ اے خانم! مردها اگر عقل دارند۔ چرا آنها را در هر قدم هزار بار گول میزنیم هر چه میخواهیم می کنیم؟
(شرف نساء خانم ساکت و صامت ترسناک خشکیده مات می ماند)

پرده می افتد

سیاحت نامۂ دکتر زاک امریکائی

زنانِ ایران

اگرچہ در بادکوبہ زن ہائے مسلمان را آزادی نیست بلکہ از ایران ہم در تقیید بحجاب آنہا مقیّد تراند۔ امّا در بادکوبہ بسبب معاشرت با او روپیہا کمتر زنان مسلمین را در کوچہ و بازار دیدیم وبعلاوہ در فکر این نبودیم کہ کیفیتِ حجاب آنہا را تشخیص دہیم۔ لہذا این قضیہ تشخیص یافت بایران

لباس زنانِ ایران باستثنائے طہران کہ قدرے بہتر است و بہ باستثنائے ایلیات کہ حجاب ندارند۔ در باقی شہرہا از قرار ذیل است۔

اوّلاً یک نوع جامۂ تنگ چین دارے کہ نام آن چاقچور است کہ تا بپائے خود مے کشند و بند آن را بر کمر مے بندند و آن جامہ از پشت کف پا را گرفتہ تا کمر شان را می پوشند این جامۂ مخصوص بازار و کوچہ است کہ باید بر جامہ ہائے معمولی بپوشند۔

ثانیاً یک پارچہ بزرگے سیاہ کہ از فرق سر تا پشت پا را

می گیرد بر سر می اندازند و بند آن را هم بر کمر می بندند
که مبادا باد آن را بطرفی افگند و عضوی از اعضای
آن ها پیدا شود. اسم این پارچه چادر است و این هم باید
بر روی لباس های معمولی و اضافه بر آنها باشد. ثالثاً
یک پارچه نازکی که دارای چشمه ها است بر صورت
می بندند. و این پارچه در ممالک اسلامی به شکل های
متنوعه و رنگ های مختلفه و اسم های عدیده دیده شده.
در انزلی آن را سفید دیدیم که آن را روبند می گفتند. در طهران
هم سفید که روبند است و هم مشکی که اسم آن نقاب یا پیچه است
دیدیم. و نقاب یا پیچه بهتر از روبند است و زحمت زنها در
دیدن جلوی پا و نفس کشیدن کمتر است. در بلاد عرب هم چند
قسم است که در بعضی آن ها ترکها اشتراک دارند. و در بعضی
بخود شان. از قراری که یک ایرانی برای من تعریف
کرد نه تنها باز بودن روی و بدن زنان در نزد ایرانیان
قبیح است بلکه باید لباسی را که زیر چادر پوشیده اند
کسی نه بیند. و تنها محارم آن زن در خانهٔ شان
یا زنان دیگر در جائی که مرد نباشد آن جامه های
الوان را ببینند. هر چه ازین حدود تجاوز کند مخالف رسوم
است. این زنها وقتی که بیرون می آیند. سخلی

زحمت دارند برائے راہ رفتن و نفس کشیدن. این است کہ اگر بیک کوچہ خلوت رسیدند آرزومند اند کہ روبند را بالا زدہ قدرے تنفس کنند. خلاصہ سختی این موضوع نہ بدرجہ ایست کہ بتوانم باین مختصرے تفہیم کنم.

عجب در این است کہ من در ابتدا گمان مے کردم کہ زنانِ ایران باین فشار ہا ناراضی و آزادی خود را مشتاق اند و لے بعد از تحقیق دانستم کہ خیلے کم اند آنہا کہ آرزوے آزادی دارند. بلکہ اکثر ایشان این رویّہ حجاب را دوست دارند و این آداب یک عادتے است کہ جزو طبیعت آنہا شدہ. و با مخالف آن مخالفت مے کنند. در افغانستان از قرار مسموع این مسئلہ حجاب خیلے از ایران سخت تر است. بدرجہ کہ زنان در ہمہ عمر از خانہ بیرون نمے آیند مگر در شب با و از راہ ہائے خلوت.

من خیلے میل داشتم بدانم. آیا این طرز حجاب و این عادات و آداب کاملاً جزو اساس اسلام است یا نہ کشیش ہائے ما آن را بنسبت باساس اسلام شناختہ تنقیدات بسیار کردہ اند کتباً و شفاہاً. و لے الفاظاً این طور نیست و من بعد از تحقیق دانستم کہ در ابتدائے اسلام یک مسائل سادہ بعضے در مواقع مخصوصہ جریان داشتہ است و کم کم اہل اسلام آن را نیز. گ

د غلیظ کرده اند و بمرور ایام باین مقام رسیده و باتبادلاتی چند این صورت را بخود گرفته است - ترکها عقیده دارند که این عادت در ایران قدیم بوده بعد از نفوذ اسلام قوت گرفته واز ایران سرایت بسائر ممالک اسلامی خصوصا ترکیه کرده است ولیکن ایرانیان این قضیه را کاملاً تصدیق نه دارند و حجاب را مخصوص اسلام و اسلامیان می دانند۔

بارے برائے دانستن این موضوع مباحث بسیارے لازم است که عجالتاً ما را مجال ذکر آن نسبت ہمیں قدرے گویم که من دلم برحال زنان سوخت که بہیچ وجه آزادی ندارند اما اگر بخواہیم در امریکه حجاب بر روئے زنانِ خود گذاریم آیا ممکن است؟ اگر ہم ممکن باشد- پس از کشمکشہا و زدوخوردہا و جنجه و جناہت ہائے بسیار و آخر ہم بسیارے از زنان ہستند که بر عادت خود باقی مانند و یا مہاجرت مے نمایند۔

بعقیدۂ من حجاب برداشتن از زنانِ ایران وافغانستان یقیناً مثل حجاب گزاشتن برزنان امریکه واروپ است که اگر محال نباشد عقلاً صعب الحصول است

مہمان نوازی ایران

باید دانست که قطع نظر از بعضے عادات که بنظر ما امریکائیان

دارو پائیان خوب نئے آبد لبیارے از آداب لپسندیده است که در ایران ہلبش از ہمہ جا معمول است از قبیل مہمان نوازی و مساعدت لبفقرا وغیره۔

عادات مذمومۂ ایران نیز بر دو قسم است۔ بعضے از آنہا فی الحقیقت مذموم است و آں ہا را ایرانیان قدیم دارا نبوده اند واینک ہم جز و عوائدِ نژادِ ایران نسیت بلکہ از سائر اقوام سرایت بایران کرده۔ بعضے دیگر ہم ممکن است فلسفہ خوب برالیش پیدا کرده۔ و منشیو گفتت بدِ آنہا نسیت بلکہ بدی آنہا نسبت لعوائدِ غریبہ است۔ یکے از فلاسفہ مے گوید کہ اساسا خوبی و بدی امرے نسبی است و حقیقتاً وجود نہ دارد مثل این کہ نزد قومے با سر برہنہ نشستن کمال بے ادبی است دار قبیل ایرانیاں کہ خیلے بد مے دانند) و نزد قوم دیگر با کلاه دار و مجلس شدن دلیل بر بے ادبی و بے ترتیبی است۔ دار قبیل اروپائی ہا و امریکائی ہا) و این لبسے واضح است کہ ذاتاً ہیچ یک ازیں دو کار ہا دارائے مقام حسن و قبح منیت و متضمن ضرر و منفعتے نہ۔ بلکہ این خوبی و بدی لنسبت بنظریۂ اقوام واشخاص است و بر حسبِ عادتِ خود آں را تنقید یا تمجید مے نمایند۔

ازیں مقدمات کہ مذکور شد مقصودم این است کہ لبیارے

از عادات ایرانیان است که ما در عرب شنیده ایم و آن ها را نه پسندیده ایم امّا ہمیں که انسان چندے در ایران ماند با کثر آنها خو کرده طبعاً تصدیق مے کند. که آں عادات بذاتها دارائے قبائحے نیست بلکه نسبتہً بنظریه نقاد است که چوں آن را مخالف عادات جاریه بین ملتِ خود بیند تنقید مے نماید و شاید ہزاراں عادات خوب ہم در آن قوم مے بیند. امّا چوں با آنها خو کرده در صدد نیست که محسنات آنرا بیان کند خصوصاً که طبع انسان به تنقید و تکذیب آشناتر است تا به تعریف و تمجید اکاش چنیں نه بود

یکے از بزرگان مے گوید که اگر انسان بر کیفیت خلقت آگاه شود ہیچ چیز را بدنمی بیند و ابداً تنقید از کسے و چیزے نکرده احدے را بر ہیچ کار ملامت نه کند بارے عادات خوب و بد بعلاوه ایں که نسبی است وہمه ہم وجود دارد ما در این کتاب خود بقدر مقدور ہر دو را بیان خواہیم کرد.

یکے از عادات خوب ایرانیاں مہمان نوازی است. که حتی با ایں ہمه عصبیت مذہبی که دارند و ہمه مردم را خوب ندانسته ہر کس که بر مذہب ایشاں نیست او را نجس و کافر شمرده از معاشرتش اجتناب می کنند. باز در موقع مہمان نوازی خیلے مراعات می نمایند و شاید در بعضے قبائل و ایلیات که عادات

مهمان نوازی مثل حدود مذهبی کم کم بدرجۂ عصبیت رسیده است چنداں طرفداری مہمان را لازم می شمرند که در راه او بمخاطره مے افتند و دست از طرفداری او نمے دارند اگرچه مهمان خارج مذہب هم باشد۔ حتی میگویند که آئین گزار ماتوسیه فرموده است که مہمان کافر را نیز احترام نمائید۔

در بعضے ایلیات و دهات ایران نان را به قیمت فروختن یک عیب بزرگے است که اگر کسے مرتکب شود در بین همگناں ننگین است و طرف ملامت واقع شده او را نان فروشی سرزنش مے نمایند۔

نگارنده گوید که ایں عادات در ایلیات مثل پشت کوه و کلهر و گردان و بعضے ایلات فارس معمول است و لے بحالت قدیم نه مانده است که بگوییم ابداً از شخص وارد مقابل آنچه که خورده است عوض نمیخواهند بلکه عوضها باضعاف مضاعف متوقع اند ملباس سوغات و تعارف وغیره و اگر کسے ادا نکند بدون مطالبه پول نان بصورت ہائے دیگر ادا و عائد مے نمایند۔ باستثنائے رؤسا و شرفائے ایشان۔ امّا در قدیم چنیں نبوده است و فی الحقیقت از واردین در ایلات مجاناً پذیرائی می شده وایں عادت در اعراب امروز بیشتر برقرار و حکم فرما است

چکہ آنرا از اصول عربیت مے دانند۔

طہران

طہران شہرے است کہ نسبتاً از ہمہ شہر ہائے ایران بہتر است۔ برائے معرفی طہران باید گفت، طہران پایۂ تخت ایران است۔ ایں معرفی ہمہ چیز را مے فہماند۔ معلوم می کنید کہ چوں کلیۂ ایران از ممالک متمدنہ عقب است طہران کہ پایۂ تخت اوست دارائے کارخانجات وریل ہائے آہن وغیرہ نیست و آثار مہمہ کہ امروز تنہا نمائندۂ آبادی و تمدن و علم وصنعت ہر اقلیم است در طہران موجود نیست امّا ازیں کہ پایۂ تخت یک مملکت تاریخی دنیا است طہران از بعضے جہات بسیار امتیاز از سائر شہر ہا دارد و حتی شاید چیز ہائے طبیعی در طہران باشد کہ در سائر ممالک ہم کمتر باشد۔ مثلاً آب و ہوائے طہران بسیار معتدل و خوب است افق طہران روشن است و اکثر روز ہائے آفتاب خیلے روشن و طالع است بہ قسمے کہ اگر چراغ الکتریک ندارد احتیاج ہم ندارد اگرچہ در عمارات تو پر تو باشد۔

بیشتر شہر ہائے اروپ و امریک کہ کارخانہ ہائے چراغ برق شب و روز مشغول نور دادن است برائے آن است کہ محل حاجت است امّا ایران عموماً و طہران خصوصاً بہ ہیچ وجہ

احتیاج بآں ندارد مگر در شب ها۔ بلکه در طهران بنا بید رود ها
کارخانه چراغ برق کار کنند زیرا ضررش از نفعتش بیشتر
است۔

بارے طبیعات طهران فوق العادة خوب است۔ بعضے
گویند اصفهان که مرکز سلطنت صفویه بوده است از حیث
آب و هوا بهتر است از طهران۔ بعضے دیگر عقیده دارند۔
شیراز که محل اقامت اتابکان و فرمانروایان پارس بودا از
حیث آب و هوا بهتر از هر دوے ایں ها یعنی طهران و اصفهان
است۔ و لے من نمی توانم ایں را تصدیق کنم۔ بلکه طهران را
از هر جهت جامع تر از همه جاے ایران می دانم۔ حتیٰ از
حیث آب و هوا۔ و شاهد من کوه هاے بلند و ییلاقات دل پسندے
است که در پنج شش میلی طهران واقع شده خصوصاً کوه دماوند
که سومیں کوه مهم دنیا است۔ ایں را فراموش نکن که اگر وقتے
بطهران رفتی یکے از تفریحات خود را تماشاے کوه دماوند قرار ده
اگرچه از دور هم باشد۔ تو هر جاے طهران باشی میتوانی بسهولت نظر
خود را بسمت آں کوه افگنده آنرا تماشه کنی و بر قدرت طبیعت
آفریں بگوئی۔ کوهے که از بس بلند است مثل آنست که بیروں دروازه
طهران واقع شده درحالیکه طهران در پاے کوه دماوند تقریباً
چهل میل راه است۔ کوهے که سطح آں از برف

پوشیده شده و در زمستان ها از زیادتیِ برف دیدن آن قدرے مشکل است مگر در ہوائے خیلے روشن از شعاع آفتاب و تموّجات ہوا بتوان آن را تشخیص داد۔
کوهِ دماوند باتفاق ہمہ دانشمندان در قدیم آتش فشانی می کرده باز ہم احتمال مے دہند کہ یک وقتے عملیات خود را اعادہ دہد نہ تنہا کوه دماوند است کہ خوبیِ ہوائے طہران را نشان می دہد۔ بلکہ چندیں سلسلہ از کوہ ہائے کوچک و بزرگ اند کہ در اطراف طہران و حوالی خیلے نزدیک آں، خوبیِ ہوا و غذ و بہت آبِ آں را عہدہ دار شده اند و پیوستہ از زیر دامن خود چشمہ ہائے شیریں و صاف جاری ساختہ و از سینہ و کمر خویش آبشار ہائے قشنگ تشکیل داده لطافت و نزہت سرشار و حالت فرح و سرورِ طبیعی را بتوسط فاصلہ ہائے کما بیش بالنسیم شمال بمحضر ساکنین ارسال می دارند۔
از طہران تا اوّلین نقطہ ییلاقیہ آن شمیران بیش از شش میل فاصلہ نیست ازیں جہت یک موہبت طبیعی شاملِ حالِ اہالی است کہ حتیٰ فقرا می توانند کہ در ہوائے گرم تابستان پیاده و بے زاد و راحلہ بہ بہترین نقاطِ آں سفر کرده استیفائے لذتے نمایند کہ یک نفر بلیونر امریکائی با خرچ ہائے گزاف باید آنرا تحصیل کند و شاید باز ہم بہرۂ طبیعی آں کمتر باشد۔

من خیلے طہران را دوست داشتم کہ ایں خاک یک خاک بس فرح خیز و عشرت انگیز است ۔ اگر وسائلے کہ در غرب برائے ما فراہم است دریں جا فراہم باشد بمراتب خوش تر نماید تنہا بدی طہران این است کہ آزادی و آبادیِ آں مثلِ ممالک غرب نیست ۔ و علم و صنعت را در آں جار و اج نیست ۔ نہ تنہا رواج نیست بلکہ ہنوز بخوبی متولد نہ شدہ ۔ اہالی طہران از سائر شہرہائے ایران تربیتِ شان بہتر است ۔ معہذا با ہمہ کس نمی توانند معاشرت کرد و کسے کہ لایق معاشرت باشد خیلے کم است ۔ شاید گمان شود کہ معاشرت آنہا با اہالی خارجہ ایں طور است ۔ نہ ۔ بلکہ درمیان خود شاں ہم خالی از اشکال نیست ۔ زیرا ہمہ بہ یک سلیقہ و ادب نیستند ۔ طبقات مختلفہ و افکار تشتتہ زیادہ است ۔ آنہائے کہ بآدابِ قرنِ حاضر تربیت شدہ باشند عدد شان کم است ۔ و زحمتِ شان از ہمہ کس بیشتر و دائماً در زحمت و محظور اند ۔ اگر یک عدہ ازیں رقم مردم تربیت شدہ در طہران نہ بودند اصلا سکونت اتباع خارجہ در آنجا غیر ممکن بود ۔

رُقعات

رقعۂ در تقاضائے کتاب

دوست عزیزم - چند روز است کہ بے جہت کتابِ حساب بندہ مفقود شدہ - چون سرکار کتاب حسابِ خود تان فعلاً لازم نہ دارید - استدعا دارم - چند روزے برسم امانت بہ بندہ التفات نمایند - تا برائے خود کتاب خریداری کردہ آن وقت کتاب جناب عالی را با امتنان تمام تقدیم خواہم کرد -

جواب

فدایت شوم - کتابِ حساب را کہ درخواست فرمودہ بودید فوراً فرستادم - چون فیما بین بندہ و جناب عالی سوائی دوئی جدائی نیست خواہشمندم ہرچہ لازم داشتہ باشند بفرمائید بے مضائقہ اطاعت مے کنم - زیادہ عرض ندارم -

رقعہ در مطالبہ کتاب

فدایت شوم - سرکار کتابے را کہ از بندہ برسم امانت گرفتہ بودید با اینکہ میدانم دیگر لازم ندارید تعجب دارم کہ چرا پس نہ فرستادہ اید - چون خود بندہ لازم دارم خواہشمندم بدون تاخیر اعادہ بدہید - زیادہ زحمت است -

جواب

مراسلهٔ شریفه درباب اعاده کتاب عزّه وصول داد- خدا می داند که فراموش کرده بودم که ارسال دارم والّا چندان خام طمع و آغاذ نیستم- با کمال انفعال وندامت فوراً تقدیم نمودم- زیاده قربانت

رقعه پسر به پدر

خداوندگارا تصدقت شوم- چندے است که ماهانه مدرسه ومقرّری خودِ بنده مرحمت نشده همه روزه از اطراف جناب مستطاب آقاے مدیر مطالبه واساس ملزومات تحصیلیهٔ خودِ بنده لنگ است و باین جهت از عهده تکالیف مُقرّره مدرسه برنمے آییم- استدعا دارم ماهانه مدرسه ومقرّری گزشته چاکر را مرحمت فرمایند که درامر تحصیلاتِ چاکر سکته وارد نه شود-

زیاده جسارت است

جواب

فرزند مُکرّم من- کاغذ شمارا ملاحظه کردم- ازبابت تاخیر ادائے ماهانه مدرسه ومقرری خودتان نوشته بودید- حق دارید خیلے غفلت شده است- الساعة بمیرزا علی تحویلدار سپردم که ماهانه مدرسه را بدهد وهم مُقرّریِ شمارا که درکارِ تحصیل شما منقصتے وارد نه شود-

در استقراض

فدایت شوم - پس از تقدیم مراسمِ مودّت زحمت میدهد چون بنده باید لزوماً مسافرت بکنم و وجہے کہ بتوانم در مقام تهیهٔ لوازمِ سفر بر آیم، موجود نه دارم - با مقام یک جهتی استدعا دارم پنجاه تومان بعنوان قرض به بنده التفات بفرمائید - در ورود مازندران یا دروجه حواله کردهِ جناب عالی اطاعت می کنم و یا مستقیماً برائے خودتان ارسال میدارم - بدیهی است نظر بلطفے که با بنده دارید - مضائقه نخواهید فرمود - زیاده عرض ندارم -

جواب

قربانت شوم - رقیمهٔ محترمه در تقاضائے استقراض زیارت شد با این که خدا عالم است هیچ وجه تنخواه حاضر نداشتم چون میدانستم که برائے جناب عالی خیلے واجب شده است که به بنده اظهار فرموده اید ناچار - از دیگرے پنجاه تومان قرض کرده فرستادم - البته بطورے که مرقوم فرموده اید در ورود مازندران ارسال خواهید فرمود که بصاحب تنخواه داده شود زیاده عرض ندارم -

رقعهٔ دعوت

فدایت شوم - امشب لطفاً جمعے از منسوبان و دوستانِ من بنده را سرفراز مے فرمایند - چون بنده منزل اختصاص بخود جناب عالی دارد - تمنا دارم جناب عالی هم تشریف قدوم ارزانی

فرمودہ از فیض حضور خود شان مسرور فرمایند۔ زیادہ فرمانت

جواب

فدایت شوم۔ رقیمۂ شریفہ زیارت شد۔ ازین کہ دعوتم فرمودہ اید کمال تشکر و امتنان را دارم، ولے بدبختانہ برائے بندہ کارے پیش آمدہ است کہ مجال شرفیابی نیست۔ خیلے معذرت مے خواہم اِن شاء اللہ اگر عمر و فراغتے باشد در موقع دیگر شرفیاب مے شوم۔

رُقعہ گلہ آمیز

دوستِ عزیز من یکے از شرائطِ انسانیت حفظ اسرار دوستان است بندہ جناب عالی را یکے از دوستانِ صمیمی خود دانستہ کہ بعضے اسرار ناگفتنی را در خدمتِ سرکار افشا و در سترِ آن تاکید کردم۔ حالا مے بینم کہ بصاحب کار رسیدہ و سند راہم بجنابِ عالی منتہی کردہ و با این جہت فیما بین بندہ و اد عداوتے تولید شدہ۔ پارہ پیغامات تہدید آمیز فرستادہ۔ ہمین قدر عرض میکنم اگر شخص استعدادِ اصلاح نداشتہ باشد سزاوار نیست اقدام در افساد بکند۔ گمان مے کنم از تولید عداوت فیما بین بندہ و او برائے شما نتیجہ حاصل نہ شود ولے جناب عالی از خود تان خوب معرفی نکردید۔

زیادہ زحمت است

جواب

فدایت شوم ـ رقیمۂ محترمہ کہ مشعر بر اظہار گلہ بود شرف وصول دادہ موجب حصول حیرت گردید ـ زیراکہ من بندہ شخصے راکہ منظور نظر عالی است در ہیچ نقطہ ملاقات نہ نمودہ کہ اقدام در افشائے اسرار جناب عالی بنمایم وانگہے بندہ خود را تا یک درجۂ متمدّن و با شرف میدانم باین حال چگونہ ممکن است کہ خلاف وظیفہ انسانیت نمودہ اسرارِ مردم را خصوصاً جناب عالی را افشا نمایم ـ گمان مے کنم این خبر از ناحیۂ دیگرے منتشر شدہ بہ بندہ لازم است تحقیقات بعمل بیاورد تاکہ مطلب بخوبی کشف شود ـ و در حق بندہ بے جہت بدگمان نہ شوید ع

کالودہ گشت خرقہ ولے پاک دامنم

زیادہ قربانت

رقعہ برادر بہ خواہر

ہمشیرۂ محترمۂ عزیز من ؎

نرفت تا تو برفتی خیالت از نظرم   برفت در ہمہ عالم بہ بیخودی خبرم

بموئے عزیزت قسم است از روزے کہ سرکار تشریف بردید ـ دقیقۂ از خیال شما آسودہ نبودہ ام ـ چنان دوری آن وجود عزیز موثر واقع شدہ اگر حقیقۃً انصراف خیالے دست ندہد چندے مے گزرد کہ اثرے از ہستی بندہ نخواہد ماند ـ در

بہر حال استدعا دارم برائے تسلی خاطر بندہ ہرچہ یار از سلامتِ حالات شریفہ مسرورم فرمائید کہ دل خوشی بندہ فقط بزیارتِ مرقومات سرکار علیہ است اہل البیت ہر یک بعرض سلام مخصوص تصدیع مے دہند۔ زیادہ زیاد است۔

جواب

برادر عزیزم تصدقت بروم۔ چشمم از زیارتِ مرقومۂ شریفہ روشن و خاطرم از مسرت چون ساحت گلشن خرم گردید و از سلامت آن وجود عزیز تشکراتِ فوق العادہ بتقدیم رسانیدم۔ خداوند آن برادر مہربان را برائے من کہ مایہ شرف و افتخار است۔ زندہ و پائندہ بدارد۔ اشہد باللہ کہ من از دوری شما بقدرے افسردہ و دل تنگم کہ زیاد بر آن متصور نیست عجالۃً مقدر چنین بود کہ ما باید بدرد فراق یک دیگر مبتلا باشیم۔ فعلاً خواہشے کہ دارم این است کہ در غیاب من از محبت و مراقبت در بارۂ ہمشیرۂ کوچک غفلت نہ نمائید و ہر بیست از مژدہ سلامت خود تان دا و مسرورم دارید۔ خدمت اہل خانہ سلام عاشقانہ مے رسانم۔

رقعہ در تبریک وُرود از سفر

فدایت شوم۔ از مژدہ درودِ مسعودِ عالی چنان مشعوف و مسرورم کہ نتوان از عہدۂ شرح آن برآمد ہمین قدر عرض میکنم۔

بمحض استماع این مژده تشکرانه مترنّم باین بیت۔ شُدم ۔ المنة للہ کہ ھم از سفر آمد۔ از آمدنش غصّہ و رنجم بسر آمد۔ چون جناب عالی فعلاً مشغول دید۔ و بازدید قابیل ھستید نخواستم آنہا را ساعتے در اوّلِ وُرود از زیارت حضرت عالی محروم نمایم لہذا شرفیابیِ خود را بتعویق انداختہ بتبرکات صمیمانہ را بوسیلہ این ذریعہ تقدیم مے نمایم و انشاء اللہ فردا شرفیابی حاصل خواہم کرد۔ زیادہ قربانت

جواب

فدایت شوم۔ مرقومہ شریفہ کہ مُتضمن تبریک وُرود بود زیارت از بُروز ملاطفتِ جناب عالی متشکر و ممنون شدم۔ بدرجہ زیارت حضورِ جنابِ عالی مشتاق و آرزومندم کہ اگر رعایت دید و بازدید منسوبان و دوستان در اوّلِ وُرود ملحوظ نبود۔ خود شرفیاب مے شدم۔ خواہشمندم ہرچہ زودتر بندہ را بفیض ملاقات خودتان مستفیض فرمایند۔

رقعہ در تقاضائے یک نفر نویسندہ

فدایت شدم۔ پس از اظہار مراسم ارادت مندی زحمت میدہد۔ خاطر محترم عالی در بزودم یک نفر نویسندہ کار آزمودہ امین برائے این بندہ بہ تخفیص درین مامورست مسبوق است چون جناب عالی با نویسندگان این شہر ارتباط کامل دارید۔

مستمنی است - که یک نفر شخصِ کارآمد امینے کہ از عهده نویسندگی بنده درین سفر برآید منتخب و معرّفی فرموده قرار مدار حقوق او را بدهید که عازم و همراه باشد- زیاده قربابت۔

جواب

قربانت شوم- مرقومهٔ شریفه درخصوصِ انتخاب یک نفر نویسنده برائے خودتان عزّ وصول بخشید- اگرچه بنده چند نفر نویسندهٔ صحیح العمل قابل تجدید سراغ دارم و لے جناب آقائے مرزا ابوالحسن خان منشی را بواسطهٔ معاشرتِ سنواتی و اطمینان از حسنِ اخلاق و احوال ایشاں از همه کس بهتر مے دانم- با ایشان مذاکره کرده خدمت فرستادم و از هر جهت خاطر محترم را نسبت بایشان اطمینان مے دهم البته جناب عالی هم از محبت و التفات درحقِ مشارٌالیه مضائقه نخواهید فرمود ✤

از سکندر نامۂ نظامی

خدایا جہان پادشاہی تُراست / زما خدمت آید خدائی تُراست

پناہِ بلندی و پستی توئی / ہمہ نیستند آنچہ ہستی توئی

ہمہ آفریدہ است بالا و پست / توئی آفرینندہ ہرچہ ہست

توئی برترین دانش آموزِ پاک / زدانش قلم راندہ بر لوحِ خاک

چو شد حجتت بر خدائی درست / خرد دا د بر تو گواہی نخست

خرد را تو روشن بصر کردہ / چراغِ ہدایت تو بر کردہ

توئی کاسمان را برافراختی / زمین را گذرگاہِ او ساختی

تو آوردی از لطف جوہر پدید / بجوہر فروشان تو دادی کلید

جواہر تو بخشی دلِ سنگ را / تو بر روے جوہر کشی رنگ را

نیارد ہوا تا نگوئی ببار / زمین نادرہ تا نگوئی بیار

جہان را بدین خوبی آراستی / برون زانکہ یاری گرے خواستی

زگرمی و سردی و از خشک و تر / سرشتی باندازہ یکدگر

چنان برکشیدی و بستی نگار / کہ بہ زان نیارد خرد در شمار

مہندس بسے جوید از راز شان / نداند کہ چون کردی آغاز شان

نباید زما جز نظر کردنی / دگر خفتنی باز یا خوردنی

زبان تازہ کردن باقرارِ تو / نینگیختن علت از کارِ تو

حسابی کزین بگذرد گمرہی ست
ز رازِ تو اندیشہ بی آگہی ست

بہر چہ آفریدی و ہستی طراز
نیازت نہ ای از ہمہ بی نیاز

چنان آفریدی زمین و زمان
ہمان گردشِ انجم و آسمان

کہ چندان کہ اندیشہ گردد بلند
سرِ خود برون ناورد زین کمند

نبود آفرینش تو بودی خدای
نباشد ہمہ ہم تو باشی بجای

نہ خلوت گہی کافرینش نبود
نہ چون کردہ شد بر تو زحمت فزود

بہ تعظیم تو بیش تو ہست و نیست
اگر باشد و گر نباشد یکے ست

کواکب تو بربستی افلاک را
بہر دم تو آراستی خاک را

توئی گوہر آمای چار آخشیج
مسلسل کنِ گوہران در مزیج

حصارِ فلک بر کشیدی بلند
درو کردی اندیشہ را شہر بند

چنان بستی این طاق نیلوفری
کہ اندیشہ را نیست زو برتری

خرد تا بدو در نتابد ترا
کہ تابِ خرد بر نتابد ترا

وجودِ تو از حضرت تنگ بار
گُند پیکِ ادراک را سنگسار

نہ پرگندہ تا فراہم شوی
نہ افزودہ نیز تا کم شوی

خیالِ نظر خالی از راہِ تو
ز گرد ندگی دور درگاہِ تو

سرے کز تو گردد بلندی گرای
بافگندنِ کس نیفتد ز پای

کسی را کہ قہرِ تو از سر فگند
بیا مردیِ کس نگردد بلند

ہمہ زیر دستیم و فرمان پذیر
توئی یاوری دہ تو دستگیر

اگر پای پیل است و گر پر مور
بہر یک تو دادی ضعیفی و زور

چو نیرو فرستی ز تقدیر پاک | ز موئی بیاری برآری هلاک
چو برداری از رهگذر دود را | خورد پشه مغز نمرود را
چو در لشکر دشمن آری رحیل | بمرغان شکستی فیل و اصحاب فیل
گر از بهره آن که از بیم تو | گشاید زبان جز به تسلیم تو
زبان آوران را بتو بار نیست | که با مشعله گنج را کار نیست
ستانی زبان از رقیبان راز | کستار از سلطان نگویند باز
مرا در غبار چنین تیره خاک | تو دادی دل روشن و جان پاک
گر آلوده گردیم اندیشه نیست | که جز گرد راه خاک را پیشه نیست
گر این خاک رو از گنه تافتی | بآمرزش تو که ره یافتی
گناه من ار نامدی در شمار | ترا نام کی بودی آمرزگار
شب و روز در شام و در بامدار | تو بر یادی از هر چه دارم بیاد
چو اول شب آهنگ خواب آورم | به تسبیح نامت شتاب آورم
چو در نیم شب سر برآرم ز خواب | ترا خانم و ریزم از دیده آب
وگر بامدا دست را هم به تست | همه روز تا شب پناهم به تست
چو خواهم ز تو روز و شب یاوری | مکن شرمسارم در آن داوری
چنان دارم ای داور کارساز | کزین با نیازان شوم بی نیاز
پرستنده گز ره بندگی | کند چون توی را پرستندگی
درین عالم آباد گردد به گنج | در آن عالم آزاد گردد ز رنج
پدید آور خلق و عالم توئی | تو میرانی و زنده کن هم توئی

مرا نیست از خود حسابے بدست　　حسابِ من از تست چند آنکہ ہست
بد و نیک ما از تو آید کلید　　ز تو نیک و از من بد آید پدید
تو نیکی کنی من نہ بد کردہ ام　　کہ بد را حوالت بخود کردہ ام
ز تست اوّلین نقش ما سر گذشت　　بہ تست آخرین حرف ما باز گشت
ز تو آیتے در من آموختن　　ز من دیو را دیدہ بر دوختن
چو نامم تو ام جان نوازی کند　　بمن دیو کے دستبازی کند
ندارم روا با تو از خویشتن　　کہ گویم توئی باز گویم کہ من
گر آسودہ در ناتوان مے زیم　　چنان کافریدی چنان مے زیم
امیدم چنانست زان بارگاہ　　کہ چون من شوم دور ازین کاگاہ
فرو ریزم از نظمِ ترکیب خویش　　دگر گونہ گردم ز ترتیب خویش
کند باد پرگندہ خاکِ مرا　　نہ بیند کسے جانِ پاکِ مرا
پژوہندۂ حالِ سربستِ من　　نہد تہمت نیست بر ہستِ من
ز غیب آن نمودارش آری بدست　　کزین غائب آگاہ گردد کہ ہست
چو بر ہستی تو من سست رائے　　لبے حجّت انگیختم دل کشائے
تو نیز ار شود نہدِ من در نہفت　　خبر دِہ کہ جان ماند گر خاک خفت
چنان گرم کن عزم راہم بہ تو　　کہ خرّم دل آیم چو آیم بہ تو
ہمہ ہمرہاں تا بدر مانند　　چو من رفتنم این دوستان دشمنند
اگر چشم و گوش ست و گر دست و پائے　　ز من باز مانند یک یک بجائے
توئی آنکہ تا من منم با منی　　وزین در مبادم تہی دامنی

درین ره که سر بر درے میزنم بامید تاجے بسرے مے زنم
سرے کان ازین در ندارم دریغ برار تاج بخشی بدان سر نه تیغ
زحکمے که آن در ازل رانده نگردد قلم زانچه گردانده
ولیکن نخواهش من حکم کش کنم زین سخنها دلِ خویش خوش
تو گفتی هر آنکس که در رنج و تاب دعائے کند من کنم مستجاب
چو عاجز رهاننده دانم ترا درین عاجزی چون نخوانم ترا
بلے کارِ تو بنده پرور دنست مرا کار با بندگی کردنست
دو کارست با فرو فرخندگی خداوندی از تو ز ما بندگی
شکسته چنان گشته ام بلکه خرد که آبادیم را همه باد برد
توئی گر شکستم رهائی دهی وگر بشکنی مومیائی دهی
در آن نیم شب گر تو جویم پناه بمهتاب فضلم برافروز راه
نگهدارم از رخنهٔ رهزنان مکن شاد بر من دلِ دشمنان
بشکرم رسان اوّل، آنکه به گنج نخستم صبوری ده آن گاه رنج
بلاے که باشم دران ناصبور ز من دور دار اے ز بیداد دور
گرم بشکنی ور تهی در نورد کفِ خاک خواهی ز من خواه گرد
برون افتم از خود بپر گندگی نیفتم برون با تو از بندگی
بهر گوشه کافتم ثنا خوانمت بهر جا که باشم خدا دانمت
قرارِ همه هست بر نیستی توئی آن که بر یک قرار ایستی
پژوهنده را یاده زان شد کلید کز اندازهٔ خویشتن در تو دید

کسے کز تو در تو نظارہ کند | ورقہائے بیہودہ پارہ کند
نشاید ترا جز بتو تافتن | عنان باید از ہر درے تافتن
نظر تا بانیجاست منزل شناس | ازین بگذری در دل آید ہراس
سپردم بتو مایۂ خویش را | تو دانی حسابِ کم و بیش را

در مناجات

بزرگا! بزرگی دہا بے کسم | توئی یاوری بخش و یاری رسم
نیاوردم از خانہ چیزے نخست | تو دادی ہمہ چیز من چیز تست
چو کردی چراغ مرا نور دار | ز من باد مشعل کشاں دور دار
بکِشتن تو دادی تنو مندیم | بدہ زانچہ کِشتم برومندیم
گریوہ بلند است و سیلاب سخت | مپیچان عنانِ من از راہ رخت
ازیں سیل گاہم چنان در گذار | کہ پل نشکند بر من این رودبار
عقوبت مکن عذر خواہ آمدم | بدرگاہِ تو روسیاہ آمدم
سیاہ مرا ہم تو گردان سپید | مگردانم از درگہت ناامید
سرشتِ مرا کافریدی ز خاک | سرشتہ تو کردی بنا پاک پاک
اگر نیکم و گر بدم در سرشت | قضائے تو ایں نقش بر من نوشت
خداوند مائی و ما بندہ ایم | بہ نیروے تو یک بیک زندہ ایم
ہر آنچہ آفریدہ است بینندہ را | نشان میدہد آفرینندہ را

مرا هست بینش نظرگاهِ تو | چگونه نه بینم بدو راهِ تو
همه صورتے پیشِ فرسنگ ورائے | بنقاشِ صورت بود رهنمائے
ترا بینم از هرچه پرداخته است | که هستی تو سازنده او ساخته است
بسے منزل آمد زمن تا بتو | نشاید ترا یافت اِلّا به تو
اساسے که در آسمان وزمی ست | باندازهٔ فکرتِ آدمی است
شود فکرتِ اندازه را رهنمون | سراز حدِ اندازه نارد برون
بهر پایهٔ دست چندان رسد | که آن پایه را حد بپایان رسد
چو پایان پذیرد حد کائنات | نماند در اندیشه دیگر جهات
نیندیشد اندیشه افزون ازین | که هستی نه بلکه بیرون ازین
بران دارم اے مصلحت خواه من | که باشد سوئے مصلحت راه من
رهے پیشم آور که انجام کار | تو خشنود باشی ومن رستگار
جزاین نیستم چارهٔ در سرشت | که سر بر نگردانم از سرنوشت
نویسم خطے در نیایشگری | مسجّل بامضائے پیغمبری
گواهی برو آرم از چاریار | که صد آفرین باد بر هر چهار
نگهدارم آن خطِ خوبی بجان | چو تعویذ بر بازوے خود نهان
درآن داوریگاه چون تیغ تیز | که هم رستخیز ست وهم رستخیز
چو پرّان شود نامها سوے مرد | من آن نامه را برکشایم نورد
نمایم که چون حکمرانے درست | براین حکم ران وآن دگر حکم تست
امیدم بتو هست زاندازه بیش | مکن ناامیدم ز درگاهِ خویش

زخود گرچه مرکب برون رانده ام — براه تو در نیم ره مانده ام
فرود آر مهدم بدرگاهِ خویش — مگردان سر رشته از راهِ خویش
زمن جُستن و ره نمودن زتو — بجان آمدن جان فزودن زتو
چو بازار من بے من آراستی — بدان رسم و آئین کہ مے خواستی
زرونق مبر نقش آرایشم — نصیبے دہ از گنج بخشایشم
چه خواهی زمن باچنین بُود سُست — همان گیر نابود بودم نخست
مران چون نظر بر من انداختی — مزن مقرعه چونکه بنواختی
تو دادی مرا پایگاه بلند — توام دستگیر اندرین پایه بند
چو دادیم ناموس نام آوران — بده دادم اے داورِ داوران
سرے را که بر سر نهادی کُلاه — مینداز در پائے هر خاک راه
ولے را که شد بر درت رازدار — زدرویزهٔ هر درے باز دار
نکوکُن چو کردار خود کارِ من — مکن کار با من چو کردار من
نظامی در این بارگاهِ رفیع — نیارد بجز مصطفٰے را شفیع

از بوستانِ سعدی

مُناجات

بیا تا بر آریم دستے ز دل — کہ نتوان بر آورد فردا ز گل
بفصلِ خزان در نہ بینی درخت — کہ بے برگ ماند ز سرمائے سخت
بر آرد تہی دستہائے نیاز — ز رحمت نگردد تہیدست باز
مپندار ازین در کہ ہرگز نہ بست — کہ نومید گردد بر آوردہ دست
ہمہ طاعت آرند و مسکین نیاز — بیا تا بدرگاہِ مسکین نواز
چو شاخِ برہنہ بر آریم دست — کہ بے برگ ازین بیش نتوان نشست
خداوندگارا نظر کن بجود — کہ جرم آمد از بندگان در وجود
گناہ آید از بندۂ خاکسار — باُمیدِ عفوِ خداوندگار
کریما برزقِ تو پروردہ ایم — بانعام و لُطفِ تو خو کردہ ایم
گدا چو کرم بیند و لطف و ناز — نگردد ز دُنبال بخشندہ باز
چو مارا بدُنیا تو کردی عزیز — بعقبیٰ ہمیں چشم داریم نیز
عزیزی و خواری تو بخشی و بس — عزیزِ تو خواری نہ بیند ز کس
خدایا بعزّت کہ خوارم مکُن — بذُلِّ گنہ شرمسارم مکُن
مُسلط مکن چون منے بر سرم — ز دستِ تو بہ گر عقوبت برم

بگیتی بتر زین نباشد بدے
جفا بردن از دست ہمچون خودے

مرا اختر مساری زروے تو بس
دگر شرمسارم مکن پیش کس

گرم بر سر افتد ز تو سایۂ
سپہرم بود کمترین پایۂ

اگر تاج بخشی سر افرازدم
تو بردار۔ تا کس نیندازدم

حکایت

تنم مے بلرزد چو یاد آورم
مناجاتِ شوریدۂ در حرم

کہ میگفت باحق بزاری بسے
میفگن کہ دستم نگیرد کسے

بلطفم بخوان یا بران از درم
ندارم بجز آستانت سرم

تو دانی کہ مسکین و بیچارہ ایم
فرو ماندہ با نفس امّارہ ایم

نمے تازد این نفس سرکش چنان
کہ عقلش تواند گرفتن عنان

کہ با نفس و شیطان بر آید بزور
نبرد پلنگان نیاید ز مور

بمردانِ راہت کہ راہے بدہ
وزین دشمنانم پناہے بدہ

خدایا بذاتِ خداوندیت
باوصافِ بے مثل و مانندیت

بلبیک حجاجِ بیت الحرام
بمدفونِ یثرب علیہ السّلام

بتکبیر مردان شمشیر زن
کہ مرد وغا را شمارند زن

بطاعاتِ پیران آراستہ
بصدقِ جوانان نوخاستہ

کہ مارا دران ورطۂ یک نفس
ز ننگِ دو گفتن بفریاد رس

امید است از آنانکہ طاعت کنند
کہ بے طاعتان را شفاعت کنند

بپا کان کز آلایشم دور دار
وگر زلتے رفت معذور دار

به پیرانِ پشت از عبادت دوتا
ز شرمِ گنه دیده بر پشتِ پا

که چشمم ز روے سعادت مبند
زبانم بوقتِ شهادت مبند

چراغ یقینم فرا راه دار
ز بد کردنم دست کوتاه دار

بگردان ز نادیدنی دیده ام
مده دست بر ناپسندیده ام

من آن ذرّه ام در هوای تو نیست
وجود و عدم در ظلامم یکیست

ز خورشید لطفت شعاعے بسم
که جز در شفاعت نه بیند کسم

بدے را نگه کن که بهتر کس است
گدا را ز شاه التفاتے بس است

مرا گر بگیری بانصاف و داد
بنالم که عفوم نه این وعده داد

خدایا بذلت مران از درم
که صورت نه بندد درِ دیگرم

در از جهل غائب شدم روز چند
کنون کامدم در بر ویم مبند

چه عذر آرم از ننگ تر دامنی
مگر عجز پیش آورم کاے غنی

فقیرم بجرمِ گناهم مگیر
غنی را ترحم بود بر فقیر

چرا باید از ضعف حالم گریست
اگر من ضعیفم پناهم قویست

خدایا بغفلت شکستیم عهد
چه زور آورد با قضا دستِ جهد

چه برخیزد از دستِ تدبیر ما
همیں نکته بس عذرِ تقصیرِ ما

همه هر چه کردم تو برهم زدی
چه قوت کند با خدائی خودی

نه من سر ز حکمت بدر مے برم
که حکمت چنین میرود بر سرم

حکایت

شنیدم که جمشید فرخ سرشت — بسر چشمهٔ بر سنگے نوشت
بدین چشمه چون ما بسے دم زدند — برفتند چون چشم برہم زدند
گرفتیم عالم بہ مردی و زور — ولیکن نبردیم باخود بگور
چو بر دشمنے باشدت دسترس — مرنجانش کورا ہمیں غصہ بس
عدو زنده سرگشته پیرامنت — به از خونِ او گشته برگردنت

حکایت

شنیدم که دارائے فرخ تبار — زلشکر جدا ماند روزے شکار
دوان آمدش گلہ بانے بپیش — بدل گفت دارائے فرخنده کیش
مگر دشمن است اینکه آمد بجنگ — زدورش بدوزم به تیرِ خدنگ
برآورد چوپانِ بد دل خروش — که دشمن نیم در ہلاکم مکوش
من آنم که اسپانِ شه پرورم — بخدمت درین مرغزار اندرم
ملک را دلِ رفته آمد بجائے — بخندید و گفت اے نکوہیده رائے
ترا یاوری کرد فرخ سروش — دگرنه زه آورده بودم به گوش
نگہبانِ مرعیٰ بخندید و گفت — نصیحت زیاران نشاید نهفت
نه تدبیر محمود و رائے نکوست — که دشمن نداند شہنشه ز دوست
چنانست در مہتری شرط زیست — که هر کہترے را بدانی که کیست

مرا بارہا در حضر دیدۂ | زخیل و چراگاہ پرسیدۂ
کنونت بمہر آمدم پیش باز | نمبدانیم از بد اندیش باز
توانم من اے نامور شہریار | کہ اسپے برون آرم از صد ہزار
مراگلہ بانی بعقل ست ورائے | تو ہم گلۂ خویش داری بپائے
دران دارِ ملک از خلل غم بود | کہ تدبیرِ شاہ از شبان کم بود

گفتار

تو کے بشنوی نالۂ داد خواہ | بکیوان برت کلۂ خواب گاہ
چنان خسپ کاید فغانت بگوش | اگر داد خواہے برآرد خروش
کہ نالد ز ظالم کہ در دورِ تست | کہ ہر جور کو میکند۔ جورِ تست
نہ سگ دامنِ کاروانی درید | کہ دہقانِ نادان کہ سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن | چو تیغے بدست است فتحے بکن
بگو آنچہ دانی کہ حق گفتہ بہ | نہ رشوت ستانی ونے عشوہ دہ
زبان بندو دفتر ز حکمت بشوے | طمع بگسل و ہرچہ خواہی بگوے

حکایت

خبر یافت گردن کشے در عراق | کہ میگفت مسکینے از زیر طاق
تو ہم بر درے ہستی امید وار | پس امیدِ بر در نشینان برار
دل دردمندان برآور ز بند | کہ ہرگز نباشد دلت دردمند

پریشانی خاطرِ دادخواہ — براندازد از مملکت پادشاہ
تو خفتہ خنک در حرم نیمروز — غریب از برون گو بگرما بسوز
ستانندۂ داد آں کس خداست — کہ نتواند از پادشہ داد خواست

حکایت

یکے از بزرگانِ اہلِ تمیز — حکایت کند زابنِ عبدالعزیز
کہ بودش نگینے بر انگشتری — فرو ماندہ در قیمتش جوہری
بشب گفتی آن جرم گیتی فروز — دُرے بود در روشنائی چو روز
قضا را در آمد یکے خشک سال — کہ شُد بدرِ سیمائے مردم ہلال
چو در مردم آرام و قوت ندید — خود آسودہ بودن مروّت ندید
چو بیند کسے زہر در کامِ خلق — کیش بگذرد آب نوشین بحلق
بفرمود و بفروختندش بسیم — کہ رحم آمدش بر غریب و یتیم
بیک ہفتہ نقدش بتاراج داد — بدرویش و مسکین و محتاج داد
فتادند بروے ملامت کنان — کہ دیگر بدستت نیاید چنان
شنیدم کہ میگفت و باران دمع — بعارض فرو میدویدش چو شمع
کہ زشت است پیرایہ بر شہریار — دلِ شہرے از ناتوانی فگار
مرا شاید انگشتری بے نگین — نشاید دل خلق اندوہگین
خنک آنکہ آسایش مرد و زن — گزیند بر آسایش خویشتن
نکردند رغبت ہنر پروران — بشادیِ خویش از غمِ دیگران

اگر خوش بخسپد ملک بر سریر
نه پندارم آسوده خُسپد فقیر
دگر زنده دارد شبے دیر باز
بخسپند مردم بآرام و ناز

حکایت

شنیدم که بگریست سلطان رُوم
بر نیک مردے ز اہلِ علُوم
که پایانم از دستِ دشمن نماند
جز این قلعه و شهر با من نماند
بسے جهد کردم که فرزندِ من
پس از من بود سرورِ انجمن
کنون دشمنِ بد گهر دست یافت
سرِ دست مردی و جهدم بتافت
چه تدبیر سازم چه چاره کُنم
که از غم بفرسود جان و تنم
بر آشفت دانا که این گریه چیست
برین عقل و دانش بباید گریست
ولایت چه باشد غمِ خویش خور
که از عمر بهتر شد و بیشتر
ترا این قدر تا بمانی بس است
چو رفتی جهان جائے دیگر کس است
اگر هوشمند ست و گر بے خرد
غمِ او مخور کو غمِ خود خورد
مشقت نیرزد جهان داشتن
گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
تو تدبیر خود کن که آن پُر خرد
که بعد از تو باشد غمِ خود خورد
بدین پنجروزه اقامت منار
باندیشه تدبیر رفتن بساز
کرا دانی از خسروانِ عجم
که کردند بر زیر دستان کرم
که در تخت و مُلکش نیاید زوال
نماند بجز مُلکِ ایزد تعال
کرا جاودان ماندن امید نیست
که گیتی همین جائے جاوید نیست

گرا سیم و زر ماند و گنج و مال — پس از وے بچندے شود پائمال
وزان کس که خیرے بماند روان — دمادم رسد رحمتش بر روان
بزرگے کزو نام نیکو بماند — توان گفت با اہل دل کو بماند
الا تا درختِ کرم پروری — که بیشک برِ کامرانی خوری

حکایت

شنیدم که یکبار در دجلۂ — سخن گفت با عابدے کلّۂ
که من فرّ فرماندہی داشتم — بسر بر کلاہِ مہی داشتم
سپہرم مدد کرد و نصرت وفاق — گرفتم ببازوے دولت عراق
طمع کردہ بودم که کرمان خورم — که ناگه خورند کرمان سرم
بکن پنبۂ غفلت از گوشِ ہوش — که از مردگان پندت آید بگوش

گفتار

الا تا بغفلت نخسپی که نوم / حرام ست بر چشم سالار قوم
غمِ زیر دستان بخور زینهار / بترس از زبر دستیٔ روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض / چو داروے تلخست دفعِ مرض

حکایت

یکے را حکایت کنند از ملوک / که بیماریِ رشته کردش چو دوک
چنانش در انداخت ضعفِ جسد / که مے برد بر کهتریان حسد
که شاه ارچه بر عرصه نام آور ست / چو ضعف آمد از بیذقے کمتر ست
ندیمے زمینِ ملک بوسه داد / که عمر خداوند جاوید باد
درین شهر مردے مبارک دم است / که از پارسایانِ چنوے کم ست
نبردند پیشش مهمات کس / که مقصود حاصل نشد در نفس
بخوان تا بخواند دعائے برین / که رحمت رسد ز آسمان بر زمین
بفرمود تا مهتران خدم / بخوانند پیر مبارک قدم
بگفتا دعائے کن اے هوشمند / که در رشته چون سوزنم پائے بند
شنید این سخن پیر خم بوده پشت / به تندی بر آورد بانگِ درشت
که حق مهربان است بر دادگر / ببخشائے و بخشائشِ حق نگر
دعائے منت کے شود سودمند / اسیرانِ مظلوم در چاه و بند

تو نا کرده بر خلق بخشایشے ‌ ‌ ‌ کجا بینی از دولت آسایشے
ببایدت عذرِ خطا خواستن ‌ ‌ ‌ پس از شیخ صالح دعا خواستن
کجا دست گیرد دعاے ویت ‌ ‌ ‌ دعاے ستمدیدگان در پیت
شنید این سخن شهریارِ عجم ‌ ‌ ‌ ز خشم و خجالت بر آمد بهم
برنجید و پس با دلِ خویش گفت ‌ ‌ ‌ چه رنجم حقست اینکه درویش گفت
بفرمود تا هر که در بند بود ‌ ‌ ‌ بفرمانش آزاد کردند زود
جهاندیده بعد از دو رکعت نماز ‌ ‌ ‌ بداور بر آورد دستِ نیاز
که اے بر فرازندهٔ آسمان ‌ ‌ ‌ بجنگش گرفتی به صلحش بمان
ولی همچنان بر دعا داشت دست ‌ ‌ ‌ که رنجورِ افتاده برپاے جست
تو گفتی ز شادی بخواهد پرید ‌ ‌ ‌ چو طاؤس چون رشته در پا ندید
بفرمود گنجینه و گوهرش ‌ ‌ ‌ فشاندند در پاۓ و زیرِ سرش
حق از بهر باطل نشاید نهفت ‌ ‌ ‌ ازان جمله دامن بیفشاند و گفت
مرو با سرِ رشته بارِ دگر ‌ ‌ ‌ مبادا که دیگر کند رشته سر
چو بارے فتادی نگهدار پاے ‌ ‌ ‌ که یک بار دیگر نلغزد ز جاے
ز سعدی شنو کین سخن راستست ‌ ‌ ‌ نه هر بارے افتاده برخاستست

گفتار

جهان اے پسر ملکِ جاوید نیست ‌ ‌ ‌ ز دنیا وفاداری امید نیست
نه بر باد رفتے سحرگاه و شام ‌ ‌ ‌ سریرِ سلیمان علیه السلام

باخر ندیدی که بر باد رفت
خنک آنکه با دانش و داد رفت
کسے زین میان گوے دولت ربود
که در بندِ آسایشِ خلق بود
بہ کار آمد آنہا کہ برداشتند
نہ گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

چنین گفت شوریدۂ در عجم
بکسریٰ کہ اے وارثِ مِلک جم
اگر مُلک بر جم بماندے و تخت
ترا کے میسّر شدے تاج و تخت
اگر گنجِ قارون بدست آوری
نماند۔ مگر آنچہ بخشی، بری

حکایت

شنیدم کہ از نیک مردے فقیر
دل آزردہ شد بادشاہے کبیر
مگر بر زبانش حقے رفتہ بود
زگردن کشی بر روے آشفتہ بود
بزندان فرستادش از بارگاہ
کہ زور آزمائیست بازوے شاہ
زیاران یکے گفتنش اندر نہفت
مصالح نبود این سخن گفت۔ گفت
رسانیدنِ امرِ حق طاعت است
ز زندان نترسم کہ یکساعت است
ہمان دم کہ در خفیہ این راز رفت
حکایت بگوشِ مَلِک باز رفت
بخندید کو ظنّ بیہودہ بُرد
نداند کہ خواہد دراں حبس مُرد
غلامے بدرویش بُرد این پیام
بگفتا بخسرو بگو اے غلام
کہ دُنیا ہمین ساعتے بیش نیست
غم و خرمی پیش درویش نیست

نه گر دستگیری کُنی، خُرمَم — نه گر سر بُری، در دل آید غمم
تُرا اگر سپاہست و فرمان و گنج — مرا گر عیال است و حرمان و رنج
بدروازهٔ مرگ چون در شویم — بیک ہفتہ باہم برابر شویم
منه دل برین دولتِ پنج روز — تنِ خویشتن را بآتش مسوز
نه پیش از تو بیش از تو اندوختند — به بیداد کردن جہان سوختند
چنان زی که ذکرت بتحسین کنند — چو مُردی۔ نه بر گور نفرین کنند
نباید برسمِ بد آئین نہاد — که گویند لعنت بران کین نہاد
وگر بر سر آید خداوندِ زور — نه زیرش کُند عاقبت خاکِ گور
بفرمود دل تنگ۔ روے جفا — که بیرون کنندش زبان از قفا
چنین گفت مردِ حقائق شناس — ازین ہم که گفتی ندارم ہراس
من از بیزبانی ندارم غمے — که دانم که ناگفته داند ہمے
اگر بینوائی برم ور ستم — گرم عاقبت خیر باشد چه غم
عروسی بود نوبتِ ماتمت — گرت نیک روزی بود خاتمت

حکایت کِرمِ شبْ تابْ

مگر دیده باشی که در باغ و راغ — بتابد بشب کرمکے چون چراغ
یکے گفتش اے کرمکِ شب فروز — چه بودت که بیرون نیائی بروز
ببیں کاتشین کرمکِ خاک زاد — جواب از سر روشنائی چه داد
که من روز و شب جُز بصحرا نیم — ولے پیش خورشید پیدا نیم

حکایت دانشمند درویش و قاضی متکبّر

فقیہے کہن جامۂ تنگدست — در ایوانِ قاضی بصف برنشست
نگہ کرد قاضی درو تیز تیز — معرّف گرفت آستینش کہ خیز
ندانی کہ برتر مقامِ تو نیست — فروتر نشین یا برو یا بایست
بجائے بزرگان دلیری مکن — چو سرپنجہ ات نیست شیری مکن
نہ ہرکس سزاوار باشد بصدر — کرامت بجاہست و منزل بقدر
دگر رہ چہ حاجت بہ پند کس ست — ہمیں شرمساری عقوبت بس ست
بعزت ہر آن کو فروتر نشست — بخواری نیفتد ز بالا بہ پست
چو آتش برآورد درویش دود — فروتر نشست از مقامیکہ بود
فقیہان طریق جدل ساختند — لم ولا نسلّم در انداختند
کشادند برہم درِ فتنہ باز — بلا و نعم کردہ گردن دراز
تو گفتی خروسانِ شاطر بجنگ — فتادند درہم بمنقار و چنگ
یکے بیخود از خشمناکی چو مست — یکے بر زمین میزند ہر دو دست
فتادند در عقدۂ پیچ پیچ — کہ در حلّ آن رہ نبردند ہیچ
کہن جامۂ از صفِ آخرین — بغرّش درآمد چو شیر عرین
کہ برہان قوی باید و معنوی — نہ رگہاے گردن بحجّت قوی
مرا نیز چوگان حرفست و گوے — بگفتند نیک دانی بگوے
بکلکِ فصاحت بیانے کہ داشت — بہ دلہا چو نقشِ نگین برنگاشت

سر از کوے صورت بمعنی کشید
قلم بر سرِ حرفِ دعوی کشید

بگفتندش از ہر کنار آفرین
کہ بر عقل و طبعت ہزار آفرین

سمندِ سخن تا بجائے رساند
کہ قاضی چو خر در خلابے بماند

کہ ہیہات قدرِ تو نشناختم
بشکر قدومت نپرداختم

دریغ آمدم با چنیں پایۂ
کہ بینم ترا در چنین مایۂ

مُعرّف بدلداری آمد برش
کہ دستار قاضی نہد بر سرش

بدست و زبان منع کردش کہ دور
منہ بر سرم پائے بندِ غرور

کہ فردا شود بر کہن مہتران
بدستار پنجہ گزم سرگران

چو مولام خوانند و صدر کبیر
نمایند مردم بچشمم حقیر

تفاوت کند ہرگز آب زلال
گرش کوزہ زرین بود یا سفال

خرد باید اندر سر مرد و مغز
نباید مرا چون تو دستارِ نغز

کس از سر بزرگی نباشد بچیز
کدو سر بزرگست و بے مغز نیز

میفراز گردن بدستار و ریش
کہ دستار پنبہ است و سبلت حشیش

بصورت کسانیکہ مردم وشند
چو صورت ہمان بہ کہ دم درکشند

بقدر ہنر جست باید محل
بلندی و نحسی مکن چون زحل

نئے بوریا را بلندی نکوست؟
کہ خاصیتِ نیشکر خود در وست؟

بدین عقل و ہمت نخوانم کست
دگر میرود صد غلام از پست

چہ خوش گفت خرمہرۂ در گلے
چو برداشتش ہر طمع جاہلے

مرا کس نخواہد خریدن بہ ہیچ
بدیوانگی در حریرم مپیچ

نه منعم بمال از کسی بهتر است / خر ار جلِ اطلس بپوشد خر است

بدین شیوه مردِ سخن گوی چست / بآبِ سخن کینه از دل بشست

دلِ آزرده را سخت باشد سخن / چو خصمت بیفتاد سستی مکن

چو دستت رسد مغزِ دشمن برآر / که فرصت فرو شوید از دل غبار

چنان ماند قاضی بجورش اسیر / که گفت اِنّ هٰذا الیومِ عسیر

بدندان گزید از تعجب یدین / بماندش درو دیده چون فرقدین

وز آنجا جوان روی همت بتافت / برون رفت و بازش نشان کس نیافت

غریو از بزرگانِ مجلس بخاست / که گوئی چنین شوخ چشم از کجاست

نقیب از پیش رفت و هر سو دوید / که مردی بدین وصف و صورت که دید

یکی گفت ازین نوع شیرین نفس / درین شهر سعدی شناسیم و بس

بران صد هزار آفرین کاین بگفت / حق تلخ بین تا چه شیرین بگفت

حکایت لقمان حکیم با بغدادی

شنیدم که لقمان سیه فام بود / نه تن پرور و نازک اندام بود

یکی بندهٔ خویش پنداشتش / به بغداد در کارِ گل داشتش

بسالی سرایے بپرداختش / کس از بنده و خواجه نشناختش

چو پیش آمدش بندهٔ رفته باز / ز لقمانش آمد نهیبے فراز

بپایش در افتاد پوزش نمود / بخندید لقمان که پوزش چه سود

بسالی ز جورت جگر خون کنم / بیک ساعت از دل بدر چون کنم

ولے هم ببخشاییم اے نیک مرد | که سودے تو ما را زیانے نکرد
تو آباد کردی شبستان خویش | مرا حکمت و معرفت گشت بیش
غلامیست در رختم اے نیک بخت | که فرمائش وقتها کار سخت
دگر ره نیازارمش سخت دل | چو یاد آمدم سختیِ کارِ گل
هر آں کس که جور بزرگاں نبرد | نسوزد دلش بر ضعیفانِ خُرد
چنیں گفت بهرام شه با وزیر | که دشخوار با زیر دستاں مگیر
گر از حاکمان سخت آید سخن | تو بر زیر دستان درشتی مکن

حکایت امیر المومنین علی و سیرتِ او در تواضع

کسے مشکلے بُرد پیشِ علیؓ | مگر مشکلش را کند منجلی
امیر عدو بند کشور کشاے | جوابش بگفت از سرِ علم و رائے
شنیدم که شخصے در آں انجمن | بگفتا چنین نیست یا بوالحسن
نرنجید ازو حیدر نامجوے | بگفت ار تو دانی ازیں به بگوے
بگفت آنچه دانست و پاکیزه گفت | بگل چشمهٔ خور نشاید نهفت
پسندید از و شاهِ مردان جواب | که من بر خطا بودم او بر صواب
به از من سخن گفت و دانا یکیست | که بالاتر از علم او علم نیست
گر امروز بودے خداوند جاه | نکردے خود از کبر در وے نگاه
بدر کردے از بارگه حاجبش | فرو کوفتندے بناواجبش
که من بعد بے آبروئی مکن | ادب نیست پیشِ بزرگان سخن

یکی را که پندار در سر بود   مپندار هرگز که حق بشنود
ز علمش ملال آید از وعظ ننگ   شقائق بباران نروید ز سنگ
نه بینی که در خاک افتاده خوار   بروید گل و بشگفد نوبهار
مریز ای حکیم آستین‌های دُر   کُجا بینی از خویشتن خواجه پُر
بچشم کسان در نیاید کسی   که از خود بزرگی نماید بسی
مگو تا بگویند شکرت هزار   چو خود گفتی از کس توقع مدار

حکایت امیرالمؤمنین عمر بن الخطاب رض

گدائی شنیدم که در تنگ جائے   نهادش عمر پائے بر پشت پائے
ندانست درویش بیچاره کوست   که رنجیده دشمن نداند ز دوست
بر آشفت بر وے که کوری مگر   بدو گفت سالار عادل عمر رض
نه کورم ولیکن خطا رفت کار   ندانستم از من گنه درگذار
چه منصف بزرگان دین بوده اند   که با زیردستان چنین بوده اند
فروتن بود هوشمند گزین   نهد شاخ پُر میوه سر بر زمین
بنازند فردا تواضع کنان   نگون از خجالت سر گردنان
اگر می بترسی ز روز شمار   از آن کز تو ترسد خطا درگذار
مکن چیره بر زیردستان ستم   که دستے است بالائے دست تو هم

گفتار در صبر و رضا و تسلیم بحکم قضا

سعادت به بخشایش داور است — نه در چنگ و بازوی زورآور است
چو دولت نبخشد سپهر بلند — نیاید بمردانگی در کمند
نه سختی رسید از ضعیفی بمور — نه شیران بسرپنجه خوردند و زور
چو نتوان بر افلاک دست آختن — ضروریست با گردشش ساختن
گرت زندگانی نبشتست دیر — نه مارت گزاید نه شمشیر و شیر
وگر در حیاتت نماندست بهر — چنانت کشد نوشدارو که زهر
نه رستم چو پایان روزی بخورد — شغاد از نهادش برآورد گرد

گفتار اندر صبر بر ناتوانی بامید بهروزی

کمال است در نفس مرد کریم — گرش زر نباشد چه نقصان دیم
مپندار گر سفله قارون شود — که طبع لئیمش دگرگون شود
وگر در نیابد کرم پیشه نان — نهادش توانگر بود همچنان
سخاوت زمین است و سرمایه زرع — بده کاصل خالی نماند ز فرع
خدائی که از خاک مردم کند — عجب دارم از مردمی گم کند
ز نعمت نهادن بلندی مجوی — که ناخوش کند آب استاده بوی
به بخشندگی کوش کآب روان — بسیلش تفقد کند آسمان
گر از جاه و دولت بیفتد لئیم — دگر باره نادر شود مستقیم

تو گر گوہر قیمتی غم مدار — که ضائع نگرداندت روزگار
کلوخ ارچه افتاده باشد براه — نه بینم که در وے کند کس نگاه
دگر خردۂ زر ز دندان گاز — بیفتد بشمعش بجویند باز
بدر میکنند آبگینه ز سنگ — کجا ماند آئینه در زیر زنگ
پسندیده و نغز باید خصال — که گاه آید و گه رود جاه و مال

گفتار اندر فضیلت خاموشی و حلاوت خویشتن داری

اگر پاے در دامن آری چو کوه — سرت ز آسمان بگذرد در شکوه
زبان درکش، اے مرد بسیار دان — که فردا قلم نیست بر بے زبان
صدف وار گوہر شناسان راز — دہن جز بلؤلؤ نکردند باز
فراوان سخن باشد آگنده گوش — نصیحت نگیرد مگر در خموش
چو خواہی که گوئی نفس بر نفس — حلاوت نیابی ز گفتار کس
نباید سخن گفت ناساخته — نشاید بریدن نینداخته
تامل کنان در خطا و صواب — به از ژاژ خایان حاضر جواب
کمالست در نفس انسان سخن — تو خود را بگفتار ناقص مکن
کم آواز ہرگز نه بینی خجل — جوے مشک بہتر ز یک توده گل
حذر کن ز نادان ده مرده گوے — چو دانا یکے گوے و پرورده گوے
صد انداختی تیر و ہر صد خطاست — اگر ہوشمندی یک انداز و راست
چرا گوید آن چیز در خفیه مرد — که گر فاش گردد شود روے زرد

مکن پیشِ دیوار غیبت بسے | بود کز پسش گوش دارد کسے
درون دلت شہر بند ست راز | نگر تا نہ بیند در شہر باز
ازان مرد دانا دہان دوختست | کہ بیند کہ شمع از زبان سوختست

درِ توبہ

بیا اے کہ عمرت بہفتاد رفت | مگر خفتہ بودی کہ برباد رفت
ہمہ برگِ بودن ہمے ساختی | بتدبیر رفتن نپرداختی
قیامت کہ بازار مینو نہند | منازل باعمال نیکو دہند
بضاعت بچندانکہ آری بری | وگر مفلسی شرمساری بری
کہ بازار چندان کہ آگندہ تر | تہیدست را دل پراگندہ تر
زپنجہ درم پنج اگر کم شود | دلت ریشِ سرپنجۂ غم شود
چو پنجاہ سالت بروں شد زدست | غنیمت شمر پنج روزے کہ ہست
اگر مردہ مسکین زبان داشتے | بفریاد و زاری فغان داشتے
کہ اے زندہ چون ہست امکانِ گفت | لب از ذکر چون مردہ برہم مخفت
چو مارا بغفلت بشد روزگار | تو بارے دمے چند فرصت شمار

گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف پیری

جوانا رہِ طاعت امروز گیر | کہ فردا جوانی نیاید ز پیر
فراغِ دلت ہست و نیروے تن | چو میدان فراخ ست گوے بزن

من این روز را قدر نشناختم ‏ بدانستم اکنون که در باختم

قضا روزگارے زمن در ربود ‏ کہ ہر روز از وے شب قدر بود

چہ کوشش کند پیرِ خر زیر بار ‏ تو مے رو کہ بر باد پائی سوار

شکستہ قدح گر ببندند چست ‏ نیاورد خواہد بہاے درست

کنون کاوفتادت بغفلت زدست ‏ طریقے ندارد بجز باز بست

کہ گفتت بجیحون در انداز تن ‏ چو افتاد ہم دست و پائے بدن

بغفلت بدادی زدست آب پاک ‏ چہ چارہ کنون جز تیمم بخاک

چو از چابکان در دویدن گرو ‏ نبردی ہم افتان و خیزان برو

گر آن باد پایان برفتند تیز ‏ تو بیدست و پاے از نشستن بخیز

از شاهنامهٔ فردوسی

نبردِ رستم با سُهراب

ز رستم چو سُهراب شد نااُمید / بر و نیزه شد روے روز سپید
برآورد گه رفت و نیزه گرفت / همے ماند از گفتِ مادر شگفت
یکے تنگ میدان فروساختند / بکوتاه نیزه همے تاختند
نماند ایچ بر نیزه بند و سِنان / بچپ باز بُردند هر دو عنان
بشمشیر هندی برآویختند / همے ز آهن آتش فرو ریختند
برخم اندرون تیغ شد ریزریز / چه رزمے که پیدا کند رُستخیز
گرفتند زان پس عمودِ گران / همے کوفتند آن براین این بر آن
ز تیر و عمُود اندر آمد به خم / جهان بادپایان و گردانِ بِژم
ز اسپان فرو ریخت برگستوان / زِره پاره شد بر میان گوان
فرو مانده اسپ دلاور ز کار / یکے را نہ بُد دست و بازُوش یار
تن از خوئے پُر آب و دهان پُر ز خاک / زبان گشته از تشنگی چاک چاک
یک از دیگر استاده آنگاه دور / پُر از درد باب و پُر از رنج پور
جهانا شگفتے ز کردار تست / شکسته هم از تو هم از تو درست
ازین دو یکے را نجنبید مهر / خرد دور بُد مهر ننمود چهر

همی بچه را باز داند ستور ‏ ‏ چه ماهی به دریا چه در دشت گور

نداند همی مردم از رنج و آز ‏ ‏ یکی دشمنی را ز فرزند باز

بدل گفت رستم که هرگز نهنگ ‏ ‏ ندیدم که آید بدینسان بجنگ

مرا خوار شد جنگ دیو سپید ‏ ‏ ز مردی شد امروز دل نا امید

ز دستِ یکی نا سپرده جهان ‏ ‏ نه گردی نه نام آوری از مهان

بسیری رسانیدم از روزگار ‏ ‏ دو لشکر نظاره بدین کارزار

چو آسوده شد بارهٔ هر دو مرد ‏ ‏ ز آزا جنگ و ز جنگ نبرد

بزه بر نهادند هر دو کمان ‏ ‏ یکی سال خورده دگر نو جوان

زره بود خفتان و ببر بیان ‏ ‏ ز کلک و ز پیکان نیامد زیان

بهم تیر باران نمودند سخت ‏ ‏ تو گوئی فرو ریخت برگِ درخت

غمین شد دلِ هر دو از یکدگر ‏ ‏ گرفتند هر دو دوالِ کمر

تهمتن اگر دست بردی بسنگ ‏ ‏ بکندی سیه سنگ را روزِ جنگ

بزور از زمین کوه برداشتی ‏ ‏ گران سنگ را موم پنداشتی

کمربند سهراب را چاره کرد ‏ ‏ که از زین بجنباند اندر نبرد

میانِ جوان را نبد آگهی ‏ ‏ بماند از هنر دست رستم تهی

فرو داشت دست از کمربندِ او ‏ ‏ شگفتی فرو ماند از بند او

دو شیر اوژن از جنگ سیر آمدند ‏ ‏ تبه گشته و خسته دیر آمدند

دگر باره سهراب گرزِ گران ‏ ‏ ز زین بر کشید و بیفشرد ران

بزد گرز و آورد کتفش به درد ‏ ‏ بپیچید و درد از دلیری بخورد

بخندید سهراب و گفت اے سوار — به زخم دلیران نهٔ پایدار
بزیر اندرت رخش گوئی خراست — دو دست سوار از همه بدتر است
مرا رحمت آید بتو بر ز دل — که از خون تت آغشته گشت است گل
اگرچه گوے سرو بالا بود — جوانی چو شد پیر کانا بود
تهمتن نداد ایچ اورا جواب — شگفتی فرو ماند در پیچ وتاب
به پستی رسید این ازان آن بازین — چنان تنگ شد بر دلیران زمین
که از یکدگر روے برگاشتند — دل و جان باندیشه بگذاشتند
تهمتن بتوران سپه شد بجنگ — بدانسان که نخچیر بیند پلنگ
به ایران سپه رفت سهراب گرد — عنان بارهٔ تیز تگ را سپرد
بزد خویشتن را بایران سپاه — بدستش بسے نامور شد تباه
میان سپه اندر آمد چو گرگ — پراگنده گشتند خرد و بزرگ
چو رستم بنزدیک توران رسید — پشیمان شد آه از جگر بر کشید
غمین گشت و اندیشهٔ کرد و دید — که کاؤس را بے گمان بد رسید
ازین پرهنر ترک نو خاسته — بخفتان بر و بازو آراسته
به لشکر گهِ خویش تازید زود — که اندیشهٔ دل بدانگونه بود
میان سپه دید سهراب را — زمین لعل کرده بخوناب را
سر نیزه پُر خون و خفتان و دست — چو شیرے که گردد ز نخچیر مست
دژم گشت رستم چو اورا بدید — خروشے چو شیر ژیان بر کشید
و گفت کاے ترک خونخوار مرد — ز ایران سپه جنگ با تو که کرد

چرا دست با من نسودی همه ‌‌ ‌ چو گرگ آمدی در میان رمه
بدو گفت سهراب توران سپاه ‌ ‌ ازین رزم دور اند و هم بیگناه
تو آهنگ کردی بدیشان نخست ‌ ‌ کسی با تو پیکار و کینه نجست
بدو گفت رستم که شد تیره روز ‌ ‌ چو پیدا شود تیغ گیتی فروز
به کشتی بگیریم فردا پگاه ‌ ‌ ببینیم تا بر که گرید سپاه
بدین دشت هم دار و هم منبر است ‌ ‌ که روشن جهان زیر تیغ اندر است
گر ایدون که بازو به شمشیر و تیر ‌ ‌ چنین آشنا شد تو هرگز ممیر
برفتند و روی هوا تیره گشت ‌ ‌ ز سهراب گردون هوا خیره گشت
تو گفتی ز جنگش سرشت آسمان ‌ ‌ نیاساید از تاختن یک زمان
دگر باره زیر اندرش آهن است ‌ ‌ شگفتی روان است و رویین تن است
شب تیره آمد سوی لشکرش ‌ ‌ نیاسوده از جنگ و آهن سرش
به هومان چنین گفت کامروز هور ‌ ‌ برآمد جهان کرد پر جنگ و شور
شما را بسر زان سوار دلیر ‌ ‌ که یال یلان داشت چنگال شیر
چه آمد شما را چه گفت و چه کرد ‌ ‌ که او بود هم زور من در نبرد
چه کرد او با لشکرم سر بسر ‌ ‌ که چون اندوانم به گیتی دگر
یکی پیر مرد است برسان شیر ‌ ‌ نگردد ز پیکار و از جنگ سیر
اگر گویم از کار آن نامدار ‌ ‌ نه چندان بود کاید اندر شمار
دو بار وش مانندهٔ ران پیل ‌ ‌ بجوشد ز آواز او رود نیل
ندانم بگرد جهان سربسر ‌ ‌ که بندد گره کینه چون او کمر

بدو گفت هومان که فرمانِ شاه
چنین بُد کز ایدر نجنبد سپاه

همه کارِ ما سخت و با ساز بود
به آورد که گشتن آغاز بود

بیامد یکے مرد پرخاش جوے
باین لشکر گشتن بنهاد روے

تو گفتی ز مستی کنون خاست است
که این جنگ را یک تن آراست است

عنان باز پیچید و برداشت راه
به ایران سپاه رفت ازاین جایگاه

چنین گفت سُهراب کو زین سپاه
نگرد از دلیران کسے را تباه

از ایرانیان من بسے کُشته ام
زمین را بخون چون گل آغشته ام

اگر شیر پیش آمدے بے گمان
نرستے چنین دان ز گرز گران

وزین بر شما جز نظاره نبود
ولیکن نیامد کسے خود چه سود

به پیشم چه شیر و پلنگ و هزبر
به پیکان فرو بارم آتش ز ابر

چو گردان مرا روے بینند تیز
زره بر تن شان شود ریز ریز

چو فردا به پیش است روزِ بزرگ
پدید آید آنکس که باشد سُترگ

بنامِ خداے جهانِ آفرین
نمانم ز گردان یکے بر زمین

کنون خوان و مے باید آراستن
بباید همے غم ز دل کاستن

وز آن روے رُستم سپه را بدید
سخن راند با گیو و گفت و شنید

که امروز سُهراب جنگ آزماے
چگونه بجنگ اندر آورد پاے

چنین گفت با رستم گرد گیو
که زان گونه هرگز ندیدم نیو

بیامد دمان تا میانِ سپاه
ز لشکر بر طوس شد کینه خواه

که او بود بر زین و نیزه بدست
چو گرگین فرود آمد او برنشست

بیامد چو او نیزه او را بدید ‎ ‎ ‎ بکردار شیر ژیان بردمید
خمیده عمودے بزد بر برش ‎ ‎ ‎ زنیرو بیفتاد ترگ از سرش
نتابید با او بتابید روے ‎ ‎ ‎ شدند از دلیران بسے جنگجوے
زگُردان کسے مایۀ او نداشت ‎ ‎ ‎ بجز پیلتن پایۀ او نداشت
هم آئین پیشین نگهداشتم ‎ ‎ ‎ سپه را بر او هیچ نگذاشتم
به تنها نشد بر برش جنگجوے ‎ ‎ ‎ سپُردیم میدانِ کینه بدوے
سوارے نشد پیش او یک تنه ‎ ‎ ‎ همے تاخت از قلب تا میمنه
زهر سو همے شد دمان و دمان ‎ ‎ ‎ بزیر اندرون بود اسپش چمان
غمین گشت رستم زگفتار اوے ‎ ‎ ‎ بر شاه کاؤس بنهاد روے
چو کاؤس کے پهلوان را بدید ‎ ‎ ‎ بر خویش و نزدیک جایش گزید
زسهراب رستم زبان برگشاد ‎ ‎ ‎ ز بالا و بُرزش همے کرد یاد
که کس در جهان کودکے نارسید ‎ ‎ ‎ بدین شیر مردی و گُردی ندید
به بالا ستاره بسابد همے ‎ ‎ ‎ تنش را زمین بر نتابد همے
دو بازو و رانش چو ران هیون ‎ ‎ ‎ همانا که دارد سطبری فزون
به تیغ و به نیزه به گرز و کمند ‎ ‎ ‎ زهر گونه آزمودیم چند
سرانجام گفتم که من پیش ازین ‎ ‎ ‎ بسے گرد را بر گرفتم ز زین
گرفتم دوالِ کمر بندِ او ‎ ‎ ‎ بیفشاردم سخت پیوند او
همے خواستم کش ز زین بر کنم ‎ ‎ ‎ چو دیگر کسانش به خاک افگنم
گر از باد جنبان شود کوهسار ‎ ‎ ‎ نجنبد ابر زین مر آن نامدار

ازو بازگشتم که بیگاه بود / که شب سخت تاریک و بی ماه بود
بدان تا بگردیم فردا یکی / بکشتی گرائیم ما اندکی
چو فردا بیاید بدشت نبرد / بکشتی همی بایدم چاره کرد
بکوشم ندانم که پیروز کیست / ببینیم تا رای یزدان بچیست
کزو دان پیروزی و دستگاه / هم او آفرینندهٔ هور و ماه
بدو گفت کاوس یزدان پاک / تن بدسگالت کند چاک چاک
من امشب به پیش جهان آفرین / بمالم فراوان سر اندر زمین
بدان تا ترا بر دهد دستگاه / بدین ترک بدخواه گم کرده راه
کند تازه پژمرده کام ترا / برآید بخورشید نام ترا
بدو گفت رستم که با فر شاه / برآید همه کامهٔ نیک خواه
بگفت این و برخاست پس پیلتن / ز رزم گشته او پیش آن انجمن
بلشکرگه خویش بنهاد روے / پر اندیشه جان و دلش کینه جوے
زواره بیامد خلیده روان / که امروز چون گشت بر پهلوان
ازو خوردنی خواست رستم نخست / پس آنگه ز اندیشه دل را بشست
همین گه بدو حال سهراب گرد / سراسر همه هرچه بد برشمرد
سپه را دو فرسنگ بد درمیان / گشادن نیارست یک تن میان
چنان راند پیش برادر سخن / که بیدار دل باش و تندی مکن
بشبگیر من چون به آوردگاه / روم پیش آن ترک ناوردخواه
بیاور سپاه و درفش مرا / همان تخت و زرینه کفش مرا

همیں باش در پیش پردہ سرائے   چو خورشید تاباں برآید ز جائے
گر آید ونگہ پیروز باشم بجنگ   برآورد گہ بر نیارم درنگ
دگر خود دگر گونہ گردد سخن   تو زاری مساز و نژندی مکن
میائید یک تن بہ آوردگہ   مسازید جُستن سوے رزم رہ
یکایک سوے زابلستان شوید   ازایدر بنزدیک دستاں شوید
برو بر کشائی یکایک سخن   کہ روز تہمتن درآمد بہ بُن
چنین بود فرمانِ یزدانِ پاک   کہ گردد بدستِ جوانے ہلاک
تو خرسند گردان دلِ مادرم   چنیں راند ایزد قضا بر سرم
بگویش کہ تو دل بمن در مبند   مشو جاوداں بہر جانم نژند
کس اندر جہاں جاودانہ نماند   ز گردوں مرا خود بہانہ نماند
بسے دیو و شیر و پلنگ و نہنگ   تبہ شد ز چنگم بہنگامِ جنگ
بسے بارہ و دژ کہ کردیم پست   نیاورد کس دستِ من زیر دست
درِ مرگ راآں بکوبد کہ پاے   بہ اسپ اندر آرد برآید ز جاے
اگر سال گردد فزوں از ہزار   ہمیں است راہ و ہمیں است کار
نگہ کُن بہ جمشید شاہِ بلند   ہماں نیز طہمورثِ دیوبند
بہ گیتی چو ایشاں نہ بد شہریار   سر انجام رفتند زی کردگار
بمردی ز گرشاسپ برتر نبود   سپہر بریں گرد گاہش بسود
نریمان و سام آن دو گردن فراز   ز مُردن بہ گیتی نہ بُد شان جواز
چو گیتی بر ایشاں نماند و بگشت   مرا نیز از رہ بباید گذشت

همه مرگ را ایم پیر و جوان — به گیتی نماند کسے جاودان
چو خرسند گردد بدستان بگوے — که از شاه گیتی مبر تاب روے
اگر جنگ سازد تو سستی مکن — چنان رو که او راند از بن سخن
ز شب نیمهٔ گفت سهراب بود — دگر نیمه آرامش و خواب بود

کشتی گرفتن رستم و سهراب و رهائی یافتن رستم از و بچاره

چو خورشید رخشان بگسترد پر — سیه زاغ پران فرو برد سر
تهمتن بپوشید ببر بیان — نشست از بر اژدهاے دمان
بیامد بدان دشت آوردگاه — نهاده ز آهن به سر بر کلاه
وزان روے سهراب با انجمن — همے مے گسارید با رود زن
به هومان چنین گفت کان شیر مرد — که با من همے گردد اندر نبرد
ز بالاے من نیست بالاش کم — به رزم اندرون دل ندارم دژم
بر و کتف و یالش بمانند من — تو گوئی که داننده بر زد رسن
زیال و رکیبش همے چهر من — بجنبد۔ به شرم آورد چهر من
نشانهاے مادر بیابم همے — به دل نیز لختے بتابم همے
گمانے برم من که او رستم است — که چون او نبرده به گیتی کم است
نباید که من با پدر جنگ جوئے — شوم خیره رو اندر آرم بروے

زواد ار گردم بسے شرمناک | سیہ رو روم از سرِ تیرہ خاک
نباشد امیدِ سرائے دِگر | نباید کہ رزم آورم با پدر
بہ شاہانِ گیتی شوم روسیاہ | کہ بر مرزِ ایران و توران سپاہ
نگوید کسے جز بہ بد نام من | نباشد بہ ہر دو سرا کام من
سراسیمہ گردم از آویختن | بجز بد نباشد ز خون ریختن
بدو گفت ہومان کہ در کارزار | رسیدست رستم بمن چند بار
شنیدی کہ در جنگ مازندران | چہ کرد آن سپہبد بہ گرز گران
بدین رخش ماند ہمے رخش او | ولیکن ندارو پے و بخش او
چو یک بہرہ از تیرہ شب درگذشت | خروش طلایہ برآمد ز دشت
جہانجوے سہراب دل پُر ز رزم | بہ آرام گہ رفت از تخت بزم
بہ شبگیر چون بر دمید آفتاب | سرِ جنگ جویاں برآمد ز خواب
بپوشید سہراب خفتانِ رزم | سرش پُر ز رزم و دلش پُر ز برم
بیامد خروشان بدان دشت جنگ | بچنگ اندرون گرزۂ گاؤ رنگ
ز رستم بپرسید خنداں دو لب | تو گفتی کہ با او بہم بود شب
کہ شب چون بدی روز چون خاستی | ز پیکارِ دل بر چہ آراستی
ز کف بفگن ایں تیر و شمشیر کین | بزن جنگِ بیداد را بر زمین
نشینیم ہر دو پیادہ بہم | بہ مے تازہ داریم روئے دژم
بہ پیش جہاں دار پیمان کنیم | دل از جنگ جستن پشیمان کنیم
ہماں تا کسے دیگر آید بہ رزم | تو با من بساز و بیارا اے بزم

دل من ہمے بر تو مہر آورد ہمے آب شرمم بہ چہر آورد
ہما ناکہ داری ز گردن نژاد کنی پیش من گوہر خویش یاد
ز نامِ تو کردم ہمے جستجوے نہ گفتند نامت تو با من بگوے
ز من نام پنہاں نباید کرد چو گشتی تو با من کنوں ہم نبرد
مگر پورِ دستانِ سامِ یلی گزیں نامور رستمِ زابلی
بدو گفت رستم کہ اے نامجوے نگردیم ہرگز چنین گفتگوے
ز کشتی گرفتن سخن بود دوش نگیرم فریبِ تو زیں در بگوش
نہ من کودکم گر تو ہستی جواں بکشتی کمر بستہ دارم میاں
بکوشیم و فرجامِ کار آن بود کہ فرمان و رائے جہانباں بود
و دیگر کہ در جائے تنگ و نبرد پژوہش نجویند مردانِ مرد
بسے گشتہ ام در فراز و نشیب نیم مرد گفتار رزق و فریب
بدو گفت سہراب کاے مردِ پیر اگر نیست پندے منت جایگیر
مرا آرزو بد کہ بر بسترت بر آید بہنگام۔ ہوش از برت
کسے کز تو ماند ستودان کند بپرد روان تن بہ زندان کند
وگر ہوش تو زیر دستِ من است بہ فرمانِ یزداں برآرم ز دست
ز اسپانِ جنگی فرود آمدند ہشیوار با گبر و خود آمدند
بہ بستند بر سنگ اسپِ نبرد برفتند ہر دو رواں پُر ز درد
چو شیران بہ کشتی در آویختند ز تنہا خوے و خون ہمے ریختند
بزد دست سہراب چوں پیل مست چو شیر دمندہ ز جا در بجست

کمر بند رستم گرفت و کشید
زبس زور گفتی زمین بردرید

برستم درآویخت چون پیل مست
برآوردش از جائے وبنهاد پست

یکے نعره برزد پر از خشم و کین
بزد رستم شیر را بر زمین

نشست از بر سینهٔ پیل تن
پر از خاک چنگال و روے و دهن

بکردار شیرے که بر گور نر
زند دست و گور اندر آید بسر

یکے خنجر آبگون برکشید
همے خواست از تن سرش را برید

نگه کرد رستم به آواز گفت
که این راز باید کشاد از نهفت

به سهراب گفت اے یل شیرگیر
کمند افگن و گرز و شمشیرگیر

دگرگونه این باشد آئین ما
جز این باشد آرایش دین ما

کسے کو بکشتی نبرد آورد
سرے مهترے زیر گرد آورد

نخستین که پشتش نهد بر زمین
نبرد سرش گرچه باشد بکین

اگر بار دیگرش زیر آورد
به افگندنش نام شیر آورد

روا باشد ار سر کند ز و جدا
بدین گونه بر باشد آئین ما

بدین چاره از چنگ تر اژدها
همے خواست یابد ز کشتن رها

دلیر جوان سر بگفتار پیر
بداد و ببود آن سخن جایگیر

یکے از دلیری دوم از زبان
سوم از جوانمردیش بے گمان

رها کرد از دست و آمد بدشت
بدشتے که بر پیشش آهو گذشت

همے کرد نخچیر و یادش نبود
از آنکس که با او نبرد آزمود

همے دیر شد۔ بازهومان چو گرد
بیامد بپرسید از او از نبرد

به هومان بگفت آن کجا رفته بود | سخن هرچه رستم بدو گفته بود
بدو گفت هومان دریغ ای جوان | به سیری رسیدی همانا ز جان
دریغ این بر و برز و بالاے تو | رکیب دراز و یلی هاے تو
هنر برے که آورده بودی بدام | رها کردی از دست شد کار خام
نگه کن کزاین بیهده کار کرد | چه آرد به پیشت بدشت نبرد
یکے داستان زد بدین شهریار | که دشمن مدار ار چه خرد است خوار
بگفت و دل از جان او برگرفت | پر اندوه همے ماند اندر شگفت
به لشکرگه خویش بنهاد روے | به خشم و پر از غم دل از کار اوے
به هومان چنین گفت سهراب گرد | که اندیشه از دل بباید سترد
که فردا بباید بر من به جنگ | ببینی به گردنش بر پالهنگ
چو رستم ز چنگ وے آزاد گشت | بسان یکے کوه پولاد گشت
خرامان بشد سوے آب روان | چو جان رفته کو یا بیابد روان
بخورد آب و روے و سر و تن بشست | به پیش جهان آفرین شد نخست
به زمزم بنالید بر بے نیاز | نیایش همے کرد بر چاره ساز
همے خواست پیروزی و دستگاه | نبود آگه از بخشش خورشید و ماه
که چون رفت خواهد سپهر از برش | بخواهد ربودن کلاه از سرش
شنیدم که رستم ز آغاز کار | چنان یافت نیرو ز پروردگار
که گر سنگ را او بسر برشدے | همے هر دو پایش بدو درشدے
ازان زور پیوسته رنجور بود | دل او ازان آرزو دور بود

بنالید بر کردگار جہان — بہ زاری ہمے آرزو کرد آن
کہ نیرو ز زورش ستاند ہمے — کہ رفتن بہ رہ بر تواند ہمے
بدانسان کہ از پاک یزدان بخواست — ز نیروے آن کوہ پیکر بکاست
چو باز آن چنان کار پیش آمدش — دل از بیم سہراب ریش آمدش
بہ یزدان بنالید کاے کردگار — بدین کار این بندہ را پاسدار
ہمان زور خواہم کز آغاز کار — مرا دادی اے پاک پروردگار
بدو باز داد آن چنان کش بخواست — بیفزود در تن ہر آنچش بکاست
وزان آب خورشد بجاے بزد — پُر اندیشہ بُودش دل و گُونہ زرد
ہمے تاخت سہراب چون پیل مست — کمندے بہ بازو کمانے بدست
گرازان و چون شیر نعرہ زنان — سمندش جہان و جہان را کنان
بران گونہ رستم چو او را بدید — عجب ماند در روے ہمے بنگرید
ز پیکارش اندازہا برگرفت — غمین گشت وزو ماند اندر شگفت
چو سہراب باز آمد او را بدید — ز باد جوانی دلش بر دمید
چو نزدیک تر شد بدو بنگرید — مر او را بدان فر آن زور دید
چنین گفت کاے رستہ از چنگ شیر — چرا آمدی باز نزدم دلیر
چرا آمدی باز پیشم بگوے — سوے راستی خود نداری تو روے
ہمانا کہ از جان تو سیر آمدی — کہ در جنگ شیران دلیر آمدی
دو بارت اماں دادم از کارزار — بہ پیریت بخشیدم اے نامدار
چنین داد پاسخ بدو پیلتن — کہ اے نامور گرد لشکر شکن

نگویند زین گو نه مردانِ مرد | همانا جوانی تُرا غرّه کرد
به بینی که زین پیر مردے دلیر | چه آید بروئے توانے نرہ شیر
ہر آنگه که خشم آورد بختِ شوم | شود سنگِ خاره بکردار موم

از قصائدِ سعدی

وصفِ بہار

صبحم از مشرق در آمد باد نوروز از یمین
عقل و طبعم خیره شد از صنع ربّ العالمین!
با جوانان راهِ صحرا برگرفتم بامداد
کودکے گفتا، تو پیری باخردمندان نشین
گفتم اے عاقل نه بینی کوه با چندین وقار
همچو طفلان دامنش پُر ارغوان و یاسمین
آستین بر دست پوشید از بہار و برگ و شاخ
میوه پنہان کرد از خورشید و مه در آستین
باد گلہارا پریشان مے کُند ہر صبح دم
زان پریشانی نگر در روے آب افتاده چین

نوبہار از غنچہ بیرون شد بیکتو پیرہن
بید مشک انداخت تا دیگر زمستان پوستین
این نسیم باد شیر ازست یا مشک ختن
یا نگار من پریشان کردہ زلف عنبرین
بامدادش بین کہ چشم از خواب نوشین برکند
گر ندیدی سحر بابل در نگارستان چین

صفت بہار

بامدادان کہ تفاوت نکند لیل و نہار
خوش بود دامن صحرا و تماشاے بہار
صوفی از صومعہ گو خیمہ بزن در گلزار
وقت آن نیست کہ در خانہ نشینی بیکار
کوہ و دریا و درختان ہمہ در تسبیح اند
نہ ہمہ مستمعان فہم کنند این اسرار
بلبلان وقت گل آمد کہ بنالند از شوق
نہ کم از بلبل مستی تو بنال اے ہشیار
آفرینش ہمہ تنبیہ خداوند دل ست
دل ندارد کہ ندارد بخداوند اقرار
این ہمہ نقش عجب بر در و دیوار وجود
ہر کہ فکرت نکند نقش بود بر دیوار

خبرت ہست کہ مرغانِ چمن مے گویند
کا خرا ے خفتہ سر از بالشِ غفلت بردار
ہر کہ امروز نہ بیند اثر قدرتِ او
غالب آن ست کہ فرداش نہ بیند دیدار
تا کے آخر چو بنفشہ سرِ غفلت در پیش
حیف باشد کہ تو در خوابی و نرگس بیدار
کہ تواند کہ دہد میوۂ رنگین از چوب
یا کہ داند کہ برآرد گل صد برگ از خار
وقت آن ست کہ داماد گل از حجلۂ غیب
بدر آید کہ درختان ہمہ کردند نثار
آدمی زادہ اگر در طرب آید چہ عجب
سرو در باغ برقص آمد و بید و چنار
باش تا غنچہ سیراب دہن باز کند
بامدادان چو سرِ نافۂ آہوے تتار
مژدگانی! کہ گل از غنچہ برون مے آید
صد ہزار آغچہ ریزند عروسانِ بہار
باد گیسوے عروسان چمن شانہ کند
بوے نسرین و قرنفل برود در اقطار
ژالہ بر لالہ فرود آمدہ ہنگامِ سحر

راست چون عارضِ گلگون عرق کردۂ یار
باد بوئے سمن آورد و گل و سنبل و بید
در دکان بچہ رونق بہ کشاید عطار
خیری و خطمی و نیلو فر و بستان افروز
نقش ہائے کہ در او خیرہ بماند ابصار
ارغوانِ ریختہ بر درہ گہِ خضرائے چمن
ہمچنان ست کہ بر تختۂ دیبا دینار
این ہنوز اولِ آثار جہان افروزیست
باش تا خیمہ زند دولت نیسان و ایار
شاخہا دختر دوشیزۂ باغند ہنوز
باش تا حاملہ گردند بالوان ثمار
عقل حیران شود از خوشۂ زرین عنب
وہم عاجز شود از حقۂ یاقوت انار
بندہائے رطب از نخل فرود آویزند
نقش بندانِ قضا و قدر شیرین کار
تا نہ تاریک شود سایۂ انبوہ درخت
زیر ہر برگ چراغے بہ نہند از گلنار
سیب را ہر طرفے دادہ طبیعت رنگے
ہم بدان گونہ کہ گلگونہ کند روئے نگار

شکل امرود تو گوئی کہ بشیرینی و لطف
کوزۂ چند نبات ست معلق بر بار
جشو انجیر چو حلواگرِ صانع کہ ہمی
حبِ خشخاش کُند در عسل و شہد بکار
آب در پایۂ ترنج و بہ و بادام روان
ہمچو در زیر درختانِ بہشتی انہار
گو نظر با زکن و خلعت نارنج ببین!
ایکہ باور نہ کُنی فی الشجر الاخضر نار
پاک و بے عیب خدائے کہ بتقدیر عزیز
ماہ و خورشید مسخر کُند و لیل و نہار
پادشاہی نہ بدستور کُند یا گنجور
نقش بندی نہ لبشنگرف کُند یا زنگار
چشمہ از سنگ برون آرد و باران از میغ
انگبین از مگسِ نحل و دُر از دریا بار
گرچہ بسیار بہ گفتیم درین باب سخن
اندکے بیش نہ گفتیم ہنوز از بسیار
تا قیامت سُخن اندر کرم و رحمتِ او
ہمہ گویند و یکے گفتہ نیاید ز ہزار
نعمتت بار خدایا ز عدد بیرون ست

شکرِ انعام تو ہرگز نہ کنند شکر گذار
این ہمہ پردہ کہ بر کردۂ ما مے پوشی
گر بتقصیر بگیری نگذاری دیّار
ناامید از درِ لطف تو کجا شاید رفت
تابِ قہر تو نداریم خدایا زنہار
فعل ہائے کہ زما دیدی و نہ پسندیدی
بخداوندی خود پردہ بہ پوش اے ستّار
سعدیا راست روان گوے سعادت بردند
راستی کن کہ بمنزل نرسد کج رفتار
حیف از عمر گرانمایہ کہ در لہو برفت
یارب از ہرچہ خطارفت ہزار استغفار
دردِ پنہان بتو گویم کہ خداوندمنی!
یا نگویم کہ تو خود مطّلعی بر اسرار

در مدح انگیانو

پس بگردید و بگردد روزگار
دل بہ دنیا در نہ بندد ہوشیار
اے کہ دستت میرسد کارے بکن
پیش ازان کز تو نیاید ہیچ کار

این که در شه نامه ها آورده اند
رُستم و اِسکندر و اسفند یار
تا بدانند این خداوندانِ مُلک
کز بسے خلق ست دُنیا یادگار
این ہمہ رفتند و ما اے شوخ چشم
ہیچ نگرفتیم از ایشان اعتبار
اے کہ وقتے نطفہ بودی در شکم
وقت دیگر طفل بودی شیر خوار
مُدّتے بالا گرفتی تا بلوُغ
سرو بالاے شدی سیمین عذار
ہم چنین تا مرد نام آور شدی
فارس میدان و مردِ کار زار
آنچہ دیدی برقرار خود نہ ماند
آنچہ بینی ہم نہ ماند برقرار
دیر و زود این شکل و شخصِ نازنین
یاد خواہد برد خاکش را غبار
گل بخواہد چید بے شک باغبان
ورنہ چیند خود فرو ریزد زبار
این ہمہ ہیچ ست چون مے بگذرد

تخت و بخت و امر و نہی و گیر و دار

نام نیکو گر بماند ز آدمی

بہ کزو ماند سرائے زرنگار

سالِ دیگر را کہ مے داند حساب

تا کجا رفت آن کہ یا ما بود یار

خفتگان بے چارہ در خاکِ لحد

خفتہ اندر کلۂ سر سوسمار

صورتِ زیبائے ظاہر ہیچ نیست

اے برادر سیرت زیبا بیار

ہیچ مے دانی خرد بہ یا روان

من بگویم گر بداری استوار

آدمی را عقل باید در بدن

ورنہ جان در کالبد دارد حمار

پیش ازان کز دست تو بیرون برد

گردشِ گیتی زمامِ اختیار

گنج خواہی در طلب رنجے ببر

خرمنے مے بایدت تخمے بکار

چون خداوندت بزرگی داد و حکم

خُردہ از خردانِ مسکین در گذر

چون زیر دستیت بخشید آسمان
زیر دستان را ہمیشہ نیک دار
عذر خواہان را خطا کاری بہ بخش!
زینہاری را بجان دہ زینہار
شکر نعمت را نکو مے کُن کہ حق
دوست دارد بندگانِ حق گزار

متفرقات

مختصر مثنویات

صفت شہرے

شدہ تازہ شہرے عمارت پذیر　　کہ گردون نہ دیدش بدوران نظیر
ہوایش معنبر چو بادِ بہار　　نسیمش مُعطّر چو مشکِ تتار
بصورت نمودار باغِ بہشت　　ہمہ خاکِ او مشک و عنبر سرشت
ریاضش مُفرّح تر از بوستان　　وزد بوستانِ ارم بوستان
روان بر لبش چشمہ سلسبیل　　ز رشکش گرخِ نیل در آبِ نیل
عمارات عالیؔ و ز ارتفاع　　گزشتہ ز گردوں بہ نہصد ذراع
بسے خانہائے منقش بزر　　برآوردہ بر چرخِ فیروزہ سر
بہر جانبے گنبدے زرنگار　　مُعلّٰی چو ایوان نیلی حصار
دوکانہا و بازارش آراستہ　　مہیّا درو ہرچہ دل خواستہ
درو مسجدے پُرشرف ز احترام　　مُعلّٰی منازل چو بیت الحرام
نہادہ درو منبرے زرنگار　　فلک را ازو پایۂ افتخار
درآویختہ از پئے زیب و فرّ　　مصابیح سیم و قنادیلِ زر
مدارس درو بیحد و خانقاہ　　برائے مُسافر کہ آید ز راہ

صفت قصرے

بر آورده بر چرخ ایوانِ شاه — بهر برج او رفته براوجِ ماه
رواقِ فلک گوشهٔ طاقِ او — گزشته زنه چرخ اطباق او
بنایش نه از چوب و نے خشت بود — که خشتش ززر بود و چوبش زعود
درو بوستانے چو باغِ بهشت — همه خاکِ او مشک عنبر سرشت
درختانِ او جمله طوبیٰ مثال — برفعت رسیده بحدِّ کمال
درو کرد ترتیب حوضے ززر — که میداد از آبِ حیوان خبر
صفائے درونش برون از صفات — ز روئے لطافت چو آبِ حیات
روان هر طرف جوئے آبِ روان — چو انهار در بوستانِ جنان
درختانِ او هم چو طوبیٰ بلند — بر و میوه هارسته شیرین چو قند
بهر شاخ او بلبلے در خروش — ز آوازِ بلبل شده گل زهوش
درختانِ خرّم همه میوه دار — ثمرهائے چون شکر آورده بار
درختانِ نغزش سر اندر هوا — چو طاؤس در زیر پر بیضها

زغن و کرگس

چنین گفت پیشِ زغن کرگسے — که نبود زمن دوربین تر کسے
زغن گفت زین در نشاید گزشت — بیا تا چه بینی باطرافِ دشت
شنیدم که مقدار یک روزه راه — بکرد از بلندی به پستی نگاه
چنین گفت دیدم گرت باور است — که یکدانه گندم به هامون در است

زغن را نماند از تعجب شکیب / ز بالا نہادند سر در نشیب
چو کرکس بر آں دانہ آمد فراز / بپالیش بہ پیچید قیدے دراز
نہ دانست زاں دانہ خوردنش / کہ دہر افگند دام در گردنش
زغن گفت زاں دانہ دیدن چہ سود / چو بینائی دام خصمت نبود
شنیدم کہ میگفت و گردن بہ بند / نباشد حذر با قدر سودمند
قضا چشم باریک بینش بہ بست / اجل چوں بخونش برآورد دست
در آبیکہ پایان ندارد کنار / غرور شناور نیاید بہ کار

اصل بد نہ گردد

درختے کہ تلخ است وے را سرشت / گرش در نشانی بباغ بہشت
در از جوئے خلدش بہ ہنگام آب / بہ بیخ انگبین ریزی و شیر ناب
سرانجام گوہر بکار آورد / ہمان میوۂ تلخ بار آورد

اگر بیضۂ زاغ ظلمت سرشت / نہی زیر طاؤس باغ بہشت
بہنگام آن بیضہ پروردنش / ز انجیر جنت دہی ارزنش!
دہی آب از چشمۂ سلسبیل! / در آں بیضہ ہم در دمد جبرئیل
شود عاقبت بچۂ زاغ زاغ / کشد رنج بیہودہ طاؤس باغ

عاقبت گرگ زادہ گرگ شود
گرچہ با آدمی بزرگ شود

ہیچ دانی کہ چیست دخلِ حرام | یا کدام است خرجِ نافرجام
به گدائی فراہم آوردن | پس بشوخی و معصیت خوردن

یکے را دیدم اندر خانقاہے | کہ مے کاوید قبر بادشاہے
بدست از خوابگاہش خاک میرفت | سرشک از دیدہ میبارید و میگفت
ندانم بادشہ یا پاسبانی | ہمے بینم کہ مشتِ استخوانی

خردمند باشد جہاں دیدہ مرد | کہ بسیار گرم آزمودہ است و سرد
جوانانِ فرخندۂ بخت ور | ز تدبیرِ پیران نہ پیچند سر
جوانانِ پیل افگنِ شیرگیر | ندانند دستانِ روباہ پیر

سگ بر آن آدمی شرف دارد | کہ دلِ دوستان بیازارد
این سخن را حقیقتے باید | تا معانی بدل فرو آید
آدمی با تو دست در مطعوم | سگ ز بیرونِ آستان محروم
حیف باشد کہ سگ وفا دارد | و آدمی دشمنی روا دارد

چہ نیکو زد است این مثل برہمن | بود حرمتِ ہر کس از خویشتن
چو دشنام گوئی دعا نشنوی | بجز کشتۂ خویشتن ندروی
نخواہی کہ نفرین کنندت ز پسَت | نکوگوی تا بد نگوید کست

نه باید که بسیار بازی کنی — که مر قیمت خویش را بشکنی
اگر تند باشی به یک بار و تیز — جهان از تو گیرند راه گریز
نه کوتاه دستی و بیچارگی — نه زجر و تطاول بیک بارگی
بجز دان مفرمای کار درشت — که سندان نه شاید شکستن بمشت

این دغل دوستان که می بینی — مگسانند گرد شیرینی
تا طعامیکه هست می نوشند — همچو زنبور بر تو می جوشند
باز وقتی که ده خراب شود — کیسه چون کاسهٔ رباب شود
ترک صحبت کنند و دلداری — مهربانی نبود پنداری
باز دیگر که بخت باز آید — روشنائی ز در فراز آید
دوغ تانی بپز که از چپ و راست — در وی افتند چون مگس در ماست
راست خواهی سگان بازارند — کاستخوان از تو دوستتر دارند

اگر تنگدستی مرو پیش یار — وگر سیم داری بیا و بیار
خداوند زر بر کند چشم دیو — بدام آورد صخر جنی بریو
ز دست تهی بر نیاید امید — بزر بر کنی چشم دیو سفید

چه نیکو گفت ابراهیم ادهم — چو ترک ملک و دولت گفت و خاتم
نباید بستن اندر چیز و کس دل — که دل برداشتن کارے است مشکل

بخواب اندر شبے موشے شتر شد
ز خرسندی تن و دل تیز تر شد
ز خواب خوش در آمد شادگشته
ہمے شد سو بسو پُر باد گشته
کہ ناگہ اشترے بارے برو ریخت
ز صد من یکجہ آزارے برو ریخت
تہ آن بار مسکین موش در ماند
بہ مسکینی جنازه در عدم راند
خوش است این خوابہائے خوش بہ تعبیر
اگر برعکس ننمانید تاثیر
چہ بازیچہ است ملک سست بنیاد
بدین بازیچۂ طفلان مشو شاد

قطعات

چنار و کدو

گویند بر کنار چنارے کدو بنے
بر رست و بر دوید برا و بر بروز بیست
پرسید از چنار که تو چند روزهٔ
گفتا بدان که سال مرا بیشتر ز سی است
خندید و گفت من ز قد تو به بست روز
بگذشته ام بگو که ترا کاہلی ز چیست
دادش چنار پاسخ خوبے که در گذر
کامروز با تو ام نه خصومت نه داوری ست
فردا که بر من و تو وزد باد مهرگان
آنگه شود پدید که نامرد و مرد کیست

بر دند پیمبران و پاکان
از بے ادبان جفائے بسیار
دل تنگ مکن که پتک و سندان
پیوسته درم زنند و دینار
قدر زر و سیم کم نه گردد
و آہن نه شود بزرگ مقدار

مگسے گفت عنکبوتے را
کاین چہ ساق است و ساعد باریک
گفت اگر کمند من آفتی
پیش چشمت جہان کنم تاریک

پدرے با پسر بہ شفقت گفت
کہ پسندیدہ دار عادت و خو
راحتِ نفس اگر ہمے خواہی
بیشتر از نصیبِ خویش مجو
تا نہ پرسند دم مزن ز سخن
و آنچہ گوئی بجُز صواب مگو
گر رسیدن بمقصدت ہوس است
راہ کان مستقیم نیست، مپو

گفتند چو رزق ہست مقسوم
زحمت چہ کشی ز بہر جستن!
گفتم کہ بلے. و لے ازیں پیش
گشت است حوالتے معیّن
روزیِٔ یکے بمصر و شام است

وان هم دگرے برومِ دارمن
از بندہ مبین تو این تگا پوے
کاین حکم خدائے راند برمن
بے ہیچ شکے نفاذ یابد
حکمے کہ کند خدائے ذوالمن

جہان بگشتم و آفاق سربسر دیدم
نہ مردمم اگر از مردمی اثر دیدم
درین رواقِ زبرجد بخانۂ خورشید
نوشتۂ سخنِ خوش بآب زر دیدم
کہ اے بدولت دو روزہ گشتۂ مغرور
مباش غرّہ کہ از تو بزرگ تر دیدم
کسے کہ تاجِ مرصّع صباح برسر داشت
نماز شام ورا خشت زیر سر دیدم
ز حادثاتِ جہانم ہمین پسند آمد
کہ خوب و زشت و بد و نیک در گزر دیدم

مباش در پۓ آزارِ خاطرِ مردم
کہ نزدِ اہلِ خرد این ہنر نمے باشد

اگر ہوائے خردمندی و ہُنر داری
بگوش گیر کزیں خوب ترنے باشد
بعیب خویش نظر کُن اگر خردمندی
کہ عیب چینی مردم ہنرنے باشد

مرا گفتند یے جمعے مہرہ بانان
چہ دیدہ ندم زغم در اضطرابے
کہ خوش مے باش کز دوران گردون
عمارت باز باید ہر خرابے
کشیدم از جگر آہے و گفتم
بدان روشن دلان نیکو جوابے
چہ سود آنگہ کہ ماہی مردہ باشد
کہ باز آید بجوئے رفتہ آبے

تفاخر بعلم است مر مرد را
نشاید کہ از مال فخر آوری
بمال و حشم گرچہ قارون شوی
دگر در جہاں گیری اسکندری

چو دانش نه داری تو با این همه
به نزدیک دانا ز خر کمتری

هر که رنج کشید و گنج نهاد
به ضرورت به دیگرے بگذاشت
چون نظر مے کنی به آخر او
حاصل از گنج غیر رنج نداشت
خرّم آنکس که ہمچو درویشان
نخورد وقتِ شام اندهِ چاشت

گفت عالم بگوش جان بشنو | ور نماند بگفتنش کردار
باطل است آنچه مدّعی گوید | خفته را خفته کے کند بیدار
مرد باید که گیرد اندر گوش | ور نبشته است پند بر دیوار

گلے خوشبوے در حمام روزے
رسید از دست محبوبے بدستم
بدو گفتم که مشکی یا عبیری
که از بوئے دلاویز تو مستم
بگفتا من گلے ناچیز بودم

ولیکن مُدّتے با گل نشستم!
جمالِ ہم نشین در من اثر کرد
وگرنہ من ہمان خاکم کہ ہستم

مظلوم دست بستۂ مغلوب را بگوئے
تا چشم برقضا کند و گوش بر رضا
کاین دست بستہ ام بکشایند عاقبت
وان بر کشادہ یا زبہ بندند بر قفا

رزق ہر چند بے گمان برسد
شرط عقل است جستن از درہا
گرچہ کس بے اجل نہ خواہد مُرد
تو مرو در دہانِ اژدرہا

علاج واقعہ پیش از وقوع باید کرد
دریغ سود ندارد چو رفت کار از دست
بروزگار سلامت سلاحِ جنگ بساز
وگرنہ سیل چو بگرفت سر نپاید باز

دست بر پشتِ مار مالیدن
به تلطف نه کار هشیارست
کان بد اخلاق بے مروت را
سنگ بر سر زدن سزاوارست

دشمن اگر دوست شود چند بار
صاحب عقلش نه شمارد بدوست
مار همان است بسیرت که هست
در چه به صورت بدر آید ز پوست

بتماشائے میوه راضی شو
اے که دستت نمیرسد بر شاخ
گر مرا نیز دستگه بودے
بارگه کردمے و صفّه و کاخ
و آدمی را که دست تنگ بود
نتواند نهاد پائے فراخ

چه سود از دزدی آنگه توبه کردن
که نتواند کمند انداخت بر کاخ
بلند از میوه گو کوتاه کن دست
که کوته را نیاید دست بر شاخ

تہ کُنی دفع ظالم از مظلوم
تا دلِ خلق نیک بخراشند
تا تو با صید گرگ پردازی
گوسفندان ہلاک مے باشند

نفس ظالم مثالِ زنبور ست
کہ جہانش ز دست مے نالند
صبر کُن تا بیو فتد روزے
کہ ہمہ پائے بر سرش مالند

آدمی زاد نیک محضر باش
تا ترا بر دواب فضل نہند
تو بہ عقل از دواب ممتازی
ورنہ ایشان بقوّت از تو بہند

بسیار برفتند و بجائے نرسیدند
اربابِ فنون با ہمہ علمے کہ بخواندند
توفیقِ سعادت چو نباشد چہ تواں کرد
ابلیس براندند براو کفر نماندند

ناکسان را فراستے است عظیم
گرچہ تاریک طبع و بد خویند
چون دو کس مشورت کنند بہم
گوید این عیب من ہمے گویند

آدمی فضل بر دگر حیوان
بجوان مردمی و ادب دارد
گر تو گوئی بصورت آدمیم
ہوشمند این سخن عجب دارد
پس تو ہمتائے نقش دیواری
کہ ہمیں چشم و گوش ولب دارد

شنیدم کہ بیوہ زنے دردمند
ہمے گفت و رُخ بر زمین می نہاد
ہر آن کدخدا را کہ بر بیوہ زن
ترحّم نباشد زنش بیوہ باد

ہیچ دانی کہ آب دیدۂ پیر
از دو چشم جوان چرا نہ چکد

برف بر بام سال خوردہ ماست
آب در خانۂ شما نہ چکد

از دستِ تہی کرم نیاید
ہر چند دلش جواد باشد
سکین چہ کند سوار چالاک
کش اسپ نہ بر مراد باشد

جز لبیعی آدمی نخواہد شد
در چہ دریائے مبنزے باشد
وآدمی را گہ تربیت نہ کنند
تا ابد سالگی خرے باشد

اے عزّہ برحمتِ خداوند
در رحمت او کسے چگوید
ہر چند موثر ست باران
تا دانہ نہ افگنی نروید

گر خردمند از اوباش جفائے بیند
تا دلِ خویش نیازارد و درہم نشود
سنگ بر گوہر اگر کاسۂ زرّین شکند
قیمت نیفزاید و زر کم نشود

عنکبوت ضعیف نتواند | کرد چون درندگان شکار
رزق او را پرے و پاے داد | تا بدامش در اوفتد ناچار

خطاب حاکم عادل مثال باران است
چه بر حدیقهٔ سلطان چه بر کنیسهٔ عام
اگر رعایتِ خلق است منصف ہمہ باش
نه مال زید حلالست و خون عمر و حرام
ضرورتست که احاد را سرے باشد
وگرنه ملک نه گیرد ہیچ گونه نظام
بشرطِ آن که بداند سرا کار ملک
که بے وجود رعیت سریست بے اندام

خلق در ملک خدا از ہمہ جنسے باشد
زاہدان خورده گیرید که ما رندانیم
ہر کسے را عملے ہست و امیدے دارد
ما گدائیم درین ملک نه بازرگانیم

ہر بد که بخود نمے پسندی | با کس مکن اے برادرِ من
گر مادرِ خویش دوست داری | دشنام مده بمادرِ من

صبر بر قسمتِ خدا کردن — به که حاجت بناسزا بردن
تشنه بر خاکِ گرم مردن به — کاب سقای بی صفا خوردن

زمان ضایع مکن در علم صورت
مگر چندان که در معنی بری راه
چو معنی یافتی صورت رها کن
که این تخم است و آنها سربسر کاه
اگر بقراط جولاهی نداند
نیفزاید برو بر قدر جولاه

شور بختان بآرزو خواهند
مقبلان را زوال نعمت و جاه
گر نه بیند بروز شپره چشم!
چشمهٔ آفتاب را چه گناه
راست خواهی هزار چشم چنان
کور بهتر که آفتاب سیاه

آن مکن در عمل که در عزلت — خوار و مذموم و متهم باشی
در همه حال نیک محضر باش — تا همه وقت محترم باشی

ز لوحِ روے کودک بر توان خواند
کہ بد یا نیک باشد در بزرگی
سرشتِ نیک و بد پنہاں نماند
توان دانست ریحان از دو برگی

شنیدہ ام کہ فقیہے بدشتبانے گفت
کہ ہیچ خربزہ داری رسیدہ؟ گفت آرے
ازین طرف دو بدانگے گر اختیار کنی
وز آن چہار بدانگے قیاس کن بارے
سوال کرد کہ چندین تفاوت از پے چیست
کہ فرق نیست میانِ دو نوع بسیارے
بگفت آنکہ آنچہ تو بینی حلال و ملکِ منست
نیامدہ است بدستم بوجہ آزارے
وزان دگر پسرانم بغارت آوردند
حرام را نبود نزد شرع مقدارے
فقیہہ گفت حکایت دراز خواہی کرد
ازین حرام ترت ہست صد بدینارے؟

رُباعی

اے دل ز زمانہ رسم احسان مطلب!
وز گردشِ دوران سر و سامان مطلب!
درمان طلبی، دردِ تو افزوں گردد
با درد بساز و ہیچ درماں مطلب!

من بندہ عاصیم رضائے تو کجا است
تاریک دلم۔ نور و صفاے تو کجا است
ما را تو بہشت اگر بطاعت بخشی
این مزد بود لطف و عطاے تو کجا است

در دہر آنکہ نیم نانے دارد
از بہر نشست آستانے دارد
نہ خادمِ کس بود نہ مخدوم کسے
گو شاد بزی کہ خوش جہانے دارد

تا در تن تست استخوان ورگ و پے
از خانۂ تقدیر منہ بیروں پے
گردن منہ ار خصم بود رستمِ زالی
منت مکش از دوست بود حاتم طے

بکشاے درے کہ درکشاینده توئی
بنماے رہے کہ رہ نماینده توئی
من دست بہیچ دستگیرے ندہم
کایشان ہمہ فانی اند و پاینده توئی

از آتش و باد و آب و خاکیم ہمہ
در عالم کون در ہلاکیم ہمہ
تا تن با ماست در جفائیم ہمہ
چون تن برود روان پاکیم ہمہ

ہر روز فلک حادثہ نو زاید
کاندیشہ بجہد مثل آن نکشاید
روشن تر از آفتاب رائے باید
تا مشکل این زمانہ را بکشاید

اے آنکہ زبانت بمعارف گویاست
ہر دم دلت از نور یقین پرده کشاست
فکرے نہ کنی کزان پشیمان گردی
حرفے نہ زنی کہ عذر آن باید خواست

محوی بہواے دل نواے نزنی
در کوچہ کس دو سراے نزنی

بیگانگیِ تمام عالم دیدی   زنہار کہ حرفِ آشنائے نزنی

از دستِ جفائے تو اگر بگریزم
دور از تو۔ بگو۔ چہ خاک بر سر ریزم
بر خاکِ رہ کہ افتم ار بنشینم
بر گرد سرکہ گردم ار برخیزم

دردا کہ دوائے دردِ تنہائی ما   افسوس کہ چارۂ پریشانی ما
در عہدۂ جمعیت کہ پنداشتہ اند   آبادیِ خویش راز ویرانیٔ ما

زان پیش کہ کردند شمار من و تو
بردند ز دستِ اختیار من و تو
فارغ بنشیں کہ کارسازِ دو جہان!
پیش از من و تو ساختہ کار من و تو

فریاد کہ پائے طاقتم بشکستند
افسوس کہ دستِ فکرتم بربستند
آوخ کہ بہ تیرِ غم روانم خستند
دادند بدستِ غم مرا خود جستند

تا من بزیم بجز نکوئی نہ کنم
جز نیک دلی و نیک خوئی نہ کنم
آنہا کہ بجاے ما بدیہا کردند
تا دست رسد بجز نکوئی نہ کنم

ہر روز یکے روز برآید کہ منم
خود را بجہانیان نماید کہ منم
چو کارِ جہان برو قرارے گیرد
ناگاہ اجل ز در درآید کہ منم

اے آنکہ انیس خاطرِ محزونی
چون طبع لطیف خویشتن موزونی
بے یاد تو نیستم زمانے ہرگز
آیا تو بیادِ من محزون چونی

جانا! لبم از ذکر تو خاموش مباد
یادِ تو ز خاطرم فراموش مباد
ہر جا ز شما بلب حدیثے گزرد
ذرّات وجودِ من بجز گوش مباد

از یاد صبا دلم چو بوے تو گرفت
بگذاشت مرا و جستجوے تو گرفت
اکنون ز من خستہ نمے آرد یاد
بوئے تو گرفتہ بود خوے تو گرفت

آنکس که خطائے خویش بیند که رواست
تقریر کنُ صواب پیشش که خطاست
آن روئے نمایدش که در طینت اوست
آئینہ اگر جمال نہ نماید راست

چون بخت بتدبیر نکو نتوان کرد
بے فائدہ سعے گفتگو نتوان کرد
گفتم بہ دم صبر کنم یک چندے
ہم صبر رود کہ صبر ازو نتوان کرد

آہو برہ را کہ شیر در پے باشد | بیچارہ چہ اعتماد بر روے باشد
این نخ در آب چند بتواند بود | دین برف در آفتاب تا کے باشد

با گل بمثل چو خار می باید بود | با دشمن و دوست یار مے باید بود
خواہی کہ سخن ز پردہ بیرون نرود | در پردۂ روزگار مے باید بود

آن گل کہ ہنوز بدشت آمدہ بود | نشگفتہ تمام باد قہرش بربود
بیچارہ بسے امید در خاطر داشت | امید دراز عمر کوتاہ چہ شود

اے غائب چشم وحاضر دل چونی وے شاخِ گُل شکستہ درگل چونی
یکبار نگوئی برفیقانِ وداع کاخر تو درین اوّل منزل چونی

فردا کہ بنا ئہ سیہ در نگری
بس دستِ تحسر کہ بدندان بُبری
بفروختہ دین بدنیا از بے خبری
یوسف کہ بدہ درم فروشی چہ خری

با زندہ دلان نشین وصاحب نفسان
حق دشمن خود مکن بتدبیر خسان
خواہی کہ برا ز ملک سلیمان بخوری
آزار یا ندروں مورے مرسان

می آئی ولطف وکرمت مے بینم
وآسائش جان درقدمت مے بینم
دان وقت کہ غائبی ہمت مے بینم
ہرجا کہ نگہ مے کنم مت مے بینم

چون ما وشما اقارب یک دگریم بہ زان نبود کہ پردۂ ہم بریم

اے خواجہ تو عیب من مکن تا من نیز   عیب تو نگویم کہ یک از یک بتریم

تدبیر صواب از دل خوش باید جست   سرمایۂ عافیت کفاف است نخست
شمشیر قوی نیاید از بازوے سست   یعنی ز دلِ شکستہ تدبیر درست

اے باد چو عزم آن زمین خواہی کرد   رخ بر رخ یار نازنین خواہی کرد
از ما بسے سلام و خدمت برسان   گو! یادِ دوستان چنیں خواہی کرد

اے صاحب مال! فضل کن بر درویش   گر فضل خدائے می شناسی بر خویش
نیکوئی کن کہ مردمِ نیک اندیش   از دولت و بخت ہمہ نیک آیدہ بیش

روزے دو سہ شد کہ بندہ ننواختہ   و اندیشہ بذکر من نہ پرداختہ
زان می ترسم کہ دشمنان اندیشند   کز چشمِ عنایتم بینداختہ

امروز کہ دستگاہ داری و توان   بیخ کہ بر سعادت آرد بنشان
پیش از تو ازانِ دیگرے بود جہان   بعد از آن دیگرے باشد ہان

بشنو بارادت سخن پیر کہن   تا فہم کنی کار جہان را سر و بن
خواہی کہ کسے را نہ رسد بر تو سخن   بنگر تو وہر چہ آن نہ نیکوست مکن

چندے از ابیات

که از غایت حکمت و نہایت قبول ضرب المثل شده در انشاء و خطابت بکار آید و حفظ و استحضار را شاید

خیرے کن اے فلان و غنیمت شمار عمر — زاں پیشتر که بانگ برآید فلان نماند

ہر که آمد عمارتے نو ساخت — رفت منزل بدیگرے پرداخت

بزرگش نخوانند اہل خرد — که نام بزرگان بزشتی برد

کس نیاید بزیر سایهٔ بوم — ور ہما از جہاں شود معدوم

نکوئی با بدان کردن چنان است — که بد کردن بجائے نیک مردان

بنی آدم اعضائے یکدیگر اند — که در آفرینش ز یک جوہر اند

در میر و وزیر و سلطان را — بے وسیلت مگرد پیرامن

یا مکن با پیلبانان دوستی — یا بنا کن خانهٔ درخورد پیل

ہر که عیب دگران پیش تو آورد و شمرد — بیگماں عیب تو پیش دگران خواہد برد

چه دانند مردم که در جامه کیست — نویسنده داند که در نامه چیست

گہے بر طارم اعلیٰ نشینیم! — گہے بر پشت پائے خود نه بینیم

شگوفه گاه شگفته است گاه خوشیده — درخت گاه برہنه است گاه پوشیده

به تمنائے گوشت مردن به — که تقاضائے زشت قصابان

شد غلامے که آب جو آورد — آب جو آمد و غلام ببرد

تا بدکان خانه درگردی — ہرگز اے خام آدمی نشوی

هر بیشه گمان مبر که خالی است — شاید که پلنگ خفته باشد

بخت و دولت بکاردانی نیست — جز بتائید آسمانی نیست

این سعادت بزور بازو نیست — تا نه بخشد خدائے بخشنده!

گه بود کز حکیم روشن رائے — بر نیاید درست تدبیرے

گاه باشد که کودکے نادان — از غلط بر هدف زند تیرے

مزن بے تامل بگفتار دم — نکو گوئے گر دیر گوئی چه غم

چو یکبار گفتی مگو باز بس — که حلوا چو یکبار خوردند بس

چشم بد اندیش که برکنده باد — عیب نماید هنرش در نظر

پارسا را بس این قدر زندان — که بود هم طویلۂ رندان

خرِ عیسے اگر بمکه برند — چون بیاید هنوز خر باشد

کریمان را بدست اندر درم نیست — خداوندانِ نعمت را کرم نیست

هر کجا چشمه بود شیرین — مردم و مرغ و مور گرد آیند

علم چندان که بیشتر خوانی — چون عمل در تو نیست نادانی

نه محقق بود نه دانشمند — چار پائے برو کتابے چند

ترحم بر پلنگِ تیز دندان — ستمگاری بود بر گوسفندان

بدان را نیک دار اے مرد هشیار — که نیکان خود بزرگ و نیک روزاند

هزار بار چراگاه خوشتر از میدان

ولیک اسپ ندارد بدستِ خویش عنان

کہن خرقۂ خویش پیراستن
بہ از جامۂ عاریت خواستن

اگرچہ خردیم نسبتے است بزرگ
ذرّہ آفتاب تابانیم

آسائشِ دو گیتی تفسیر این دو حرف است
با دوستان تلطّف با دُشمنان مدارا

روزگارم بشد بنادانی !
من نکردم شما حذر بکنید

اگر صد سال گبر آتش فروزد
اگر یکدم درو افتد بسوزد

تو پاک باش برادر و مدار از کس باک
زنند جامۂ ناپاک گازران برسنگ

ہر کہ با فولاد بازو پنجہ کرد
ساعدِ سیمین خود را رنجہ کرد

مِہتری در قبول فرمان است
ترک فرمانِ دلیل حرمان است

کس نیاموخت علم تیر از من
کہ مرا عاقبت نشانہ نکرد

در عمل کوش وہرچہ خواہی پوش
تاج بر سر نہ علم بر دوش

در قزاگند مرد باید بود
بر مخنّث سلاحِ جنگ چہ سود

چو از قومے یکے بیدانشی کرد
نہ کہ را منزلت ماند نہ مہ را

اے بسا اسپ تیز رو کہ بماند
کہ خرِ لنگ جان بمنزل برد

اگر بہر سر موئیت دو صد ہنر باشد
ہنر بکار نیاید چو بخت بد باشد

کلاغے تک کبک در گوش کرد
تک خویشتن را فراموش کرد

گربۂ مسکین اگر پر داشتے
تخم گنجشک از جہان بر داشتے

سرِ چشمہ باید گرفتن بہ بیل
چو پُر شد نشاید گذشتن بہ پیل

دوست آن باشد که گیرد دست دوست / در پریشان حالی و درماندگی

باز گو از نجد و از یاران نجد / تا در و دیوار را آدمی بوجد

پسر نوح با بدان بنشست / خاندانِ نبوتش گم شد

صلاحِ کار کجا و من خراب کجا / ببین تفاوتِ ره از کجاست تا بکجا

جمالِ ہمنشین در من اثر کرد / وگرنہ من ہمان خاکم کہ ہستم

قناعت کن اے نفس براندکے / کہ سلطان و درویش بینی یکے

قضا کشتی آنجا کہ خواہد برد / دگر نا خدا جامہ برخود درد

تو کارِ زمین را نکو ساختی / کہ با آسمان نیز پرداختی

دلِ دوستان جمع بہتر کہ گنج / خزینہ تہی بہ کہ مردم برنج

آنان کہ خاک را بنظر کیمیا کنند / آیا بود کہ گوشۂ چشمے بما کنند

شنیدم کہ در روزِ امید و بیم / بدان را بہ نیکان ببخشد کریم

سپردم بتو مایۂ خویش را / تو دانی حسابِ کم و بیش را

آدمی را آدمیت لازم است / ورنہ جان در کالبد دارد حمار

آنکہ شیران را کند روبہ مزاج / احتیاج ست احتیاج ست احتیاج

گندم از گندم بروید جو ز جو / از مکافاتِ عمل غافل مشو

با ہمیں مردمان بباید ساخت / چہ توان کرد مردمان این اند

نہ رفت از دلم قول آن کاسہ گر — کہ میگفت با کاسۂ پُر خطر
ندانم کہ سنگ سپہر قضا — تُرا بشکند پیشتر یا مرا
اگر صد ہزار لعل و گہر میدہی چہ سود — دل را شکستہ نہ کہ گوہر شکستہ
بلبلا مژدہ بہار بیار — خبر بد بہ بوم شوم گزار
بہر کارے کہ ہمت بستہ گردد — اگر خارے بود گلدستہ گردد
صحبتِ صالح تُرا صالح کند — صحبتِ طالح ترا طالح کند
خزان را کسے در عروسی نخواند — مگر آن زمان کاب و ہیزم نماند
خوئے بد در طبیعتے کہ نشست — نرود جز بمرگ از دست
رشتۂ در گردنم افگندہ دوست — مے برد ہر جا کہ خاطر خواہ اوست
زمینِ شور سنبل بر نیارد — درو تخم عمل ضائع مگردان
سگِ اصحاب کہف روزے چند — پئے نیکاں گرفت و مردم شد
تُرا دیدہ و یوسف را شنیدہ — شنیدہ کے بود مانند دیدہ
گفتہ گفتہ من شدم بسیار گو — از شما یک تن نہ شد اسرار جو
لنگے زیر و لنگے بالا — نے غم دزد و نے غم کالا
ما زیاران چشم یاری داشتیم — خود غلط بود آنچہ ما پنداشتیم
نا بردہ رنج گنج میسر نمے شود — مزد آں گرفت جانِ برادر کہ کار کرد

نرخ متاع که فراوان بود — گر بمثل جان بود ارزان بود

نیشِ عقرب نه از پے کین است — مقتضائے طبیعتش این است

در پسِ آئینه طوطی صفتم داشته اند — آنچه اُستادِ ازل گفت بگو میگویم

آنچه دانا کند کند نادان — لیک بعد از خرابیِ بصره

رموزِ مملکتِ خویش خسروان دانند
گدائے گوشه نشینی تو حافظا مخروش

درِ مجلسِ خود راه مده همچو منے را
کافسرده دل افسرده کند انجمنے را

خاکسارانِ جهان را بحقارت منگر
توچه دانی که درین گرد سوارے باشد

هر دم ازین باغ برے مے رسد
تازه تر از تازه ترے مے رسد